

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

CHP'DE GELİŞMELER: 1946-1960

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Ayman KARA

Danışman

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Ağustos-2016

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

CHP'DE GELİŞMELER: 1946-1960

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Ayman KARA

Danışman

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Ağustos-2016

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ danışmanlığında Ayman KARA tarafından hazırlanan “CHP’de Gelişmeler: 1946-1960” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

.../.../20..

(İmza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

(İmza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

(İmza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(Ünvan, Adı Soyadı)
Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “CHP’de GELİŐMELER: 1946-1960” adlı çalıŐmam, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűŐecek bir yardıma baŐvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gűŐterilenlerden oluŐtuđunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmıŐ olduğunu beyan ederim.

Tarih

Adı Soyadı

İmza

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar devlet ve toplumun şekillenmesinde esas teşkil etmiş olan ve Türkiye'de köken itibariyle en eski siyasal parti olan Cumhuriyet Halk Partisi ve onun ideolojik ve tarihi kökeni siyaset bilimi açısından ele alınarak incelenmiştir. Öncelikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine uzanan fikri ve felsefi temelleri ele alınmış ve tarihsel gelişim çizgisi irdelenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili hayata geçiş döneminde daha önceki fikri ve felsefi temellerini değiştirmek ve konjonktüre uyarlamak durumunda kalmıştır. 1950 sonrasında ise ilk kez muhalefet partisi olma deneyimini yaşamıştır. Çalışmada Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu süreçlerde geçirdiği dönüşümler incelenmiştir.

Göreve başladığım günden beri her konuda her zaman yanımda olan, motivasyonumu kaybetmemi engelleyen, tez süresince istişare içerisinde bulunduğum danışman hocam Prof. Dr. Cemal FEDAYI'ye, verdiği desteklerden dolayı teşekkür ederim. Tez ile ilgili düzenlemelerde bana yardımcı olan Arş. Gör. Onur YILDIRIM ve Arş. Gör. İsa Gürkan MERAL'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayatımdaki ilk adım olarak gördüğüm bu tezin, benim gibi yolun başında olan arkadaşlara ilham kaynağı olmasını temenni ederim.

Ayman KARA

ÖZET

Kara, Ayman, “CHP’de Gelişmeler: 1946-1960” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

Bu çalışma, köken itibariyle seçkinci bir siyasi gelenekten gelen ve tek parti dönemi boyunca seçkinci geleneğini devam ettiren Cumhuriyet Halk Partisi’nin, çok partili hayata geçiş ve muhalefet dönemlerinde ideolojisindeki ve politikalarındaki esneme ve ılımlılaşmayı incelemek amacıyla yapılmıştır.

Tez üç bölüme ayrılmıştır. Birinci Bölüm’de, Türk siyasal hayatında köşe taşı konumunda olan ve kuruluşundan günümüze kadar siyasi, iktisadi ve toplumsal alanda izleri görülen bir parti olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin kökeni, kuruluşu, tek parti dönemi olarak tabir edilen dönemdeki icraatları ve ideolojisi incelenmiştir. İkinci Bölüm’de çok partili hayata geçiş aşamasında Cumhuriyet Halk Partisi’nin rolü ve etkileri ve çok partili siyasal sürece geçiş aşamasında partinin iç dinamiklerindeki değişim ve siyasi ve iktisadi alanlarda bu dönem itibariyle daha esnek politikalara geçiş yapması incelenmiştir. Üçüncü Bölüm’de 1950 yılındaki seçimler neticesinde muhalefet partisi konumuna düşerek parti içinde kaotik bir ortamın doğması, bu kaotik ortamdan çıkış yolu arama sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin ilkelerindeki ve politikalarındaki değişimler ve bu dönemde muhalefet partisi olmayı kabullenmeye çalışan Cumhuriyet Halk Partisi’nin siyasi arenada verdiği tepkiler ve takındığı tutum incelenecektir.

Tek parti döneminde koyu devletçi, laik ve seçkinci politikalar izleyen Cumhuriyet Halk Partisi, iç ve dış saiklerin iktizasıyla çok partili bir siyasal yaşama geçişi elzem görmüş, fakat bu süreç Cumhuriyet Halk Partisi’nin kontrolünden çıkarak onu dönüştüren bir süreç şeklini almış ve tek parti zihniyetini ters yüz eden bir olguya evrilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Tek Parti Dönemi, Çok Partili Hayat, Muhalefet Yılları

ABSTRACT

Kara, Ayman, "The Developments in CHP: 1946-1960", Master of Science, Kırıkkale, 2016.

The aim of this study is to examine Republican People's Party (CHP), which had elitist political tradition from beginning of its establishment to the single party era, had played a critical role in transforming Turkish political life to the multiparty one from the single party system.

The study has divided into three sections: In the first section, CHP, which has had cornerstone position in Turkish political life since its establishment, will be analyzed from political, economic and societal aspects of its rulership from the beginning of 1920s to 1950. In the second section, CHP's effects of transition to multiparty system in the political process and the party's internal dynamics in the transition phase will be examined. In the third section, an election result of 1950, which made CHP an opposition party, will be handled. The 1950 election results caused a chaotic atmosphere in the party because of the party's internal dynamics. Because the beginning of 1950s to 1955, CHP endeavoured to accept its new position as the opposition party.

During the single party era, while CHP had adopted in statist, secular and elitist policies, it began to change its political and economic stance towards multiparty system and economic liberalization by the effects of internal and external motives. Although CHP was trying to carry out political change under its control and leadership, the process of transition to multiparty system evolved something that was out of control.

Keywords: Republican People's Party, The Single Party Era, Multi-Party Life, Opposition Years

KISALTMALAR

A-RMHC : Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

- CHF** : Cumhuriyet Halk Fırkası
- CHP** : Cumhuriyet Halk Partisi
- CMP** : Cumhuriyetçi Millet Partisi
- DP** : Demokrat Parti
- HP** : Hürriyet Partisi
- İTC** : İttihat ve Terakki Cemiyeti
- MP** : Millet Partisi
- NATO** : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
- SCF** : Serbest Cumhuriyet Fırkası
- TpCF** : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ: KÖKENİ, TARİHİ ve İDEOLOJİSİ

I. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KÖKENİ.....	7
A. İttihat ve Terakki Öncesi Siyasal Konjonktür.....	7
B. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	8
II. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TARİHİ.....	11
A. Anadolu ve Rumeli Müdafaa- i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC).....	11
1. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması... ..	12
2. Büyük Millet Meclisi'nin Kurulması.....	12
B. Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve Diğer Partiler.....	14
1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF).....	18
2. Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Kurultayı.....	20
3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)	21
4. Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Kurultayı.....	22
5. Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Kurultayı.....	23
C. İsmet İnönü Dönemi'nde Cumhuriyet Halk Partisi	25
1. Cumhuriyet Halk Partisi Birinci Olağanüstü Kurultayı.....	25

2. Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Kurultayı.....	26
3. Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi.....	27
4. Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Kurultayı.....	29
III. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN İDEOLOJİSİ.....	29
A. Kemalizm ve Kökenleri.....	29
B. Kemalizm'in Altı Oku.....	32
1. Milliyetçilik.....	33
2. Halkçılık.....	34
3. Laiklik.....	36
4. Devletçilik.....	38
5. İnkılâpçılık.....	39
6. Cumhuriyetçilik.....	40
C . Kadro Dergisi.....	41
IV. DEĞERLENDİRME.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP: 1946-1950

I. DP'NİN KURULUŞU VE CHP'NİN TEPKİSİ.....	47
A. Demokrat Parti'nin Kuruluşu.....	47
B. Muhalefet Partisine Karşı CHP'nin Tutumu.....	49
C. 1946 Seçimleri.....	50
II. GEÇİŞ SÜRECİ HÜKÜMETLERİ.....	52

A. Recep Peker Hükümeti.....	52
1. Ekonomik Serbestleşme ve 7 Eylül Kararları.....	54
2. Hürriyet Misakı ve 12 Temmuz Beyannamesi.....	56
3. CHP'de İç Muhalefet: 35'ler.....	59
B. Hasan Saka Hükümeti.....	61
1. CHP'deki Değişimin Muhalefet Cephesindeki Yankısı.....	62
2. Hasan Saka Hükümeti Dönemindeki Diğer Gelişmeler.....	63
C. Şemsettin Günaltay Hükümeti.....	66
D. 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Beyaz İhtilal.....	68
III. GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP'DE İDEOLOJİK VE POLİTİK DEĞİŞİMLER.....	70
A. Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Olağanüstü Kurultayı.....	71
B. Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Kurultayı.....	73
IV. DEĞERLENDİRME.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHALEFETTE CHP: 1950-1960

I. 1950-1954 DÖNEMİ.....	79
A. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Seçim Yenilgisinin Etkileri.....	79
B. Cumhuriyet Halk Partisi Sekizinci Kurultayı.....	82
C. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Muhalefete Alışma Süreci.....	85
D. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mal Varlığı ve Halkevleri.....	86
E. Cumhuriyet Halk Partisi Dokuzuncu Kurultayı.....	87

F. NATO Üyeliği ve Cumhuriyet Halk Partisi.....	89
G. CHP İçindeki İhtilafların Bir Yansıması: Şemsettin Günaltay.....	90
H. Cumhuriyet Halk Partisi Onuncu Kurultayı.....	91
I. Millet Partisi'nin Kapatılması Karşısında CHP'nin Tepkisi.....	93
J. CHP Üçüncü Olağanüstü Kurultayı.....	93
II. 1954-1957 DÖNEMİ	94
A. 1954 Seçimleri.....	94
B. Cumhuriyet Halk Partisi On Birinci Kurultayı.....	95
C. İspat Hakkı ve Hürriyet Partisi'nin Kuruluşu.....	97
D. Nihat Erim ve Bahar Havası Meselesi.....	99
E. 6-7 Eylül Olayları ve Cumhuriyet Halk Partisi.....	100
F. Cumhuriyet Halk Partisi On İkinci Kurultayı.....	102
G. On İkinci Kurultay Sonrası Gelişmeler.....	103
H. Muhalefet Partileri Arasında "Güç Birliği" Tartışmaları.....	104
I. Cumhuriyet Halk Partisi On Üçüncü Kurultayı.....	105
III. 1957-1960 DÖNEMİ.....	107
A. 1957 Seçimleri.....	107
B. Seçim Sonrası CHP'nin Durumu ve Hürriyet Partisi'nin CHP'ye Katılması.....	108
C. Cumhuriyet Halk Partisi On Dördüncü Kurultayı.....	110
D. Kasım Gülek'in Genel Sekreterlikten İstifası.....	112
E. Bahar Taarruzu	114
F. 27 Mayıs İhtilali	115

IV. DEĞERLENDİRME.....115

SONUÇ.....118

KAYNAKÇA.....124

GİRİŞ

Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde köşe taşı konumunda olması hasebiyle her dönemi ayrı bir biçimde incelenmesi gereken bir partidir. Türkiye'nin yakın tarihini ve Türkiye'de dünden bugüne uzanan siyasal ortamı, partilerin örgütsel yapısını ve sosyolojik kutuplaşmayı anlayabilmek için Cumhuriyet Halk Partisi'nin kökeni, ideolojisi ve tarihsel süreç içerisinde bu partiye özgü ideolojinin geçirdiği değişimlerin incelenmesi elzemdir.

Türkiye'deki modernleşme sürecinin hangi doğrultuda ilerleyeceğini tayin eden Cumhuriyet Halk Partisi ve bu partinin kurucu kadroları, ilerleyen yıllarda Kemalizm olarak adlandırılacak ideoloji üzerinden, modernleşme çabalarının erken Cumhuriyet döneminde itici gücünü meydana getirmişlerdir. Osmanlı'nın son yüzyılda başlayan modernleşme hareketini Cumhuriyet Halk Partisi daha farklı ve daha radikal bir çizgiye taşımıştır. Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak devleti kurtarma amacıyla askeri ve teknik alanlarda yoğunlaşan modernleşme hareketi, Cumhuriyet'in ilanından sonra ağırlıklı olarak sivil/kültürel alana taşınmıştır. Sivil/kültürel modernleşme çizgisi, Osmanlı'da Tanzimat ile başlayan bürokratik aydın grubunun tepeden inmece anlayışına paralel bir biçimde Cumhuriyet Halk Partisi ve onun yönetici kadroları tarafından devam ettirilmiştir. Osmanlı'da zuhur eden modernleşme hareketi daha çok devleti kurtarma amacı güderken, Cumhuriyet Halk Partisi kadrolarının gayesi toplumu şekillendirip, bunun üzerine inşa edilecek ideal bir siyasal ve hukuksal yapı inşa etmektir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin getirdiği modernleşme ve değişimin rotasını anlamak için de onun kökenine ve hangi koşullar içinde doğup geliştiğine bakılmalıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin hangi düşünsel temellerden doğduğu iyi analiz edilebilirse günümüze kadar gelen siyasal yapısı daha iyi anlaşılabilir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kökeni Jön Türk hareketine dayanmaktadır. II. Abdülhamid döneminde mutlak monarşiye muhalif pek çok yapılanma ortaya çıkmış, bunlara genel olarak Jön Türkler denilmiştir. Eklektik bir hareket olarak telakki edilebilecek Jön Türkler için ortak gaye devletin kurtuluşuydu. Jön Türk hareketi içerisinde Comte'un pozitivizmi ile ulus-devlet formlarının ana ilkesi merkezîyetçiliği benimsemiş olan Ahmet Rıza ve taraftarları, Prens Sabahaddin'in adem-i merkezîyetçi siyasal ve

toplumsal anlayışına galip gelerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde hakim konuma yükselmişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin pozitivist, merkeziyetçi ve elitist fikrî yapısı Cumhuriyet Halk Partisi'nin fikri ve felsefi temellerinin atılmasında büyük bir öneme sahip olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkılınca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üst kadrosu ülkeyi terk etmiştir. İttihat ve Terakki teşkilatları bu dönemde yerel direniş örgütleri haline gelmişlerdir.

Yerel direniş hareketlerini birleştirerek Milli Mücadele'yi başlatacak biri olarak Mustafa Kemal, hareketin başına geçirilmiştir. Yerel direniş örgütleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Böylece İttihat ve Terakki kadroları Milli Mücadele'yi, isim değiştirerek yürütmeye devam etmişlerdir.

Milli Mücadele döneminde İttihat ve Terakki'den kalma pozitivist tutumların yerine koyu bir dinsel hava hakim olmuş, bu da Milli Mücadele kazanılana kadar halkı kazanmak adına yapılmıştır.

Tek parti döneminde devlet eliyle modernleşme hareketi hız kazanarak yeniden başlamıştır. Türk toplumu kültürel ve toplumsal inkılaplarla dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde inkılaplar "halka rağmen halk için" yöntemiyle yapılmıştır.

İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet Halk Partisi'ne kadar geçen sürede pozitivist fikirlerin etkili olmasından dolayı din konusu Türkiye'de siyasal yaşamın belirleyici bir unsuru olmuştur. Din taraftarlığı ve din aleyhtarlığı üzerinden partiler kategorize edilmiştir. Günümüzde halen siyasal yapının başat belirleyicisi olarak din konusu önemini korumaktadır. Laiklik ve din konusunun Türkiye'de siyaseti yönlendirme keyfiyetinin anlaşılması için Cumhuriyet Halk Partisi'nin kökenine ve tek parti dönemindeki uygulamalara eğilmek, daha sonra da çok partili yaşama geçiş sürecinde bu konudaki tutum değişiklikleri üzerinde durmak gerekmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türk siyasetinde belirleyici olmasının bir nedeni de tek parti döneminde yatmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi 1930'lu yıllarda parti-devlet bütünleşmesini zirveye taşımıştır. Devlet üzerinde partinin hâkimiyeti tesis edilerek, "devlet partileştirilmiştir". Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ilkesi anayasa maddesi haline getirilerek devlet-parti bütünleşmesi tamamlanmıştır. Bu ilkelerin anayasa maddesi olmasından dolayı da bundan sonra kurulacak olan bütün partiler bu ilkeleri yorum farkı ile

de olsa benimsemek zorunda kalmışlardır. Böylece Türkiye'de dar bir siyasal çerçeve oluşmuştur.

Doktriner bir özellik taşımamasından ötürü Kemalist ideoloji ve bu ideolojinin ilkeleri kesin bir tanıma sahip olmayıp, esnek bırakılmışlardır. Bunun sebebi parti yöneticilerinin pragmatist bir zihniyete sahip olmaları olsa da, bu Kemalizm'in her zaman ve zemine uydurulabilen bir ideoloji olması sonucunu doğurmuştur.

Çok partili hayata geçiş döneminde kurulan partiler de Kemalizm'in anayasaya girmiş olan altı ilkesine göre programlarını düzenlemek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle çok partili hayata geçildiğinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin benzeri programlara sahip partiler ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi çok partili yaşama geçilmesinin yolunu açmış, fakat devletle bütünleşmiş bir parti olduğundan kendisinin çok partili siyasal düzene alışması kolay olmamıştır. Yeni siyasal düzenin gereklerine uyması gerektiğini idrak eden Cumhuriyet Halk Partisi bunun için tüzüğünde ve programında bazı değişiklikler yapmış, izlediği politikaları esnetmeye başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki bu değişimler pragmatik endişelere dayanmıştır. 1946 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısındaki en büyük rakibi Demokrat Parti'nin başarı potansiyeli fark edilince Cumhuriyet Halk Partisi de iktidarı kaptırmamak için değişimi zorunlu görmüştür.

Çok partili hayata geçiş döneminde Cumhuriyet Halk Partisi, muhalefetteki Demokrat Parti'nin programında gördüğü ilkeleri adeta taklit ederek kendi programını yenilemiştir. Demokrat Parti programındaki liberal ve demokratik esasları benimsemiş, Demokrat Parti'nin vaat ettiklerini vaat etmeye ve gerçekleştirmeye başlamıştır.

Bu dönemde partinin altı ilkesinde de önemli değişimler olmuştur. Özellikle laiklik, halkçılık ve devletçilik esasları uygulamada değişim göstermiştir. Laikliğin sert bir şekilde uygulandığı, dine toplum hayatı da dahil hiçbir alanda yaşam hakkı tanınmadığı tek parti döneminden çok partili döneme geçildiğinde halkın desteğini almak için dinî söylemler siyasetin başat öğelerinden biri haline gelmiştir. Halkçılık konusunda ise yıllardır tek parti döneminde söylemsel düzeyde kalmış olan halk egemenliği, artık fiilen uygulanmaya başlanmış, çok partili hayata geçilene kadar geçen sürede halktan gelen taleplere kulak asmayan CHP'li yöneticiler, halkın desteğine sahip olabilmek amacıyla çalışmalarda

bulunmuşlardır. Ekonomik alanda devletçilik ilkesi de esnetilerek, tek parti dönemine nazaran daha liberal vaatlerde bulunulmuştur.

Bütün bu gelişmeler Türkiye'de uzun yıllar boyunca tek partili ve otoriter bir yönetim oluşturmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını büyük bir dönüşüme uğratmıştır. Artık Cumhuriyet Halk Partisi seçimlerde iktidara gelmeyi garantilediğini düşünmektedir. Fakat beklenenin tam tersi bir durum 1950 seçimlerinde ortaya çıkmış, halk artık Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarını istemediğini göstermiştir.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti karşısında büyük bir yenilgi alan Cumhuriyet Halk Partisi büyük bir şaşkınlık yaşamış, uzun süren iktidarı kaybetmeyi hazmedememiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yenilgisi artık halkın güvenini kaybetmiş olduğunu göstermiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950-1960 dönemi ilk kez muhalefete düştüğü dönemdir. Bu dönemi kabaca ikiye ayırabiliriz. Bu dönemin ilk yarısı Cumhuriyet Halk Partisi'nin içine düştüğü bunalımla mücadele etmeye çalıştığı, kendisini toparlamaya çalıştığı, fakat 1954 seçimlerinde daha da ağır bir seçim yenilgisi olarak daha zor bir duruma düştüğü dönemdir. 1957 seçimlerinde ise meclisteki milletvekili sayısını artırarak toparlanmaya başladığı ve iktidara aday olmaya doğru yükseldiği bir dönemdir.

Uzun yıllar iktidar tekeli elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefetteki ilk yılları parti içerisinde kaotik bir ortamın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönem Cumhuriyet Halk Partisi için adeta kurultaylar dönemi olmuştur. Parti periyodik aralıklarla kurultaylar toplamıştır. Bu kurultaylar aslında partinin toparlanması ve siyasal anlamda mücadeleye devam etmesini sağlamak için yapılmaktaydı. Fakat kurultayların çoğunda kayda değer bir netice alınamadı.

Ülkenin geçirdiği demokratikleşme hareketi Cumhuriyet Halk Partisi içine de sıçramış, ilk defa Parti Genel Başkanı'nın rızası olmadığı halde bir Genel Sekreter seçilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi tarihinde Kasım Gülek'in genel sekreter olması bir kırılma noktasıdır. Bundan sonraki süreçte Cumhuriyet Halk Partisi'nin yönetici kesiminin mutlak hâkimiyeti kırılmış, parti tabanı yönetimde daha çok söz sahibi olmayı talep etmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu dönemde iktidarla ilişkilerine bakıldığında çok sert bir havanın estiği görülmektedir. Bu sert hava bazı dönemlerde 'bahar havası' olarak basına

yansıyan yumuşama evresine girmekte, fakat bu dönemler kısa sürmektedir. Bahar havası dönemlerinde Cumhuriyet Halk Partisi ile iktidar arasındaki ilişkiler yumuşamaktadır.

1950'den sonra bu minval üzere giden iktidar ve muhalefet ilişkileri 1957 seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Partisi'nin diğer muhalefet partileri ile işbirliği yapmak için harekete geçmesi ile farklı bir zemine oturmuştur. Fakat iktidarın bu girişimi engellemesiyle partiler 1957 seçimlerine ayrı ayrı girmişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimlerde kazandığı başarı üzerine umutlarını artırmıştır.

27 Mayıs 1960 darbesine giden süreçte Cumhuriyet Halk Partisi ile iktidarın ilişkileri her geçen gün daha da gerilmiş, adeta darbeye uygun bir ortam hazırlanmıştır. Partiler arası kutuplaşma artmış, bu kutuplaşma halka yansımış, öğrenci olayları patlak vermiştir. Bütün bu olayların sonucunda 27 Mayıs 1960 günü yapılan askeri darbe ile Türkiye'nin bu demokratik dönemi kapanmıştır.

Çalışmamızda esas olarak, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli rolü olmuş ve Türk siyasal hayatına yön vermiş olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok partili hayata geçiş sürecinde geçirdiği değişim ve dönüşümler ve ilk defa muhalefet partisi konumuna düştüğünde verdiği tepkiler ve dönüşümler incelenecektir. Bunun için de ilk bölümde partinin kökeni, kuruluş süreci, tek parti dönemi ve bu dönemdeki ideolojisi incelenmiş, ikinci bölümde çok partili hayata geçiş sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin konumu ele alınmış ve üçüncü bölümde ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefetteki durumu üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

CHP: KÖKENİ, TARİHİ ve İDEOLOJİSİ

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), kökeni itibariyle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine uzanan bir partidir. Osmanlı'nın son dönemlerine tekabül eden modernleşme

ve bu ekseninde ortaya çıkan ideolojik kaygılar üzerine inşa edilen Jön Türk hareketi ve devamı niteliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin fikri ve felsefi temellerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu yüzden Cumhuriyet Halk Partisi'nin kökeni sorunsalı üzerine yapılacak olan tarihsel ve siyasal çalışmaların ibresi Jön Türk hareketini göstermektedir.

Jön Türkler, içinde ihtilaflar barındıran ve farklı fikirlerden insanları içeren bir harekettir. Fakat Jön Türklerin içinden bir çeşit çatı örgüt mahiyetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti doğmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezîyetçi devlet ve pozitivist toplum anlayışı ile Cumhuriyet Halk Partisi'ne ideolojik anlamda temel oluşturmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi yalnızca ideolojik anlamda değil, örgütsel olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varisi olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosunun ülkeyi terk etmesi üzerine Cemiyet'in ülkede kalan kadroları Milli Mücadele'ye ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmışlardır.

Milli Mücadele'yi yürütmüş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Meclis'te Birinci Grup haline getirilmiş ve ulusal hareket özelliğini kaybederek, siyasi bir parti hüviyetine bürünmüştür. Kısa süre sonra da tam anlamıyla "Halk Fırkası" adını alarak Türk siyasal hayatı içerisinde yerini almıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Meclis içerisinde yer alan muhalif hareketler ve karakterler tedricen tasfiye edilmiş, tek parti hâkimiyeti tesis edilmiştir. Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin kaygan bir zemin üzerinde yükselen esnek ideolojik kimliği, daha sonra Kemalizm olarak adlandırılacak şekilde ortaya çıkmıştır. Tek parti döneminde parti-devlet bütünleşmesi bir olgu olarak kabul edilmiştir. Parti ideolojisinin sembolleştirilmiş hali olan 'altı ok' bu dönemin ürünü olarak aynı zamanda anayasaya da eklenmiştir. Böylece parti hegemonyası devletin kurumları üzerine oturarak, bürokratik yapının şekillendirilmesi tamamlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde temelleri atılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1946 yılına kadar evrilmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin fikri ve felsefi temelleri, kuruluşu ve tek parti dönemindeki icraatları ve geçirmiş olduğu değişimler bu bölümde incelenecektir.

I. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KÖKENİ

A. İttihat ve Terakki Öncesi Siyasal Konjonktür

Osmanlı'da III. Selim ile başlayan, II. Mahmut ile devam eden, Tanzimat ve Islahat Fermanı ile birlikte zirve noktasına ulaşan toplumsal ve siyasal dönüşüm taleplerinin toplumsal ayağını, sivil/gazeteci aydınlar topluluğu Yeni Osmanlılar oluşturmuştur. Örgütlü ve yekpare bir muhalefet görüntüsü vermeyen, Meşrutiyet rejimine dayalı bir yönetimin tahsisi için fikri ve teorik bağlamda alt-yapı oluşturma gayretinde olan Yeni Osmanlılar, 1865 yılında kurulmuştur.

Yeni Osmanlılar, uygulamaya konulan Tanzimat ve Islahat Fermanı ile birlikte yapılan reformların yer yer Şeriat ile bağdaşmadığı şeklindeki düşüncelerinden dolayı muhalif kanadı oluşturmuşlardır. Onlara göre Tanzimat Batı taklitçiliğinin doğurduğu ve sağlam fikri kaynaklardan yoksun olan bir olguydu. Yeni Osmanlılar ise reformları İslami ilkeler ile bağdaştırma gayreti içerisindeydiler.¹ Kendi aralarında fikir birliğine sahip olmayan Yeni Osmanlılar'ın üzerinde birleştiği en önemli nokta, meşrutî bir yönetimin getirilmesiydi.² Bunu savunurken de İslami kaynaklara bağlı kalarak halk ile aralarında uyuşmazlık çıkmamasına özen göstermekteydiler. Onlara göre parlamento, 'şura' yani danışma meclisi idi.³ Yeni Osmanlılar daha çok teori eksikli bir hareket olmuş, eylemsel düzeyde büyük bir etki gösterememiştir.⁴

Yeni Osmanlılar'ın fikrîsel düzeydeki katkıları ve Batı'nın etkisiyle 1876 yılında Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Böylece vatandaşın bazı bireysel hakları koruma altına alınmış ve iki meclisli parlamento yapısı oluşturulmuştur.⁵ Türk siyasal hayatı açısından mihenk taşı olarak ele alınan bu Parlamento uzun ömürlü olmamış, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 1878 yılında tatil edilmiştir.⁶

1

Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, (der.) Mümtaz'erTürküne, Tuncay Önder, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 87-88.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1959-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s. 96.

3

Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 2001, s. 43.

4 Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 104.

5 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 9. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 154-158.

6 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 99.

B. İttihat ve Terakki Cemiyeti

1878'den sonra II. Abdülhamid'in otuz yıl sürecek olan yönetimi başlamış oldu. Bu otuz yıllık dönem içinde yurt içinde ve yurt dışında pek çok gizli cemiyet kuruldu. Ortak özellikleri Abdülhamid'i devirmek ve tekrar Kanun-i Esasi'nin uygulanmasını sağlamak olan bu cemiyetlere genel olarak Jön Türkler denilmektedir.⁷ Jön Türk hareketinin ana amacı Abdülhamid'i tahttan uzaklaştırmak üzerine kurulmuş, ilerisi için nasıl bir yöntem izleneceği hususuyla ilgili net bir siyasal tahayyüle sahip olmamıştır. Jön Türk hareketi içerisinde ileride siyasal liderliği üstlenecek ve başlangıçta ana karargahı Paris olan Ahmet Rıza Bey'in başında bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu cemiyet ilk olarak İstanbul'da 1889'da dört genç tarafından "İttihadı Osmanî" adıyla kurulmuş, sonra da Paris'teki Ahmet Rıza Bey ile temasa geçmiştir. Böylece cemiyetin ismi değiştirilmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır.⁸

4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te Jön Türk mensupları hareketin gidişatına yön vermek hasebiyle bir kongre gerçekleştirmişlerdir. Bu kongre, eklektik bir görüntüye sahip Jön Türkler'i aynı amaç etrafında birleştirmek için organize edilmiştir. Fakat toplantı sonrası halihazırdaki görüş ayrılıkları daha keskin bir hal almış, talep edilen birleşme gerçekleşmemiştir. Toplantıda Abdülhamid'i tahttan indirmek için nasıl bir yöntem izleneceği sorunu görüş ayrılığının ana sebebi olmuştur. Abdülhamid'i tahttan indirmek için dış destekli bir müdahale Prens Sabahaddin'in ve Ermenilerin içerisinde bulunduğu çoğunluk grubu tarafından savunulurken, Ahmet Rıza'nın başını çektiği merkeziyetçi ve milliyetçi kanat her türlü dış müdahaleye uzak bir görüş belirtmekteydiler. Bu görüş ayrılığı nihayetinde Prens Sabahaddin'in başını çektiği grubun, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmasıyla Jön Türk hareketi içerisinde ilk büyük bölünme vuku bulmuştur.⁹

1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşti. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Selanik'te Talat Paşa liderliğinde faaliyet gösteren bir cemiyetti. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu birleşmeden sonra sadece fikrî anlamda değil, askeri anlamda da etkinlik kazanmıştır. Kazanılan bu askeri güç sayesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti

---

7 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 15. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 389-392.

8 Tunaya, s. 103-105.

9

Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 61-65.

Makedonya’da hâkim duruma geçti. Şartlarının kabul edilmemesi durumunda orduyu İstanbul’a göndereceğine dair Padişahı tehdit etmesi üzerine 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-i Esasi yeniden ilan edildi. Bundan yaklaşık bir sene sonra da Abdülhamid tahttan indirilip Selanik’e sürüldü.¹⁰

Abdülhamid’in hal’inden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) devlet yönetimi vazifesi ile karşı karşıya kalmıştı. Devlet yönetimini üstlenecek düzeyde yeterli entelektüel ve pratik birikime sahip olmayan sivil ve askeri kadrolardan teşekkül eden İTC, 1909-1912 tarihleri arasında arka planda durmayı tercih etmiştir. Bu yüzden Cemiyet yalnızca bir dernek olarak varlığını sürdürmüş ve yönetimi mevcut hükümete bırakmıştır.¹¹ Ama Cemiyetin üyeleri Meclis’i ve Padişah’ı denetim altında tutmak için çaba göstermekten geri durmamışlardır. İTC, kendisine muhalif olma potansiyeline haiz gazeteler, dernekler ve siyasi partiler üzerinde tam anlamıyla bir istibdat kurmuştur. İstibdatçı yönetime karşı biriken öfkeye ilaveten dinî saiklerin de göz ardı edildiğinin öne sürülmesiyle 31 Mart Vakası patlak vermiştir. Bu olayla bağlantılı oldukları gerekçesi ile tüm muhalif partiler kapatılmış ve ülke içerisinde İTC’ye muhalif bütün sesler susturulmaya çalışılmıştır. Ancak, 1911 sonrası muhalif hareketler çığ gibi çoğalmış ve 1911 tarihinde muhalefet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında toplanmıştır.¹² Eklektik bir görüntüye sahip olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ağırlıklı olarak liberal görüşlere yakın bir partiydi. Çok farklı görüş ve düşüncedeki insanlar parti çatısı altında bir araya gelmişlerdi. Ekseri amacı İttihat ve Terakki’nin baskıcı yönetimini ortadan kaldırmak üzerine inşa edilen¹³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın güçlenmesi sonucunda İTC, 1912 tarihinde gerçekleşen ve Türk siyasal hayatına “sopalı seçimler” olarak not düşülen seçimler sayesinde iktidar tekeline tesis etme yolunda önemli bir adım atmıştır.¹⁴

1912 sonrası İTC’nin muhalefeti tamamen sindirmesine yönelik hem sivil hem de bürokratik aydınlardan oluşan tepki ve deneyimli paşalar tarafından kurulan Büyük Kabine’nin girişimleriyle, İTC güdümlü Parlamento dağıtılmıştır. Ancak iktidarı

---

¹⁰ Findley, s. 165.

¹¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 31. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 147.

¹²
Karpat, s. 103.

¹³ Tunaya, s. 197, 320.

¹⁴ Zürcher, s. 158.

kaybetmeye hevesli olmayan İTC, Enver Paşa'nın gerçekleştirmiş olduğu Babıali Baskını sonrasında 1918 tarihine kadar iktidar tekeli bir daha kaybetmemek üzere kurarak, siyasal, iktisadi ve sosyal alanda tek söz sahibi olmuştur. 1913-1918 yılları arasındaki dönem İTC'nin baskı altında ülkeyi idare ettiği yıllar oldu. 1913'e kadar İTC gizli bir cemiyet olarak örgütlenmiş, Parlamento içerisindeki bağımsız mebuslarla ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. İTC hareketi 1913 yılında cemiyet hüviyetinden sıyrılarak, siyasi bir parti haline getirilmiştir.¹⁵ 1913 sonrası muhalefet partilerine, siyasi hayatta bulunma alanı açılmamış, bu yönde girişimde bulunan muhalifler devlete ihanet gibi suçlamalarla saf dışı bırakılmıştır.¹⁶ Bu dönem aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nı da içinde barındıran yıllardır. Savaş koşulları altında İTC'nin üç paşası tarafından ülke yönetilmiştir. Talat, Enver ve Cemal Paşalardan oluşan bu üçlü yönetime 'triumvira' adı verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu cephenin yenileceği kesinleştikten sonra İTC yöneticileri istifa etmişler ve çoğunluğu İTC üyesi olan Mebusan Meclisi de Padişah tarafından dağıtılmıştır.¹⁷

II. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TARİHİ

CHP tarafından, CHP'nin ilk kurultayı Sivas Kongresi olarak kabul edilir. Sivas Kongresi ulusal nitelikli bir kongre olmuştur ve ilk kez ülkenin farklı yerlerinden gelen temsilciler kongrede bulunmuşlardır.¹⁸

Sivas Kongresi'ne ülkenin tümünü temsil edecek şekilde delege katılımı sağlanamadığından ötürü Sivas'ta bulunan kimselerden bir kısmı atama usulü ile temsilcisi olmayan illere delege yapılmıştır. Kongre M. Kemal'in işgalci güçlerin ve isyan hareketlerinin anlatılması ve İstanbul hükümetinin bunlarla işbirliği yapmaktada olduğunu

---

15 Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876- 1980*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 12-13.

16 Mardin, s. 180.

17 Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)" Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 36,57.

18
Tunaya, s. 509-510.

anlattığı konuşmasıyla başlamıştır. Sivas Kongresi'nin amacı milli mücadelenin ulusal boyutlara taşınmasıydı.¹⁹

A. Anadolu ve Rumeli Müdafaa- i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC)

Kongre'ye sırayla başkanlık edilmesi önerilerine rağmen M. Kemal Kongre başkanı olarak seçilmiştir.²⁰ Halkın temsili, Heyeti Temsiliye'ye bırakılmış ve Milli Mücadele'ye ulusal bir boyut kazandırılıp, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında Milli Mücadele'nin sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.²¹

Anadolu ve Rumeli Müdafaa- i Hukuk Cemiyeti'nin kökeninde geniş ölçüde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izleri bulunmaktadır. İki cemiyetin yerel örgütlenmeleri aynı karakteristik özelliklere sahip olmakla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşkilatı A-RMHC'nin yerel şubelerinin çekirdeğini oluşturmuştur.²² İttihatçı kadrolar meclis, ordu, polis teşkilatı ve haberleşme gibi kilit kurumlara ve araçlara hâkim durumdaydılar.²³ Ayrıca M. Kemal de İttihat ve Terakki Fırkası üzerine verdiği bir demeçte bir zamanlar kendisinin de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olduğunu ima etmiş ve daha sonra İTC üyelerinin genel olarak A-RMHC'ne katılmış ve A-RMHC'nin programını benimsemiş olduğunu ifade etmiştir.²⁴

Milli Mücadele'de halk direnişini örgütleyenler çoğunlukla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke içerisindeki unsurları olmuştur. Bu Cemiyet'in şubeleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne dönüştürülmüş²⁵ ve ilk Meclis üyeleri de genel olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden müteşekkil olmuştur.²⁶

1. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması

19 Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, 2. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s. 15-16.

20 Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soy Ağacı*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999, s. 24.

21 Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 23.

22 Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 66.

23 Zürcher, s. 203.

24 Aktaran, Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1981, s. 36, dipnot.

25
Demirel, s. 16-17.

26 Tunçay, s. 42, dipnot.

A-RMHC'nin İstanbul hükümetiyle ilişkilerini kesme kararı almasının da etkisiyle 2 Ekim 1919 tarihinde Ferid Paşa Hükümeti istifa etmiş ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur.²⁷ Bu yeni hükümet geldikten kısa bir süre sonra genel seçimlerin yapılacağı açıklanmıştır. Seçimler yapılırken A-RMHC üyeleri de Mebusan Meclisi'ne girmeyi başarmışlardır. M. Kemal, İstanbul'da toplanacak olan Mebusan Meclisi'ne katılmamıştır. Ancak, Mebusan Meclisi'nde Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grubun toplanmasını istemiştir. Ancak, İstanbul'a gelen vekiller Mebusan Meclisi'nde bu istekleri yerine getirememişlerdir. Meclis'te Misak-ı Milli kabul edilmiştir.²⁸

2. Büyük Millet Meclisi'nin Kurulması

Ankara'da hükümet kurulmasına karşı olan bazı kişiler İstanbul'dan telgraf yoluyla M. Kemal'e ulaşıp Mebusan Meclisi'ne güvenilmesi ve onun kontrolü dışında bir harekette bulunulmaması yönünde görüşler bildirmişlerdir. Fakat, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ile pek çok mebusun Malta'ya sürgün edilmesi bu görüşlerinde yanıldıklarını açıkça göstermiştir. Böylece Ankara'da bağımsız bir meclis açılmasının önünde bir engel kalmamıştır. Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclisin kurulacağı 19 Mart 1920 tarihinde ilan edilmiştir.²⁹

İstanbul'dan kaçan vekillerin de Meclis'e katılımıyla 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bu meclis aslında Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamı niteliğindedir. Meclis'te görüşülen meseleler dahi kaldığı yerden devam etmiştir. Mebusan Meclisi dağıtılmadan evvel görüşülen son mesele ağnam vergisi idi. BMM'nin ilk konusu ise yine ağnam vergisi olmuştur.³⁰

Meclis'in birinci başkanı M. Kemal, ikinci başkan olarak da Celalettin Arif Bey seçilmiştir. Celalettin Arif Bey Mebusan Meclisi'nin de başkanlığı görevini üstlenmiş olan bir siyaset adamıydı. Geçici süreliğine bir Yürütme Komisyonu da kurulmuştur. Bu Komisyon altı kişiden oluşmaktadır ve isimleri şöyledir: Celalettin Arif Bey, Cami Bey,

---

27 Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981, s. 90.

28 Demirel, s. 60-70.

29 Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 67-68.

30

Cemal Fedayi, *İmparatorluk Nasıl Yıkıldı*, Ankara, Kadım Yayınları, 2013, s. 50.

Bekir Sami Bey, Fevzi Paşa, Hamdullah Suphi Bey ve Hakkı Behiç Bey. Bu komisyon 3 Mayıs'a kadar görev yapmış ve 3 Mayıs 1920 günü ilk İcra Vekilleri Heyeti kurulmuştur.³¹

Bu Meclis savaş ve işgal koşulları altında zorunlu olarak bir araya gelen kişilerden oluşan ve çok çeşitli kesimleri içinde barındıran bir meclis idi. Savaş koşulları ortadan kalkmaya başlayınca Meclis içinde anlaşmazlıklar ve farklılıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu farklılıklar genel olarak yenilikçiler ve muhafazakârlar arasında ortaya çıkmıştır.³² Muhafazakâr olarak kurulan gruplar BMM'nin savaş koşulları altında kurulan ve savaş sona erdikten sonra lağvedilecek olan bir kurum olduğunu düşünmekteydiler. Yenilikçiler ise Hilafet ve Saltanat'ın ömrünün dolduğunu ve artık bu kurumların kaldırılmasını savunmaktadırlar. Muhalif gruplara karşı mücadele edebilmek ve yenilikçi grupları daha iyi idare edebilmek için M. Kemal tarafından Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) 10 Mayıs 1921 tarihinde Meclis'te kurulmuş, bu grubun başkanlığına da M. Kemal seçilmiştir.³³

Müdafaa-i Hukuk Grubu, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirme amacını gütmüş ve anayasaya göre devlet teşkilatını düzenleyeceği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Muhalif kesimler burada sarf edilen "düzenleme" ifadesinden rejimi değiştirileceği anlamını çıkarmışlardır. Çünkü Meclis'te yenilikçi grup Cumhuriyet'e doğru bir yönelim göstermektedir.³⁴

Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması ile Müdafaa-i Hukuk Grubu ulusal niteliğinden sıyrılmış, bir çeşit parti statüsü kazanma yoluna girmiştir.³⁵ Buna karşılık muhaliflerin hamlesi ise bütün muhalif kanadın içinde toplandığı bir grup olarak İkinci Grubu Temmuz 1922 tarihinde kurmaları olmuştur. İkinci Grubun kurulma amacı aslında M. Kemal'in, tek kişi üzerine kurulu otoritesini törpülemektir.³⁶ İki grup arasındaki mücadelede Müdafaa-i Hukuk Grubu bazen sayıca İkinci Grup'tan geri kalsa da siyasal

---

31 Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 101-131.

32 Tunaya, s. 529.

33 Kongar, s. 97-99.

34 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 125.

35
Akın, s. 59-61.

36 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 393-394.

anlamda üstünlük ve hâkimiyet Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun elinde bulunuyordu. Bunun bir sebebi savaşın kazanılmasıyla M. Kemal'in de konumunun güçlenmesiydi.³⁷

İktidar ve muhalefet grupları arasındaki bir çatışma da pek çok açıdan önemli olan Saltanat'ın kaldırılması olayı üzerine meydana gelmiştir. 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat'ın kaldırılması kararı alınmıştır. İkinci Grup milletvekilleri ilk olarak meclise gitmeyerek bu konuda muhalefet etmişlerdir. Ancak, Saltanat'ın kaldırılması ile Hilafet kurumunun zarara uğramayacağı ve Hilafet'in Osmanlı hanedanında kalmaya devam edeceğinin kabulü ile çoğunluk, Meclis'e gelip oylamaya katılmıştır. O tarihlerde kimsenin aklından Hilafet'in kaldırılacağı geçmemektedir. Saltanat'ın kaldırılması ile ilgili yapılan oylamada da şaibe vardır. Oylar sayılmamış ve oybirliği ile kararın alındığı ilan edilmiştir. Fakat karara muhalif oy verdiğini Meclis'te haykıran milletvekilleri olmuştur.³⁸

B. Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve Diğer Partiler

M. Kemal, karşısında gittikçe güçlenen muhalefet ile daha etkin mücadele etmenin bir yolu olarak parti kurmanın etkili olacağını düşünmüştür. 6 Aralık 1922 tarihinde bazı gazetelere verdiği demeçlerle, bir parti kuracağını ve bu partinin adının "Halk Fırkası" olacağını açıklamıştır.³⁹

M. Kemal'in kurmak istediği partinin isminin Halk Fırkası olması tartışmalara sebep olmuştur. Zira 1920'li yıllarda "halk" kelimesi ziyadesiyle Bolşevik çağrışımları ihtiva etmekteydi.⁴⁰ Ancak M. Kemal yeni kurulacak olan partinin toplumun bütün kesimlerini kapsayacağını, halk kelimesi ile kastedilenin de bu olduğunu açıklamıştır.⁴¹

1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı alan Birinci Büyük Millet Meclisi dağılmıştır. M. Kemal birinci Meclis'in değiştirilip muhalefetin tasfiye edildiği ve kendisinin kontrolünde olan bir meclis talep etmekteydi. Birinci Meclis'in içerisinde kümelenen ve fikir birliği sağlayamayan muhalefet, M. Kemal tarafından hoş

---

37 Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 2001, s. 25.

38 Fedayi, s. 103.

39 Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, İstanbul, Tüses Yayınları, 2000, s. 9.

40 Ayşe Güneş Ayata, *CHP Örgüt ve İdeoloji*, 2. Basım, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2010, s. 64.

41

Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 96-97.

karşılanmamaktaydı. Bu atmosfer içerisinde muhalefetin törpülenmesi amacıyla kurulan Birinci Grubun da itaatkâr bir tavır sergilememesi üzerine seçimlerin yenilenmesi ve M. Kemal'in iktidarını pekiştirmesi elzem bir vaziyet almıştır.⁴²

Halk Fırkası'na dönüştürülecek olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu seçime girerken "Dokuz Umde" adı altında bir program hazırlamıştır. Bu program aynı zamanda Halk Fırkası'nın da ilk programıdır. Programın içeriğinde egemenlik, Saltanat'ın kaldırılması, ekonomi ve çeşitli meselelerle ilgili maddeler bulunmaktadır. Ayrıca programda Halifelik de Müslümanlığın yüksek bir kurumu olarak zikredilmiştir.⁴³

Seçimlerden önce oluşturulan Dokuz Umde isimli program temel alınarak Halk Fırkası Nizamnamesi hazırlanmış ve 9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilmiştir. Böylece Halk Fırkası resmen kurulmuştur.⁴⁴ M. Kemal Birinci Grup için büyük çaba harcamış ve İkinci Grup üyelerinin Meclis'e girememesi sağlanmıştır. Seçimlerde galip gelenlerin hemen hemen hepsi Birinci Grup, yani Halk Fırkası üyelerinden müteşekkildi.⁴⁵ Böylece Meclis'teki muhalefetin tasfiyesi büyük oranda gerçekleşmiş oluyordu.

11 Ağustos 1923 tarihinde meclis toplandığında Fethi Bey başvekil olarak atandı. Fethi Bey Hükümeti sırasında BMM İkinci Başkanlığı makamı boşalınca parti grubu bu makama Rauf Bey'i getirdi. Ancak Rauf Bey'in bu makama atanması M. Kemal'in uzun vadeli politikaları için engel teşkil etmekteydi, zira Rauf Bey Hilafet yanlısı bir görüntü çizmekteydi.⁴⁶ Bunun üzerine M. Kemal, Fevzi Paşa hariç bütün bakanlar kurulunun istifa etmesini ve hükümet kurmaktaki zorlukların anayasadan kaynaklandığını öne sürerek anayasada değişiklik yapılması zorunluluğunu işaret etti. Yapılan değişiklikler neticesinde bakanların, Meclis tarafından seçilmesi yönteminin kaldırılmasının da yolu açılmış oldu. Bu sırada 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı da gerçekleştirildi.⁴⁷

---

42 Fedayi, s. 78.

43 Tunaya, s. 559-580.

44 Celal Bozkurt, *Bütün Delilleriyle CHP'nin İyüzü Siyaset Tarihimize C.H.P.*, İstanbul, yayınevi yok, 1969, s. 21-25.

45 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1981, s. 56.

46
Karpat, s. 129.

47 Tunçay, s. 60.

Cumhuriyet'in ilanının ardından İsmet Paşa, Halk Fırkası'nın genel başkan vekili olarak M. Kemal tarafından tayin edilmiştir. Bir gün sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti il merkezlerine Halk Fırkası'nın kurulduğu ve A-RMHC'nin bütün birimlerinin Halk Fırkası'na dahil olduğuna dair bir genelge gönderilmiştir.⁴⁸

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra muhalefet hareketleri Cumhuriyet üzerinde yoğunlaşmıştır. Milli Mücadele'nin önemli liderleri Ankara'da olmadığı bir günde Cumhuriyet'in beklenmedik bir şekilde ilan edilmesi tepkilere yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin yalnızca şekilsel bir hareket olduğu, yönetim şeklinin değiştirilmesi ile sorunların kendiliğinden çözülemeyeceği görüşleri ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Özellikle Rauf Bey ciddi bir eleştiri getirmiş, bu karara muhalif olmuştur. Rauf Bey'in parti içi muhalefeti, kendisinin uzun vadede siyasal hayattan tecridi ile sonuçlanacaktır.⁴⁹

Cumhuriyet'in ilanı meselesinde yenilikçi grup galip gelince muhalifler Hilafet makamı etrafında birleşmeye başlamışlardır. M. Kemal ve taraftarları ise Hilafeti, kendi iktidar tekellerine bir tehdit olarak algılamaktadırlar.⁵⁰ Bu nedenle 3 Mart 1924 tarihinde Hilafet makamının ilgası gerçekleştirilmiş ve Halife Türkiye topraklarından çıkarılmıştır. Bu olay laiklik ilkesini arkasına alan yenilikçilerin muhafazakârlar karşısında galibiyetini simgelemektedir. Çünkü yenilikçilere göre Hilafet, eski rejimin simgesel yönünü temsil eden ve reformların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi önünde engel teşkil eden son kale idi. Hilafet'in kaldırılmasından sonra seri halde yapılmaya başlanan reformlar da bu durumu kanıtlamaktadır.⁵¹ Saltanat'ın kaldırılmasında yenilikçi grubun argümanı Hilafet ve Saltanat makamlarının birbirinden ayrı makamlar olduğu ve Saltanat'ın kaldırılmasıyla Hilafet kurumuna bir zarar gelmeyeceği idi. Aradan kısa bir süre geçip de Hilafet'in kaldırılması meselesi gündeme geldiğinde ise Hilafet ve Saltanat'ın özdeş kurumlar olduğu ve Hilafet'in de kaldırılması gerektiğini savunmuşlardı. Bu noktada yenilikçi grup kendi içinde çelişmekteydi.⁵²

---

48 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2012, s. 75.

49 Zürcher, s. 248-249.

50 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2002, s. 52-55.

51

İlber Ortaylı, Nevzat Yalçıntaş, *Türkler, İslamiyet ve Hilafet*, 2. Baskı, İstanbul, Yakamoz Kitap, 2014, s. 43-44.

52 Karatepe, s. 27.

Halk Fırkası 1924 yılında tüm yurttaki örgütlenmesini genişletmeye çalışmıştır. İllerde, kazalarda ve nahiyelerde aza kayıtları ve heyetlerin seçilmesi yaz boyu sürmüştür.⁵³ 20 Nisan 1924 tarihinde de 1924 Anayasası kabul edilmiştir. 1924 Anayasası'nda, meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında bir noktaya tekabül eden bir yönetim sistemi öngörülmüştür. Yasama ve yürütme kuvvetleri TBMM'de toplanmış, fakat yargı bağımsızlığı teorik olarak sağlanmakla birlikte yargı organı, pratikte bağımsızlığını koruyacak güvencelerden yoksun bırakılmıştır.⁵⁴ Anayasanın özelliği ülkenin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve iktisadi koşullardan mülahazadan ziyade siyasi elit tabakanın düşünce kalıplarına uygun bir anayasa olmasıdır. Tek parti döneminin özelliklerine uygun olarak halktan kopuk ve Kemalist seçkinlerin reformlarını yapmalarına elverişli bir anayasa hazırlanmıştır.⁵⁵

Halk Fırkası faaliyetlerini sürdürürken muhalefet saflarından yeni bir partinin doğmasını sağlayan bir olay patlak vermiştir. Bu, 'Paşalar Komplosu' adı verilen olaydır. İkinci Grubun önde gelen bazı komutanlarının muhalefet hareketini gizli bir şekilde örgütlediğine dair basında haberler yer alır. Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Cevat Paşa ve Rauf Bey bunların arasındadır. Bu paşaların meclise girerek siyaset yoluyla muhalefet hareketini yönetmek istediklerinden şüphelenilmektedir. Askerlikten ayrılıp peş peşe milletvekilliğine giren paşaların bu hareketleri şüphe çeker ve M. Kemal kendisine karşı bu paşaların bir komplo hazırladığından şüphelenir.⁵⁶ M. Kemal, bu hareketi planlayan paşalara istifa etmeleri için telgraf gönderir. Böylece M. Kemal ve ekibine karşı girişilen muhalefet hareketlerinin bir kısmı daha Meclis'ten tasfiye edilmiştir. Birlikte hareket ettiği paşaların Meclis'ten tasfiye edilmesiyle Meclis içerisinde yalnız kalan Rauf Bey de partiden istifa etmiştir.⁵⁷

1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)

---

53 Tunçay, s. 93.

54 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 8.Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2005, s. 31,40-41.

55 Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876- 1980*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 35.

56

Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 97-99.

57 Tunçay, s. 102.

Paşaların kurduğu ittifak Meclis'ten tasfiye edildikten sonra parti içerisinde kümelenen gizli muhalefet durumu sona ermiştir. Bundan sonra parti dışından muhalefet hareketinin yürütülmesinin önü açılmıştır. Halk Fırkası'ndan istifa eden on kişi 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Fırka başkanı Kazım Karabekir Paşa, başkan yardımcıları Rauf Bey ve Adnan (Adıvar) Bey, genel sekreter ise Ali Fuat Paşa olarak belirlenmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası halk üzerinde etkili olmuştur. Muhalif olan bütün kesimlerin de odak noktasında yer almıştır.⁵⁸

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuvvetler birliği yoluyla otoriter bir yönetimin doğduğunu şikayet ediyor ve bu partinin M. Kemal ve taraftarlarına karşı ortaya çıktığı anlaşılıyordu. Liberal görüşleri takip eden TpCF, demokratik yönetim biçiminin tesisini talep etmekteydi. Karpat'a göre bu partinin esas düşüncesi laiklik ilkesini düşüncesinin ana gövdesi haline getiren iktidara karşı dinin koruyuculuğunu üstlenmekti.⁵⁹ Parti programının 6. maddesi Halk Parti'li müfritlerin bu partiye karşı olan şüphelerini daha da artırıyordu: '*Fırka, efkâr ve itikâd-ı diniyeye hürmetkârdır*'.⁶⁰ Oysa parti programındaki bu ifadede anayasaya aykırı bir durum bulunmamaktaydı, zira 1924 Anayasası'nda devletin dini İslam olarak belirtiliyordu.⁶¹

TpCF siyasal ve ekonomik olarak liberal demokrasi yanlısı bir parti idi. Bu yüzden, siyasal ve ekonomik açıdan *Leviathan*vari devletçilik lehtarı olan İsmet Paşa hükümetten istifa ettirilmiş ve yerine devletin siyasal, ekonomik ve toplumsal hayattaki rolüne ilişkin daha liberal bir bakış açısına sahip olan Fethi Bey yeni kabineyi kurmuştur.⁶² Bu hamle ile Halk Fırkası'ndaki ılımlı vekillerin TpCF'na kaymalarının önlemesi sağlanmak istenmiştir, denilebilir.

TpCF'nın kurulması CHF içinde eskiden beri mevcut olan aşırılar ve ılımlılar arasındaki sürtüşmeleri artırmıştır. M. Kemal yaşanan gelişmelere karşı çekincelerini dile getirmiş, oluşan gerici hareketin karşı devrim tehdidi oluşturduğunu ve olağanüstü

---

58 Bila, s. 52.

59 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 133.

60 Bozkurt, s. 37.

61 Karatepe, s. 29.

62

Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 99.

tedbirler alınmasını talep etmiştir. Fakat partisinden beklediği desteği bulamamış ve olağanüstü tedbirlere ihtiyaç olmadığı şeklinde görüşlerle karşılaşmıştır.⁶³

13 Şubat 1925 tarihinde Doğu Anadolu'da Şeyh Sait Ayaklanması ortaya çıkınca CHF içindeki aşırıların oluşturduğu kanat, oluşan bulanık havadan istifade etmiş ve hükümet değişimi yaşanmıştır. Aşırıların ileri gelenlerinden biri olan İsmet Paşa yeni hükümeti kurmuş, aşırı devletçi politikaların sesi olan Recep (Peker) Bey de Milli Savunma Bakanı yapılmıştır.⁶⁴ Ayaklanma çok uzun soluklu olmamasına rağmen, çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. Ayaklanmayı bastırma perdesi altında pek çok inkılap hayata geçirilmiştir. Şapka, harf, dil, türbelerin kapatılması, kılık-kıyafet ile ilgili birçok değişiklik yapılmıştır. Normal şartlarda yapılması ve halka kabul ettirilmesi çok zor olan bu inkılaplar, uzatılması zaruri olmayan olağanüstü hal süresi uzatılarak gerçekleştirilmiştir.⁶⁵ Takrir-i Sükûn yasası ile muhalif gazeteler ve dergiler de kapatılmıştır. Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreşat ve Tanin kapatılan basın organları arasındadır.⁶⁶

Bu dönemde tepeden inmece olarak yapılan inkılapların pek çoğunu halk kabul etmekte zorlanmasına rağmen reaksiyon göstermekten de geri durmamıştır. Şapka kanunu, tarikatların ve tekkelerin kapatılması ve bunun gibi birçok mevzuda yapılan inkılaplara karşı çıkan halk İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış ve baskı altında tutulmuştur. İnkılapların boyutu o dereceye vardı ki, bir cami imamı Türkçe namaz kıldırıldı. Bu, inkılapların daha ileriye götürülüp götürülemeyeceğini anlamak için bir çeşit halkın nabzını yoklama hareketi idi. Fakat bazı hocaların tepkisi sonucu Diyanet İşleri Başkanı Türkçe namaz kılınamayacağını belirten fetva yayınladı.⁶⁷

Şeyh Sait Ayaklanması'nın siyasal ve toplumsal yapıyı tahrip edici olduğu iddia edilerek muhalefet partisinin kapatılması için yargılamalar yapılmıştır. İstiklal Mahkemeleri'ne çıkarılan TpCF milletvekilleri, kanıtlanmamış olmasına rağmen

---

63 Tunçay, s. 105.

64 Teoman Gül, *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1998, s. 10.

65 Kongar, s. 148-149.

66 Tunçay, s. 142.

67
Tunçay, s. 158.

ayaklanma alakalandırılarak yargılandılar. TpCF ise Heyet-i Vekile kararı ile 5 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.⁶⁸

2. Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Kurultayı

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı 15 Ekim 1927 tarihinde toplanmıştır. Bu Kurultay CHF resmen kurulduktan sonra toplanmış ilk kurultay olmasına karşın, Sivas Kongresi ilk kurultay olarak kabul edildiği için 1927 yılında toplanan kurultay ikinci kurultay olarak adlandırılmıştır.⁶⁹

Kurultay'da geçmiş yıllarda yaşanan gelişmelere dair M. Kemal tarafından Nutuk okunmuş ve bu konuşma Kurultay'ca onaylanmıştır. Nutuk'ta Milli Mücadele ve sonraki dönemde yaşananlar M. Kemal'in dilinden ve onun bakış açısından anlatılmıştır.⁷⁰

Kurultay'da Umumi Reislik Beyannamesi (Genel Başkanlık Bildirgesi) hazırlanıp onaylanmıştır. Beyanname'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın laik, cumhuriyetçi ve halkçı ilkelere sıkı sıkıya bağlandığı ifadeleri açıkça bildirilmektedir.⁷¹ Kurultay'da belirlenen yeni parti tüzüğünün ilk yedi maddesinin değiştirilmesinin mümkün olmadığına dair tüzüğe bir madde konulmuştur. Tüzüğün 6. maddesi ise Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkanının M. Kemal olduğunu belirtmektedir.⁷² Böylece M. Kemal değişmez genel başkan haline gelmiş olmaktadır.

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde bir 'proje' olarak kurulmuştur. Parti M. Kemal tarafından çeşitli nedenlerle kurdurulmuştur. Bu nedenlerden bazıları, Türkiye'nin Batı ile yakınlaşma çabalarının iç siyasete yansımaları, ülke içinde halkın yönetimden hoşnutsuzluğu ve doğu bölgelerinde bu yıllarda meydana gelen yoğun

---

⁶⁸ Karpat, s. 134.

⁶⁹ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 68.

⁷⁰ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 105

⁷¹ Kumaş, s. 29.

⁷² Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, İstanbul, Tüses Yayınları, 2000, s. 13.

ayaklanmalardı.⁷³ M. Kemal, Fethi Bey'e yeni partinin başına geçmesini teklif etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın otoriter bir tek parti yönetimi kurmuş olduğu o dönemin koşullarında Fethi Bey'in kendi kararı ve isteği ile muhalefet partisi kurması mümkün değildi.⁷⁴

SCF, liberal eksenli politikaları teorik ve eylemsel açıdan içselleştirme gayreti güden bir partiydi. Halkın hoşnutsuzluğunu gidermek için iktidarı eleştirecek, fakat M. Kemal'e ve hükümete sadık bir muhalefet olacaktı.⁷⁵

1930'lı yıllar itibariyle toplumun büyük bir bölümünü oluşturan *avam* CHF'den kopuk bir görüntü sergilemekteydi. Ülke genelinde kayırmacılık, rüşvet ve fakirlik son derece yaygınlaşmış, ekonomik durum oldukça kötü bir noktaya varmıştı. Geniş halk kesimi, içinde yaşanan dönem itibariyle, CHF'ye alternatif oluşturabilecek bir partiye şartsız bir biçimde bağlanma eğilimi göstermekteydi. Esasen TpCF'nin toplum içerisinde yaratmış olduğu umut verici atmosferin benzeri, SCF'nin kurulmasıyla tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Her gittiği yerde halk tarafından SCF Başkanı Fethi Bey'e büyük bir teveccüh gösterilmiştir.⁷⁶

1930 yılının Eylül ayının başında Fethi Bey İzmir'de elli bin kişilik bir topluluğa hitap edince halkın SCF'ye olan teveccühü ortaya çıkmış oluyordu. Parti'nin kuruluşunda ve sonrasında CHF'den SCF'ye geçecek olan milletvekilleri iktidar partisi tarafından belirlenip denetleniyordu. Fakat, partinin yerel teşkilatlarında ve halk içinde SCF'ye doğru bir yönelim vardı.⁷⁷

Nitekim halkın bu teveccühünün bir yansıması olarak SCF, Ekim 1930 tarihinde yapılan yerel seçimlerde beklenmeyen bir başarı göstermiştir. Fakat iktidar partililer SCF'den kısa zamanda böylesi bir başarı beklemiyor ve uzun seneler iktidar olmaya yaklaşamayacak bir parti gözüyle ona bakıyorlardı. CHF'nin buna müsaade etmeyeceği belliydi. Nitekim 17 Kasım 1930 günü Fethi Bey partisini feshetmek zorunda kalmıştır.⁷⁸

73

Abdurrahman Dilipak, *İnönü Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1989, s. 76-81.

74 Asım Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, İstanbul, Kitabevi, 2012, s. 111.

75 Zürcher, s. 264.

76 Kongar, s. 151-152.

77 Tunçay, s. 268.

4. Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Kurultayı

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin etkisi ile birlikte CHF'ye yönelik muhalif faaliyetlerin parti içinde ve parti dışında artması üzerine CHF muhalif unsurlara karşı daha sert bir tutum izlemeye başlamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle revaçta olan Keynesyen iktisadi politikalar CHF iktidarının ekonomik yönünü tayin etme açısından etkili olmuştur. İç ve dış etkenler sonucu CHF siyasi, toplumsal ve iktisadi açıdan devletçi ve daha müdahaleci bir görüntü çizmeye başlamıştır. Kurultay'dan kısa bir süre önce parti genel sekreterliğine CHF içerisinde aşırı devletçi kanadın önemli temsilcilerinden olan Recep (Peker) Bey'in getirilmesi de bunun bir yansıması sayılabilir.⁷⁹

Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte liberal eksenli iktisadi politikaların popülaritesi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de düşüş trendine girmiştir. Bunun yansıması olarak devlet ekonomide daha müdahaleci bir tutum takınma gayreti içerisinde bulunmuştur.⁸⁰ Bu durum ile ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus, 1929-1932 yılları arasında Türk iktisadi tarihi açısından ekonomik yönün tayin edilmesi çabalarının göze çarptığıdır. 1930'lu yılların başında devletçi iktisadi politikalar her ne kadar baskın konumda olsa bile, Türkiye'de uzun vadede amacın Sovyet sistemine yakın bir iktisadi hayata sahip olmak değil, aksine özel mülkiyet savunularak, liberal eksenli iktisadi politikaların hayata geçirilmesi hedefine ulaşmak olduğu söylenebilir. Devletçi politikaların araç olarak kullanılmasıyla uzun vadede liberal bir ekonomiye geçmek olduğu amacı güdüldüğü görülebilir.

1930'lu yılların başında CHF içerisinde ekonomi-politiğin tayin edilmesinde iki cenah bulunmaktaydı. Bir tarafta İsmet Paşa'nın başı çektiği devletin siyasi ve iktisadi hayatta sürekli bir *Leviathan* konumunda bulunması, diğer tarafta ise Celal (Bayar) Bey'in başı çektiği, özel teşebbüsün devletin desteği ve koruması ile geliştirilerek ve uzun vadede tam teşekkülü liberal değerlere haiz iktisadi bir yapı inşa etme. M. Kemal'in tavrını ikincinin iktisadi politikalarından yana koyması üzerine 1932 yılında Celal Bey İktisat Vekili yapılmıştır. Bu dönem itibariyle İnönü daha geri planda kalmaya başlamıştır.⁸¹

78

Bozkurt, s. 42.

79 Bila, s. 65.

80 Karpat, s. 156.

81

Mehmet Emin Gerger, *İnönü Menderes Mücadelesi*, İstanbul, Bayrak Yay. ve Matbaası, 1991, s. 195-196.

İnönü, Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki asker kökenli bürokrasiden geliyordu. Bayar ise partinin sivil kanadından temsilcisi olan bir bürokrattı. Bu ayrımın İnönü ve Bayar'ın uyguladıkları siyasi ve ekonomik kararlarda etkili olduğu söylenebilir.

Türk siyasal hayatında Jön Türk hareketi ile birlikte başlayan ideolojik bölünme, 1930'lu yıllarda CHF içerisinde tekrar ortaya çıkmış, Bayar liberal, İnönü ise devletçi siyasi ve iktisadi politikaların savunucusu olarak göze çarpmıştır. Bütün bunlar parti içinde biri liberalizm yanlısı, diğeri devletçi iki kutup arasında gerilim oluşturmaktaydı.⁸²

10-18 Mayıs 1931 tarihlerinde toplanan Üçüncü Kurultay'da önceki dönem raporunu okuyan İsmet Paşa da devletçiliği açıkça ifade etmişti. Ayrıca Kurultay'da partinin altı ilkesi ilk kez zikredilmiş ve resmileştirilmiştir.⁸³

Üçüncü Kurultay'da yapılan diğeri bir yenilik ise, daha önceki kurultaylarda yalnızca parti tüzükleri oluşturulurken bu kez tüzükten ayrı olarak bir parti programının da oluşturulmasıydı.⁸⁴ Ayrıca, partinin isminde de değişiklik yapılmış, 'fırka' kelimesi çıkarılıp yerine 'parti' kelimesi konulmuştur.⁸⁵

5. Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Kurultayı

9 Mayıs 1935 tarihinde başlayıp yedi gün sürecek olan Dördüncü Kurultay M. Kemal'in açış konuşmasıyla başlamıştır. 1932 yılında Celal Bey'in ekonominin başına getirilmesi üzerine liberal eksenli bir paradigma oluşacağı düşünülürken, paradoksal bir biçimde Dördüncü Kurultay'da "devletçilik" zirve noktasına ulaşmıştır. Parti içindeki devletçi kesim Kurultay'da oldukça etkili olmuştur. Özellikle devletçi kanadın başında gelenlerden Recep (Peker) Bey *Leviathan* vari bir devletçiliği savunmuştur. Kurultay genel olarak liberalizm karşıtlığı ve devletçilik fikrinin müdafaası üzerinden devam etmiştir. Kurultay sonrası, devletin ve haliyle partinin, toplumun ve iktisadi hayatın şekillenmesinde nihai merci olduğu kesinleşecek ve sanayi alanında yürütülen teşebbüslerin devlet tarafından oluşturulan plana göre yürütülmesi kararlaştırılacaktır.⁸⁶

---

82 Süleyman Kocabaş, *T.C. Devleti Tarihi 5 Menderes Dönemi*, I. Baskı, İstanbul, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, 2011, s. 166.

83 Yetkin, s. 94.

84 Giritlioğlu, s. 93.

85 Kumaş, s. 31.

Parti teşkilatıyla devlet teşkilatının birleştirilmesi yönünde hükümler parti tüzüğünde yerini almıştır. Kurultay’da atılan temeller doğrultusunda parti-devlet bütünleşmesi çalışmaları ilerletilmiş ve nihayet 18 Haziran 1936 tarihinde İsmet Paşa’nın yayımladığı bir genelge ile parti ile devlet teşkilatının birleştirildiği açıklanmıştır. Genelgeye göre, İçişleri Bakanı parti genel sekreteri yapılmış, il parti başkanlıkları ise valilere verilmiştir.⁸⁷

Parti-devlet bütünleşmesinin son noktası ise anayasanın ikinci maddesinin değiştirilmesi ile konulmuştur. 13 Şubat 1937 tarihinde anayasanın 2. maddesi, ‘*Türkiye devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimcidir.*’ olarak değiştirilmiştir. Böylece artık parti ile devlet arasında bir fark kalmamış ve tek parti otoritesi doruk noktasına ulaşmıştır.⁸⁸

CHP’nin kuruluş mahiyeti Kemalist reformların gerçekleştirilmesi amacına yönelik bir araçtı. Kemalist reformlar tarihsel, fikirsel ve felsefi olarak Jön Türk hareketi içerisinde önemli bir yer tutan Comte’un pozitivizmi ile Durkheim’in korporatizminin etkisi altında “toplum mühendisliği” anlayışı içerisinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Jön Türk hareketi içerisinde bulunan entelektüel ve aydın grubunun tamamına sirayet etmiş olan halkın eğitim yoluyla bilinçlendirilerek, reformlar için hazır hale getirilmesi fikri, Kemalist ideoloji içinde köşe taşı konumundadır. Dört başı mamur bir ideoloji olarak göze çarpmayan Kemalizm ve Kemalist reformlar, halkın bilinçsiz oluşu iddiasından hareket ederek, ideal toplum tasavvurunu gerçekleştirmek için tepeden inmece bir şekilde toplumu dönüştürme çabası içerisinde olmuştur. Sözün özü, tarihsel ve fikirsel kodlar sonucu parti, toplumdan kopuk bir görüntü çizerek “devletleşme”ye çalışmıştır.⁸⁹

Yukarıda ifade edildiği üzere 1930’lardan sonra biri devletçiliği diğeri özel teşebbüsü savunan iki cenah ortaya çıkmış ve M. Kemal’in ölümüne kadar parti içerisinde cereyan eden çatışma devam etmiştir. M. Kemal ile İsmet Paşa arasındaki küslüğün sebebi de parti içindeki bu sürtüşmeler olmuştur. Devletçiliği İsmet Paşa ve ekibi savunurken, M.

Kemal H. Karpat, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876- 1980*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s 72-74.

87 Tunaya, s. 572.

88 Bozkurt, s. 32.

89

Heper, Metin; *Türkiye’de Devlet Geleneği*, çev. Nalan Soyarik, 5. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015, s. 126-127.

Kemal, İş Bankası etrafında toplanan özel teşebbüsü savunuyor ve milli burjuvaziyi oluşturmaya çalışıyordu. Bu görüş ayrılıklarının bir sonucu olarak İş Bankası'nın genel müdürü Celal(Bayar) Bey 1937 yılında başbakan yapıldı. Bu da gösteriyor ki İsmet Paşa mücadeleyi kaybetmiş ve M. Kemal'in ölümüne kadar siyasi hayattan tecrit edilmiştir.⁹⁰

C. İsmet İnönü Dönemi'nde Cumhuriyet Halk Partisi

İsmet İnönü, M. Kemal'in ölümünün ertesini günü, 11 Kasım 1938 tarihinde TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bunda ordunun İsmet İnönü'ye bağlılığının payı büyük olmuştur. M. Kemal Atatürk'ün ölümünden bir sene önce tamamen dışlanmış durumda olan İnönü'nün onun ölümünün hemen ardından cumhurbaşkanı seçilmesi, asker kökenli bürokratin Türk siyaseti açısından o dönem için ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.⁹¹

1. Cumhuriyet Halk Partisi Birinci Olağanüstü Kurultayı

26 Aralık 1938 tarihinde toplanan Birinci Olağanüstü Kurultay'da tüzükte çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklere göre partinin kurucusu ve ebedi başkanı olarak M. Kemal Atatürk, değişmez genel başkanı ise İsmet İnönü olarak ilan edilmiştir. İnönü ayrıca 'milli şef' yapılmıştır.⁹²

Köy Enstitüleri ve Halkevleri açılması da bu Kurultay'da kabul edilmiştir. Köy Enstitüleri ve Halkevleri ile ulaşılmak istenen maksat toprağa dayanan yerel bağlar ortadan kaldırılarak yerine Köy Enstitüleri'nde eğitim görmüş ve Kemalist reformları kırsal alana intikal ettirebilecek genç öğretmenler aracılığıyla yeni bir düzen getirmektir. Bu yeni düzen Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojisine sahip bir nesil tarafından gerçekleştirilecekti.⁹³

Parti Genel Başkan Vekili ve Başbakan olarak yine Celal Bayar belirlenmiştir. İnönü ile Bayar arasındaki mücadele ve çatışmalardan sonra İnönü'nün Bayar'ı başbakan olarak tutması ilginçtir. Fakat bu hamlenin tedirginlik oluşturmamak ve tedrici olarak bir değişim izlemek için yapıldığı düşünülebilir. Nitekim Bayar Hükümeti'nin fazla zaman

---

90 Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 105.

91 Bila, s. 83.

92 Kumaş, s. 37.

93

Dilipak, s. 42.

geçmeden dağılması ve Bayar'ın istifa ettirilip yerine Refik Saydam Hükümeti'nin kurulması da asıl hedefin Bayar'ın kendisi olduğunu göstermektedir. Çünkü Saydam Hükümeti, İsmet İnönü'nün siyasi ve iktisadi açıdan takdirine mazhar olmuştur.⁹⁴

2. Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Kurultayı

29 Mayıs 1939 tarihinde başlayan Beşinci Kurultay Batı ile olan yakınlaşmanın etkilerini yansıtan bir kurultay olmuştur. Demokrasi kavramı ile ilgili birtakım gelişmeler bu Kurultay'da yaşanmıştır. Kurultay açılış konuşmasında İnönü'nün kullandığı 'halk iradesi, milli denetim, halkın seçimlere katılması' gibi ifadeler siyasi hayatın bundan sonraki aşamalarında Batı'ya dönük hareket edileceğinin ve çeşitli reformlar yapılacağıının işaretleridir.⁹⁵

Bu doğrultuda tüzükte ciddi manada değişiklikler yapılmış ve onaylanmıştır. Parti bünyesinde Müstakil Grup adı altında muhalif bir grup kurulması, parti ve devletin birbirinden ayrılması için parti genel sekreterinin İçişleri Bakanı olması ve parti genel başkan vekilinin başbakan olmaları ve valilikler ile parti il başkanlıklarının aynı kişide toplanması gibi kuralların kaldırılması gibi değişiklikler kurultayın ana eksenini oluşturmuştur. Bu yönüyle Beşinci Kurultay parti-devlet bütünleşmesini sona erdirecek gelişmelerin tetiklendiği bir dönemdir.⁹⁶

Kurultay'da kurulması kararlaştırılan ve parti içi denetimi sağlamakla görevli olan Müstakil Grup otuz kişiden oluşmuştur. Grup, genel başkana bağlı olacak, genel başkanın seçtiği bir genel başkan vekili aracılığıyla yönetilecek ve Meclis'te oy kullanma hakları bulunmayacaktır.⁹⁷ Parti içi denetimi sağlamakla görevlendirilen Müstakil Grup doğuştan sakattır. Zira Meclis'te denetimi gerçekleştirmek bir yana kendisi sıkı denetim altında olan ve genel başkana bağlı çalışan bir oluşum olmuştur.

Parti içi denetleme mekanizmaları oluşturulması noktasında da ilk adımlar atılmış, parti örgütü üzerinde denetimi sağlamak adına parti müfettişliği kurumu ihdas edilmiştir. Bu karar parti-devlet bütünleşmesinin gevşetilmesi yönünde önemli bir girişim olmuş, parti

---

94 Bila, s. 87.

95 Giritlioğlu, s. 149-150.

96 Fevzi Çakmak, *Bursa Yerelinde Cumhuriyet Halk Partisi (1946-1960)*, Bursa, Akkılıkç Kütüphanesi, 2014, s. 57.

97

Bozkurt, s. 49.

teşkilatlarının aynı zamanda ilin yöneticileri olarak görülüp denetlenme yapılmadığı tek parti dönemi uygulaması böylece kaldırılmaya çalışılmıştır. Parti-devlet bütünleşmesinin çözülmeye başladığı bir diğer nokta ise, devlet memurlarının bundan böyle partiye üye olmalarının yasaklanmasıdır. Böylece memuriyet ve siyaset görevleri birbirinden ayrılmıştır.⁹⁸

3. Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi

II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllar Türkiye ekonomisini de derinden sarsmıştır. Bu yıllarda karaborsacılık, spekülasyonlar, rüşvet ve yolsuzluklar artmıştır. Özellikle büyük toprak sahipleri ve büyük tüccarlar savaş sayesinde daha da zenginleşmişlerdir. Savaş zenginlerinin vergilendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılmıştır. Fakat söz konusu kanun zenginler üzerinde pek bir tesir icra etmemiş, karaborsacılık daha yaygın bir hal almıştır. Kanun hükümleri daha ziyade, zaten fakirlik içinde kıvranan halkı daha fakir duruma getirmeye sebep olmuştur. Meclis'te bu kanunun zenginler üzerinde uygulanması noktasında ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁹⁹

Milli Korunma Kanunu kapsamında devlet ile büyük sermaye sahipleri arasında adeta bir soğuk savaş başlamıştır. Devlet bu kanun dolayısıyla piyasaya daha fazla müdahalede bulunmaya başlamış, büyük sanayi kuruluşlarının hangi malları hangi miktarlarda üretecekleri, büyük toprak sahiplerinin hangi tarım ürünlerini hangi miktarlarda yetiştirecekleri devlet tarafından belirlenmiştir. Temmuz 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın ölümüyle birlikte hükümet değişikliği yaşanmıştır. Yeni Başbakan Şükrü Saraçoğlu ekonomik anlamda devletin müdahaleci politikalarını esnetme yoluna gitmiş, büyük sermaye sahipleri ile devlet arasındaki sürtüşmeyi azaltmak istemiştir. Fakat devlet denetiminin azaltılması fiyatların yükselmesini de beraberinde getirmiştir. Fiyatların yükselmesiyle devlet ile özel sektör arasındaki ilişkiler eskisinden de gergin bir hale gelmiştir. Bu sebeple Saraçoğlu Hükümeti yeni bir kanun çıkartma gereği duymuştur.¹⁰⁰

Savaş koşullarını kendi lehine kullanarak haksız kazanç elde eden özel sektörü dizginlemek için çıkarılan kanun Varlık Vergisi'dir. Bu kanun 12 Kasım 1942 tarihinde

⁹⁸ Çakmak, s. 57-58.

⁹⁹ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, 9. Basım, Ankara, Kilit Yayınları, 2014, s. 104-110.

¹⁰⁰

İbrahim Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, Sayı 54, 2013, s. 135-166.

çıkarıldı. Kanunun hedefi ilk olarak savaş yıllarında karaborsacılık ve çeşitli yolsuzluklarla servet elde eden büyük tüccarlar ve sanayicilerdi. Fakat kanun sayesinde toplanan vergiler yüzde 70 oranında İstanbul halkından, yüzde 65 oranında gayrimüslim vatandaşlardan alındı. Kanunun uygulanmasında hükümet sert davranmıştır.¹⁰¹

Varlık Vergisi Kanunu'nun halka anlatılması ve uygulanması aşamalarında, savaş döneminde aşırı zenginleşmelerinden dolayı halk tarafından olumsuz bir gözle bakılan gayrimüslimler hedef alınmıştır. Bunun altında yatan esas sebep olarak, "Türkleştirme" ve "milli burjuvazi oluşturma" hedefleri gösterilmektedir. Çoğunlukla azınlık kesimin elinde bulunan piyasa, bu azınlık gruplardan "arındırılmak" ve Türk ekonomisinin Müslüman-Türk olan kesime teslim edilmek istendiğine yönelik iddialar da Varlık Vergisi Kanunu'nun gölgesinde tartışılmaktadır. Gayrimüslimlerin ekonomiden silinmesi için CHP tarafından uygulanan bu politikalar neticesinde, çok partili hayata geçildikten sonra bu gayrimüslim unsurlar DP yanında CHP aleyhine çalışmalar yapmışlardır. Böylece Varlık Vergisi Türk siyasal hayatında önemli etkiler meydana getirmiş, daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak olan siyasi tablonun belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁰²

4. Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Kurultayı

CHP Altıncı Kurultayı 10 Mayıs 1943 tarihinde toplanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde toplanan Kurultay'da savaş tehlikesi ve bu tehlikeye karşı alınacak önlemler üzerinde tartışılmıştır.¹⁰³

Kurultay'da kabul edilen parti programının bazı bölümleri de savaş tehlikesi karşısında yapılması gerekenler, savaş koşullarında izlenmesi gereken politikalar ve savaşın bitiminden sonraki yol haritası üzerine hazırlanmıştır. Programın beşinci

---

¹⁰¹ Findley, s. 266.

¹⁰² Öztürk, s. 135-166.

¹⁰³
Giritlioğlu, s. 156.

bölümünün başlığı "Cihan Harbi İçinde İdare" olarak belirlenmiş, altıncı bölüm ise "Cihan Harbinden Sonraki İhtimaller" başlığıyla hazırlanmıştır.¹⁰⁴

Parti programının ekonomik kararlarına bakıldığında ise, özel teşebbüse pek çok ayrıcalık tanındığı görülmektedir. Bu ayrıcalıklar daha önce devletçiliğin özel teşebbüsün nefes almasını önleyecek kadar katı savunulduğu 1935 programına göre bir hayli fazlaydı. Programda ekonomik anlamda öncelik şahıslara verilmekte, şahısların yapamadığı işlerde devlet tamamlayıcı olarak görülmektedir. Devlet özel sektörü teşvik edecek, fakat sadece düzenleyip denetleyecektir. Devlet özel teşebbüsün çıkarlarını engellemeyecektir.¹⁰⁵ Devletçiliği yumuşatma ve liberal ekonomi yönünde yol alma çabalarının amacının Batı'ya yakın durmak olduğu açıktır.

Kurultay'da yapılan genel başkanlık seçimleri neticesinde İsmet İnönü yeniden genel başkanlık makamına seçilmiştir. Genel sekreter olarak da Memduh Şevket Esendal atanmıştır.¹⁰⁶

III. CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN İDEOLOJİSİ

A. Kemalizm ve Kökenleri

M. Kemal Atatürk'ün görüş ve düşüncelerinden oluşan Kemalizm'in temelleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde oluşmaya başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti de bu temel üzerine kurulmuştur. Kemalizm –ideoloji olup olmadığı tartışmalı olsa da yerel bir ideoloji olarak değerlendirilebilir. Kemalizm eklektik bir anlayış üzerinde yükselen, konjonktürel, pragmatist ve toplumu tepeden inmece bir şekilde dönüştürmeye çalışan bir ideolojidir.¹⁰⁷ Kemalizm'in pragmatist ve konjonktürel yönleri yapılan inkılapların niteliğine ve ideolojinin savunduğu ilkelerin zamana göre nasıl değiştiğine bakıldığında anlaşılacaktır.

---

104 Şahin Aybek, *CHP Tarihi*, Ankara, Maya Akademi Yayınları, 2009, s. 29.

105 Bila, s. 103.

106 Aybek, s. 29-30.

107

Adem Çelik, "Kemalizm", Ömer Çaha, Bican Şahin (Der.), *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Ankara, Orion Kitabevi, 2013, s. 625.

Kemalizm'in kökeni Jön Türk hareketi içerisinde Ahmet Rıza'nın Comte'dan mülhem olan pozitivism düşüncesine dayanmaktadır. Jön Türk hareketi 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki ile birleşmesi sonucunda, daha örgütlü bir hal alarak ve 1908 yılında iktidarı başlangıçta dolayı, daha sonra direkt bir şekilde ele geçirmesinden sonra hem fikrîsel hem de aktivist yönden Kemalizm'i derinden etkilemiştir.¹⁰⁸ Kemalizm'in felsefî temellerinde, Jön Türk hareketine sirayet eden fikirler ve bu fikir kodları içerisinde pozitivism çok etkili olmuştur.

Positivism düşüncesine göre gerçek bilgi deneye ve gözleme dayanan bilgidir. Deneysel bilgi ahlaktan, dinden ve metafizikten ayrıştırılmalıdır.¹⁰⁹ Pozitivistler toplumsal alanın düzenlenmesinde de yine bilimsel verilerin kullanılması gerektiğini savunurlar. Doğa bilimlerinin yöntemlerini sosyal bilimlere de uygularlar. İnsanların hayatları bilimsel ve akla dayalı verilere göre düzenlenmelidir. Bu yönüyle pozitivism dinin yerine ilahlaştırılmış bir bilim anlayışı koymuştur. Pozitivist anlayışa göre de toplumun başında bilimsel bilgiyle aydınlanmış olan kişiler bulunmalı ve toplumu yönetmelidir. Bu anlayışın sonucunda tepeden inmece ve aydın despotizmi üzerine inşa edilmiş yönetim yapıları ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰

Pozitivist düşünceye göre düzen ve ilerleme iki ana ayaktır. Düzen/birlik ve ilerleme ya da düzen içinde ilerleme ilkelerinin ifade ettiği anlam, toplumların ideolojik ve fikrî olarak dağılmalarına ve büyük ayrılıklar yaşamalarına karşı çıkar. Mevcut sınırlar içinde ilerleme anlayışını savunur. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ismi de pozitivist düşüncenin düzen ve ilerleme ilkelerinden mülhemdir. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde devleti kurtarmak için çareler arayan aydınlar pozitivist düşünceden etkilenmişlerdir. Bunların başında da özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu Ahmet Rıza Bey gelmektedir. Ahmet Rıza Bey laikliği savunmuş, fakat dinin yok edilmesini değil, dinin akla ve bilime göre yeniden düzenlenmesi gerektiğine inanmıştır. Dinin toplumu birleştirici bir unsur olduğuna da işaret etmiştir. Ayrıca Ahmet Rıza Bey güçlü bir merkezi hükümeti savunmuştur.¹¹¹

---

108 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 233.

109 Max Horkheimer, *Akil Tutulması*, Dokuzuncu Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 112-113.

110 M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s. 15-16, 46, 99-101.

İttihat ve Terakki'nin önemli bir ideologu olan Ziya Gökalp de pozitivist düşünceden etkilenmiştir. Gökalp İttihat ve Terakki düşüncesi ile Kemalist düşünce arasındaki bağlantıyı da sağlamıştır.¹¹² CHP ideolojisinin ve altı okun temelleri Gökalp'in düşüncesinden doğmuştur.¹¹³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirsel mirası Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçmiştir. Fakat M. Kemal Atatürk, İttihat ve Terakki düşüncesinin tam tersine Milli Mücadele yıllarında yoğun dini söylemlerde bulunmuştur. Bu yıllar Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında gelişmeye başlayan pozitivist düşüncenin ciddi anlamda gerilediği yıllar olmuştur. Savaş yıllarının atlatılmasıyla birlikte pozitivist ilkeler Cumhuriyet'in kurucu kadroları içerisinde fikirsel ana damarı oluşturmuştur.¹¹⁴ Fakat Tanzimat ve Meşrutiyet yılları ile Kemalizm'in ortaya çıktığı dönem arasında paradigma farkı bulunmaktadır. Kemalizm'in üzerine oturduğu esaslar Tanzimat ve Meşrutiyet'in esaslarından farklıdır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri İslâm ve Osmanlı temelleri üzerine kuruluyken, Kemalizm ulusal egemenlik ve bağımsızlık ilkelerine göre şekillenmiştir.¹¹⁵

Cumhuriyet döneminde pozitivist anlayışa uygun bir şekilde Kemalist seçkinler belirleyici olmuştur. Halkın eğitimsiz olduğu ve bu yüzden doğru karar verme yetisine sahip olmadığı gerekçesiyle inkılapların yukarıdan aşağı yapılması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Kemalist ideolojiye göre halk kendi başına karar verebilmek için gerekli olan yetkinliğe ulaşana kadar devlet eliyle şekillendirilmelidir.¹¹⁶ Seküler dünya görüşüne sahip yönetici tabaka halk ile arasına mesafe koymuş, halk üzerinde üstünlük duygusuna kapılmıştır. Bundan dolayıdır ki, Kemalizm daima elitler arasında benimsenen ve halk tarafından anlaşılammış bir ideoloji olarak kalmıştır. Bu yönüyle Kemalizm'in modernleşme anlayışı da devlet tarafından belirlenmiş, halkta makes bulammış bir

---

Çelik, s. 629-631.

112 Köker, s. 236-238.

113 Taha Parla, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, 3. Baskı, İstanbul, Deniz Yayınları, 2008, s. 161.

114 Çelik, s. 633.

115 Berkes, s. 522-523.

116
Heper, s. 94-95.

modernleşme olmuştur.¹¹⁷ Kemalist rejim İttihat ve Terakki'den devraldığı bu zihniyetin bir sonucu olarak halk tarafından desteklenen muhalefet hareketlerini kabul etmemiş, seçkin zihniyetinin eseri olarak muhalefeti genellikle aşağı tabaka olarak görmüştür.¹¹⁸

Kemalist ideolojide modernleşmeye aykırı olarak M. Kemal Atatürk'e otoriter ve patrimoniyal nitelikler yüklenmiştir. Atatürk, toplum ve devlet üzerinde istediği tasarrufu yapabilecek meşruiyete sahip bir 'baba' konumuna yükseltilmiştir. Onun yanılmaz olduğu, her daim devlet ve toplum için en iyi olanı bilen üstün bir lider olduğu imajı çizilmiştir. Bu çerçevede ona muhalefet, devlete ihanet olarak kabul edilmiştir. Çünkü devlet onun şahsıyla özdeşleştirilmiştir.¹¹⁹

B. Kemalizm'in Altı Oku

Kemalist düşünce dünyasının yansıması altı temel ilke üzerinde şekillenmiştir. 1920'li yıllar bu altı okun oluşum yıllarıdır. 1931 yılında bu ilkeler resmen belirlenmiş, 1937 yılında anayasaya girmiştir. CHP'nin bu ilkelerinin ifade ettiği anlam her zaman net olarak belirli değildir. Ülke içi ve ülke dışındaki konjonktüre göre altı ok değişime uğrayan ilkelere dir.¹²⁰

Milli Mücadele'yi izleyen dönem itibariyle Türk düşünce yapısını şekillendiren gelişmeler yaşanmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürecek olan ideolojik kutuplaşmalar ekseninde Türk siyaseti üzerinde dönemsel olarak Batı'ya özgü ideolojiler etkili olmuştur. Bunlar; 17. yüzyıl başlangıç tarihi olarak kabul edilen ve Anglo-Sakson dünyanın ideolojisi olarak telakki edilen Liberalizm, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası Marx'ın düşünce dünyasının yorumlanmış biçimi olan Marksizm ve İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesiyle beraber siyasal ideolojiler sahnesi arasında yerini alan Faşizm'dir. Bu ideolojilerden ilki Anglo-Sakson dünyaya eklemlenmek gayesiyle söylem düzeyinde savunulmakla kalmış, Türk siyasetine uygulanması dönemin şartları açısından zor görüldüğü iddia edilerek yaşama imkânı bulamamıştır. Türk siyaseti açısından Marksizm'in yansımaları kısmen "Kadro Dergisi" çevresinde toplanan aydınlar üzerinde etkili olmuştur. Diğer ideoloji olan Faşizm ise 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra

117 Tim Jacoby, *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010, s. 148-149.

118 Hanioglu, s. 134.

119 Karatepe, s. 47.

120 Findley, s. 258.

Liberalizmin siyasi ve iktisadi alanda diğer ideolojilere karşı mutlak üstünlük anlayışının törpülenmesi ile Türkiye’de başta Recep Peker olmak üzere parti içinde bir kesim tarafından savunulmuş, ancak tam anlamıyla uygulamaya konulamamıştır.¹²¹

Eklektik bir görüntü çizen Kemalizm ise yukarıda adı geçen ideolojilerin bazı kısımlarını, kendine göre uyarlayarak Altı Ok olarak ifade edilen altı ilke altında uygulamaya koymuştur. CHP’nin kuruluşunda ve gelişimindeki ideolojik temelleri ve düşünce yapısını anlamak için Altı Ok’un ifade ettiği düşünceyi kavramak gereklidir. Bu sebeple Altı Ok CHP’nin/Kemalizm’in kuruluşunda ve 1940’lı yıllara kadar geçirdiği değişimlerde incelenecektir.

1. Milliyetçilik

Osmanlı’nın farklı dönemlerinde hep aynı soru üzerine, devletin nasıl kurtulacağına, ortaya atılan üç reçete bulunmaktaydı. Bunlar Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık idi. Kemalizm’in milliyetçiliği bu üç yolu da kabul etmemiş, Türkiye Türklüğü üzerine kurulan bir yol izlemiştir. Bunun için de etnik kimliğe dayalı bir geçmiş oluşturmak için tarihini sekülerleştirme yoluna gitmiştir.¹²² İslam’a girmeden önceki tarihe göndermeler yaparak milli kimlik oluşturma çalışması başlamıştır. İslam ve Osmanlı tarihleri ise yok sayılmış, bu tarihler Kemalistler tarafından tarihin karanlık dönemleri olarak görülmüştür.¹²³

Milli Mücadele döneminde ise Atatürk, milliyetçi söylemlerden ziyade İslamcı söylemlerde bulunmayı tercih etmiştir. Fakat savaş sonrası yıllarda Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı değişmiştir. Türk kimliği bir üst kimlik olarak kabul edilmiş ve kendisini Türk hisseden herkesin Türk kabul edileceği anlayışı hâkim kılınmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen Kemalist milliyetçiliğin yurt dışındaki diğer Türkleri birleştirme gibi bir amacı olmamıştır. Böylece, Misak- Milli sınırları dışındaki Türkleri birleştirme amacı güden Turancılık ideali, Cumhuriyet devrinde reddedilmiştir. Kemalizm, dışarıdaki Türklerle ilgiyi yalnız kültürel düzeyde tutmuş, siyasi alana çekmemiştir. Ülke içinde ise Türk milli

---

121

Çelik, s. 635.

122 Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik", Ahmet İnsel (Der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt:2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 212.

123 Karatepe, s. 53.

kimliğini inşa etmek amacıyla Türkler dışındaki etnik kimlikler dönüştürülmeye çalışılmıştır.¹²⁴

Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve laik yenilikçi grubun iktidarı tamamen ele geçirmesiyle birlikte parti ideolojisi üç temel ilke etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bunlar, milliyetçilik, laiklik ve halkçılıktır. Ulus-devlet yapısının mihenk taşı konumundaki ideolojisi milliyetçilik, dünyada yayılan ve yükselen ideolojiydi. Esasen Osmanlı Devleti döneminde diğer azınlık unsurlarına sirayet eden milliyetçilik ideolojisi, Türkler arasında Jön Türk hareketinin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte hâkim bir hal almıştır. Hâkim konumdaki bu ideoloji, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte siyasal ve toplumsal katmanda ulus-devlet yapısını sağlamlaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Laiklik de ulus-devlet yapısının oluşturulması için milliyetçilik ideolojisini destekleyen bir araç işlevi görmüştür. İslamcılık ve Turancılık idealleri başarılammış ve artık Misak-ı Milli ile yetinip bu sınırlar dâhilinde milli bir devlet tasarlanmıştır. Yönetici elit ise bu amaca ulaşmak için en büyük engel olarak İslamiyet'i görmüştür. Çünkü onlara göre İslamiyet Araplara aittir ve Türk milliyetçiliğinin oluşumuna engeldir.¹²⁵

Kemalizm'in milliyetçilik anlayışı etnik unsurlara dayanmadığını iddia eder, fakat milli sınırlar içinde bulunan herkesi etnik kimliği ne olursa olsun Türk kabul edip, kişilere buna göre biçim vermeye çalışır.¹²⁶

2. Halkçılık

CHP'nin tek parti dönemindeki halkçılık anlayışı daha sonraki dönemlerde değişim göstermiştir. Konjonktüre göre halkçılık ilkesi de esnetilmiştir. Burada CHP'nin tek parti dönemindeki halkçılık anlayışı incelenecektir.

Kemalizm'in halkçılığı sınıflara ayrılmış bir toplum yapısını kabul etmez. Bunun yerine toplumu meslek gruplarına göre tasnif eder. Bunu yapmasındaki maksat ise Marksist teorinin öne sürdüğü sınıflı toplumlardaki çatışmaların, Türkiye'ye ait olmadığını göstermek içindir.¹²⁷ Paradoksal bir biçimde Kemalist yöneticiler o zamana kadar

---

124

Çelik, s. 645-646.

125 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 136.

126 Yıldız, s. 212.

127

Parla, s. 40.

Osmanlı'nın kendine özgü siyasal, toplumsal ve iktisadi yapısından dolayı ortaya çıkmasına ve palazlanmasına imkân veril(e)meyen burjuvazi sınıfını oluşturmak istemişlerdir. Bu, esasında İttihat ve Terakki zamanından beri var olan bir projedir.¹²⁸ Bu sınıfı oluşturmak için de bir yerlerden kaynak aktarımı yapılması zaruridir. Bu da toplumun çoğunluğunu oluşturan köylü kesimidir. Sınıfsız bir toplum yapısı söylemleri kullanılmasındaki amaç milli burjuvaziye kaynak aktarırken diğer sınıfların bunun önüne geçmesine engel olmaktır.¹²⁹

Halkçılık ile milliyetçilik arasında önemli bağlar vardır. Ulus-devlet formunun oluşturulması için üst kimlik olarak Türklük tayin edilmiştir. Türk ulus-devlet formunda, bir ideoloji olarak Türk milliyetçiliği tarihsel, kültürel ve etnik yönleri ile teorik yapının inşası için elzem iken, halkçılık da bu sürecin pratiğe aktarılışını ve toplumsal yapısını meydana getirmekteydi.¹³⁰ Bir anlamda ulus-devlet formunun inşasında, milliyetçilik sürecin teorisini, halkçılık ise sürecin pratiğini oluşturduğu şeklinde savlama yapmak mümkündür.

Halk kavramı ile millet kavramı arasında farklar vardır. Millet kavramı Osmanlı'da kullanıldığı anlamı çağrıştırıyor ve dini birtakım göndermeler akla getiriyordu. Halk kavramı ise bunun aksine Türk ulusu inşa edilirken istenilen manayı ifade ediyordu.¹³¹ Geçmişle bağların koparılmasını sağlamak için millet yerine halk tabiri kullanılmıştır.

Kemalizm'in halkçılık ilkesini tanımlama şeklinin, tek parti yönetiminin meşrulaştırılması yönünde yapılmış bir tanım olduğu söylenebilir. M. Kemal'e göre halk bir bütündür, halk bir bütün olduğuna göre sınıflar ve farklılıklar halk içerisinde bulunmamaktadır. Bu sebeple de farklı siyasi partilere ihtiyaç yoktur. Cumhuriyet Halk Partisi zaten bütün vatandaşlar için kurulmuş mükemmel bir partidir. Bu yönüyle Kemalist halkçılık demokratikleşme sürecini de baltalamış olmaktadır.¹³²

---

128 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 6. Baskı, İstanbul, Deniz Yayınları, 2009, s. 171.

129 Çelik, s. 651.

130 M. Asım Karaömerlioğlu, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", Ahmet İnsel(Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt: 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 276.

131 Karaömerlioğlu, s. 276.

132
Ayata, s. 69.

3. Laiklik

III. Selim ile başlayan II. Mahmut ile zirve noktasına ulaşan ve genel olarak askeri alanda yürütülen modernleşme, Tanzimat Fermanı ile birlikte sosyolojik tabana doğru yayılmıştır. Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu “müsavat” ilkesi ile birlikte “millet” sisteminin içeriği boşaltılmakla kalmıyor, aynı zamanda Islahat Fermanı ile Tanzimat'ta alınan kararlar uygulanıyor ve “millet-i hakime”nin, “millet-i mahkume” karşısındaki üstünlüğü kayboluyordu.

Modernleşmenin başat öğelerinden biri telakki edilen “birey”e, insan olmasından dolayı verilen değerlerin klasik Osmanlı devlet ve toplum yapısında işlerliği bulunmamaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı bürokratlarının devleti kurtarmak için Batı'da başlayan modernleşme akımına eklenme gayretleri İslami değerler yerine modern değerleri yerleştirme üzerine inşa edilmişti. Modernleşme akımının etkileriyle gayrimüslimler de Müslümanlar ile eşit sayıldı ve gayrimüslimlere pek çok haklar tanındı. Meşrutiyet yıllarında Meclis'te yer aldılar.¹³³

Devleti kurtarma gayesiyle Mütareke yıllarında dine gösterilen hassasiyet ön plana çıkmıştır. Bu dönemde İslam, Atatürk ve ekibinin kendilerini ve yeni kurdukları meclisi meşrulaştırmak adına kullanılmıştır. Nitekim Birinci BMM'deki bütün üyeler Müslüman'dır ve BMM açılırken yoğun bir dinsel atmosfer hâkim olmuştur.¹³⁴

Teşkilat-ı Esasiye kanunu da şeriata ve dine karşı oldukça hürmetkar ifadeler içermektedir. O zamanki meclisin ve çıkarılan kanunların durumuna bakıldığında laiklik ile ilgili bir vurguya rastlamak zordur.¹³⁵

Tek parti dönemine gelindiğindeyse bunun tam tersi bir hava bulunuyordu. Bu dönemde devletin dine dair politikası din ve vicdan özgürlüğünü engellemekteydi. Laiklik ilkesi inanç özgürlüğü şeklinde uygulanmamıştı. Aksine, laiklik dine tamamen karşıtlık olarak algılanmış ve öyle uygulanmıştı.¹³⁶

---

133 Tunçay, s. 212.

134 Fedayi, s. 54.

135 Fedayi, s. 94.

136
Gerger, s. 197-198.

Tek parti döneminin icraatları olarak Hilafet makamı kaldırılmış, devletin dinini belirten ibareler anayasadan çıkarılmış ve 1937 yılında laiklik ilkesi anayasaya girmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleşme hareketlerine bağlı olarak gün yüzüne çıkan modern değerler ile Cumhuriyet dönemi laikliği arasında farklar vardır. Osmanlı'daki modern değerlere gösterilen hürmet dönemin şartlarının gereği ve farklı dinlerden insanların İmparatorluktan kopmasını önlemek adına yapılmış bir harekettir. Fakat Cumhuriyet dönemi laikliği bir zorunluluk olmadan Batı taklitçiliği olarak uygulanmış bir laikliktir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti nüfusu artık daha homojen bir yapıya sahipti ve laiklik, artık Osmanlı'daki uygulanma amacından farklı bir amaçla uygulanıyordu.¹³⁷

Tunçay'a göre, laiklik ilkesi ile halkçılık ilkesi arasında çatışma bulunmaktadır. Kemalizm'in halkçılık ilkesi toplumda hiçbir seçkin zümrenin olmaması ve insanlar arasındaki ayrıcalıklara meydan tanınmaması olarak ifade edilmektedir. Oysa laiklik ilkesi Türkiye'de elit kesimin halktan uzaklaşması ve kendilerini doğruyu bilen yegâne grup olarak görüp halktan kendilerini üstün tutmaları sonucunu doğurmuştur. Cumhuriyet aydınları, halkı kendi bildikleri doğrulara uymaya zorlamışlardır. Bu doğrultuda akılcı, geleneksel ve dinsel yapılara, kurumlara ve sembollere karşı tavır geliştiren ve nesnel verilere göre hareket eden bireyler yetiştirilmeye çalışılmış, böylece iktidar karşısında güçlü bir muhalefet oluşturma potansiyeline sahip dini öğeler engellenmek istenmiştir.¹³⁸

Tek parti döneminde dinsel muhalefete karşı önlemler alınması toplumda iktidara karşı öfkeyi artırmış, bu öfke arttıkça da iktidar dinin üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Böylece Kemalist iktidarın laiklik politikası toplum ve iktidar arasında din ekseninde bir kısır döngü oluşturmuştur. Bu kısır döngü 1946'da çok partili hayata dönülmesiyle birlikte kırılacaktır.

Kemalist milliyetçilik ile dinin geleneksel yorumu arasında da bir çelişki bulunmaktadır. Kemalist milliyetçilik tek bir ulus, Türk ulusunu esas alarak ulus-devlet inşa etmeyi gaye edinirken, İslam'ın geleneksel yorumuna göre din uluslar üstüdür ve ulusları bir arada tutan bir tutkal görevi görmektedir. Buna göre üst kimlik İslam olarak kaldıktan sonra alt kimliklerin mahiyeti önemli değildir. Kemalizm bunun tersi yönde dini yorumlamış, Türklüğü üst kimlik haline getirmeye çalışmıştır. Kemalizm ümmetçiliği

---

137 Tunçay, s. 213.

138 Tunçay, s. 214.

reddetmek için, dini denetim altına alarak yorumlama ihtiyacı hissetmiştir. İslam'ı yeni oluşturdukları ulus-devletin normlarına göre yorumlamak istemişlerdir.¹³⁹

Kemalizm bir yandan dinin, devlet kurumlarından ve toplum hayatından soyutlanmasını arzularken, diğer yandan da dinsel yapı ve kurumları, devlet eliyle kontrol altına almak için çaba göstermiştir. Bu sayede kendisine karşı siyasi alanda ve toplumda oluşacak din menşeli muhalefetin önünü kesme amacını gütmüştür. Fakat bu noktada devletin laikliği tartışmalı hale gelmiştir. Dini denetleyen bir yönetimin laik olup olmadığı tartışmaları ortaya çıkmıştır.

4. Devletçilik

Kemalist devletçilik ilkesi kişiden kişiye değişiklik göstermiş ve o kadar farklı şekillerde yorumlanmıştır ki, bazı noktalarda devletçilikten de öte bir çeşit sosyalizm uygulandığını söyleyenler olmuştur. Bunun karşıtı olan başka bir grup ise devletçiliğin amacını yalnızca özel girişimi güçlendirmek olarak açıklamıştır. Devletçiliğin, içinde özel teşebbüse destek veren bir ilke olarak tanımlanmasına rağmen uygulamada ekonominin devlete emanet edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴⁰

Kemalist devletçilikte esas gaye, halkın sosyal refah devleti politikalarında olduğu gibi ekonomik açıdan korunması veya Marksist sistemde olduğu gibi ortak mülkiyeti tesis etmek değil, devlet eliyle milli burjuvazi oluşturmaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında milli bir burjuvazi yoktur. Milli bir burjuva sınıfının oluşturulması hem sanayi alanında ihtiyaç duyulan atılımı karşılayacak hem de devletin güdümünde bir zenginler grubunun oluşmasına sebebiyet verecektir. Böylece milli burjuvaziyi oluşturma işini geçici olarak devlet üstlenmiştir. Kemalizm'in devletçilik anlayışı özel teşebbüsü reddetmeyip onu teşvik eder. Özel teşebbüs geliştirilene kadar da devlet bu vazifeyi üzerine almıştır.¹⁴¹ Fakat Türkiye'de suni yollarla oluşturulmuş olan burjuvazi, yönetimin dışında bırakılmıştır. Bu yönüyle Batı'da doğal bir şekilde tarih sahnesine adım atmış olan burjuvazi, tek parti

---

139

Ayata, s. 64-65.

140 Karpat, s. 176.

141

Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 105-108.

döneminde sivil ve siyasi toplum alanında kendisinden beklenen işlevi yerine getirememiştir.¹⁴²

1920’li yıllarda Lozan Antlaşması’ndaki serbest ticaret şartları ekseninde belirlenen liberal politikalar daha etkin olmuştur. Belli oranlarda ekonomiye devlet müdahalesi yapıldıysa da özel girişimin önceliği bulunmaktaydı.¹⁴³ Liberal politikaların çöktüğü 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası Türkiye’de devletçi politikalar ağır basmaya başlamıştır. Bu dönemde iki görüş vardır. Birincisi, özel sektöre öncelik verilmesini isteyen, özel sektörün başarısız olduğu alanlarda devletin devreye girmesini savunanların oluşturduğu görüştür. Bu görüş liberalizme daha yakın durmaktadır. Diğer görüş ise, sanayileşmenin hızla ilerlemesi ve refah seviyesinin artması için devletin yatırımlarda önceliği almasıdır. 1930’larda ikinci görüş benimsenmiştir.¹⁴⁴ Devlet artık bizzat ekonomi alanında bulunacak, bu alanı kontrol edecek ve bu alanı planlayarak özel bir girişimci gibi ekonomi alanında boy gösterecektir.¹⁴⁵

Karpat’a göre, 1930’lu yıllarda Türkiye’de uygulanan ekonomik sistem bir ‘devlet kapitalizmi’ olmuştur. Çünkü devlet de sermaye biriktiriyor ve her alanda bu sermaye ile iş yapıyordu.¹⁴⁶ Nitekim milli bir burjuvazi oluşturmak için ilk olarak İş Bankası kurulmuş ve bu banka çevresinde toplanarak ekonomik anlamda güçlenen bir kesim oluşturulmuştur. Bu kesime ‘İş Bankası Grubu’ adı verilmiştir. İş Bankası Grubu’nun içinde yer alan kişilerin çoğunu bürokrat kesim oluşturmakla birlikte, aralarında milletvekilliği görevini ifa edenler de bulunmaktadır.¹⁴⁷

5. İnkılâpçılık

İnkılâpçılık Kemalizm’in uygulamaya geçirilmesini sağlayan ilkedir. Kemalizm’in eylem boyutunu ifade etmektedir.

İnkılâpçılık çatısı altında yapılan değişimlerde Batı ile Türkiye arasında bir ayrım göze çarpar. Batı medeniyeti uzun yıllar süren bir evrim ile şekillenmiştir. Batı

¹⁴² Köker, s. 20.

¹⁴³ Jacoby, s. 176.

¹⁴⁴ Ayata, s. 69-70.

¹⁴⁵ Jacoby, 175-176.

¹⁴⁶ Karpat, s. 176.

¹⁴⁷ Bila, s. 59.

toplumundaki değişimler şartların hazır olmasıyla toplumun içinden çıkıp gerçekleşmiştir.¹⁴⁸ Fakat Türkiye’de toplumun bir an önce Batı’ya uydurulması gerektiğini düşünen Kemalist elitler bu değişimlerin toplum tarafından istenmemesine rağmen ‘toplumun iyiliği için’, toplum mühendisliği yöntemiyle devrimci ve tepeden inmececi bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.¹⁴⁹

Devrimci karaktere sahip olduğu düşünölen Kemalizm, bir yanıyla da statükocudur. İlk olarak siyasal mekanizma devrim yoluyla ele geçirilmiş, gerekli devrimler hızla yapılmış, daha sonra bu devrimlerin halk nezdinde kabul görmesi ve pekiştirilmesi yoluna girilmiştir.¹⁵⁰ Kurulu düzenin pekiştirilmesi ve sürdürülebilmesi için devlet ve toplum katından yöneltilen her türlü farklı sesin susturulması, ilkelerinden birisini inkılapçılık olarak niteleyen yapının, prensiplerine aykırılığı gözler önüne sermektedir.

Nitekim çok partili döneme girildiğinde CHP’nin inkılâpçılığının radikal yönü törpülenmiştir. İnkılâpçılık anlayışı evrimci çizgiye kaydırılmıştır. Artık yapılmış olan inkılâpların korunması devresine girilmiştir.¹⁵¹

6. Cumhuriyetçilik

Cumhuriyetçiliğin temelinde egemenliğin halka verilmesi bulunmaktadır. Kemalist ideolojiye göre Cumhuriyetçilik ulus egemenliğini en iyi şekilde hayata geçiren sistemdir. Monarşinin tam karşısına oturtulmuş yönetim şeklidir.¹⁵²

Kemalizm’de Cumhuriyetçilik, halkçılık ilkesinin siyasal boyutuna vurgu yapar. Fakat uygulamada bu iki kavram arasında çelişkiler doğmuştur. Teoride halkın egemenliğine dayalı olan Cumhuriyetçilik ilkesi, tek parti döneminde pratiğe aktarılmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi halkın partisi olamamış, uzun yıllar halktan kopuk halde siyasal alanda faaliyet göstermiş ve bu yönde politikalar oluşturmuştur. Halkı küçümseme eğiliminde olmuş, halkın cahil ve aydınlanmayı bekleyen bir kitleden ibaret

---

148
Köker, s 53-54.

149 Heper, s. 94.

150 Köker, s. 180-181.

151 Taha Parla, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, 3. Baskı, İstanbul, Deniz Yayınları, 2008, s. 49-50.

152 Parla, s. 37.

olduğu düşüncesinde olmuştur. Fakat çok partili hayata geçişle birlikte Cumhuriyet Halk Partisi, halkın farkına varmış, demokratik bir düzene geçilmiştir.¹⁵³

Türkiye’de, Cumhuriyet’in doğal sonucunun demokrasi olduğu kanısı hâkimdir. Cumhuriyet, monarşinin karşıtı olarak kullanılan bir kavramdır. Kemalizm düşüncesi tek parti döneminde demokrasinin yerleşmesine engel olmuştur. Kemalist elitler halkın egemenliğini tehdit olarak algılamışlar ve halkın buna henüz hazır olmadığını savunmuşlardır.¹⁵⁴

C .Kadro Dergisi

Burada kısa da olsa Kadro Dergisi’nden bahsetmekte yarar vardır. Kadro Dergisi rejimin ideolojisini sağlam temeller üzerine inşa etme vazifesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵ Kemalist rejim tarafından sol akımlara karşı ciddi bir baskı uygulandığı dönemde solcu akımları destekleyenlerin pek çoğu ülke dışına kaçmış, geride kalan solcular ise rejime karşı kendi fikirlerinden taviz vermişler ve rejim tarafından ödüllendirilmişlerdir. Kadro Dergisi çevresinde bulunan aydınlar da ikincilerin önemli bir kesimini oluşturmuştur. Solcu aydın kesim içerisinde bulunan Kadrocular, Kemalist rejimi de sola kaydırma gayretinde olmuşlardır.¹⁵⁶

Kadro Dergisi, ilk sayısında, derginin amacını şu şekilde açıklamaktadır: "Türkiye, bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmadı. Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal inkılâbın gayesi değil, vasıtasıdır...Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuurlanabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelmilel şümül ve tesirleri itibari ile tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılâbımızın, zatında mündemiç bu ileri fikir ve prensip unsurlarını, şimdi inkılâbın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılâp münevverliğine

---

153

Bozkurt, s. 70.

154 Ömer Çaha, "Cumhuriyet ve Demokrasi", A. Küçük vd. (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat*, İstanbul, Aktüel Yayınları, 2005, s. 363.

155 Yetkin, s. 112.

156 Cemal Fedayi, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sol Siyaset*, Ankara, Kadim Yayınları, 2016, s. 12,13.

düşen vazifelerin en acil ve en şerefliisidir...KADRO BUNUN İÇİN ÇIKIYOR."¹⁵⁷ Kadro Dergisi'nin, yeni kurulan rejimin temellerinde dağınık halde bulunan ideolojik fikirlerin toparlanması ve inkılabın oturduğu ideolojik zeminin sağlamlaştırılması amacıyla yayın hayatına başladığı söylenebilir.

Kadrocular, Kemalist ideolojiye uygun olarak sınıf mücadelesini reddetmektedirler. Ayrıca, özel mülkiyeti de kabul etmişlerdir.¹⁵⁸ Dergiye göre, Türkiye'de ortaya çıkan yeni rejim kapitalizm ve emperyalizm karşıtı idi ve ekonomik anlamda ilerlemeyi hedefliyordu. Halk cahil ve içinde bulunduğu sorunları çözmek için henüz yetersizdi. Halkın başında onlara önderlik edip onların sorunlarını çözecek aydın bir kesim gerekli idi. Devlet toplumun her anlamda temsilcisi olmalı ve topluma her anlamda müdahil olmalıydı.¹⁵⁹

Nitekim, Kadrocuların bu elitist tavrı Kadro Dergisi'nin kurucularından olan Şevket Süreyya Aydemir'in ifadelerinde de açıkça görülmektedir: "bu hareket içinde sıradan insanlara, partide olduğu gibi, hiçbir yer yoktur."¹⁶⁰ Dergi'nin ilk sayısındaki "inkılap idealizmini yaşatan şuurulu ve disipline olmuş bir azınlık"tan bahsedilmesi de dikkat çekicidir.¹⁶¹ Buradan hareketle Kadrocuların, toplumu sıradan insanlar olarak gördüğü ve onlara devlet idaresinde söz hakkı verilmesi yerine, devletin, elit bir kesim tarafından yönetilmesi gerektiği kanaatinde oldukları söylenebilir.

İktidarın elitist anlayışı ile örtüşen görüşlere sahip Kadro Dergisi tarafından ortaya konulan devletçilik anlayışı ise, iktidarın devletçilik anlayışıyla uyuşmamaktadır. Kadrocuların her alanda faaliyet gösteren ve özel teşebbüsü de sınırlar içine alan devletçilik anlayışının aksine iktidardakiler devletçiliği geçici bir araç olarak uygulama fikrindedirler. Onların amacı milli burjuvaziyi oluşturmak ve devletçilik ilkesini bu amaca giden yolda bir araç olarak kullanmaktır. Bu amaç yerine geldikten sonra devletçiliğe son verilecektir. Kadro Dergisi ile iktidar arasında bu noktada bir ihtilaf baş göstermiş, bunun sonucunda da dergi kapatılmıştır.¹⁶²

157

Kadro, Sayı: 1, s. 1.

158 Karatepe, s. 67.

159 Karpat, s. 158.

160 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1990, s. 150.

161 *Kadro*, sayı:1, s. 3.

162 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 6. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 180.

Kadrocuların devletçilik anlayışını yansıtmaları bakımından Aydemir'in, *Kadro Dergisi*'nde yayınlanan bir yazısına bakmak yerinde olur:"Türk Millî Kurtuluş hareketinde devletçilik, bu hareketin doğrudan doğruya maddî bünyesinden ve tarihî kanuniyetlerinden gelen bir şeydir. Yani doğrudan doğruya maddî şartların ve zaruretlerin emri ve ifadesi olan bir tabîî kanundur."¹⁶³ Kadro hareketi tarafından benimsenen devletçilik anlayışının katı ve zorunlu olarak uygulanması gereken bir devletçilik anlayışı olduğu görülmektedir.

Timur'a göre, Kadrocuların Marksist olarak algılanmaları doğru değildir. Devletçilik konusundaki tutumları onların Marksist olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. Oysa Kadrocular Marksizm'in önemli bir esası olan sınıf kavgasının Türkiye'de olmadığını söyleyerek Marksistlerden ayrılmışlardır.¹⁶⁴

V. DEĞERLENDİRME

Türkiye'de modernleşme süreci Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlamış, Cumhuriyet'ten sonra da radikal bir şekilde devam etmiştir. Osmanlı'da modernleşme süreci askerî alanda başlamış, ilerleyen yıllarda siyasi bürokratlar eliyle devlet kurumlarının dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Siyasi bürokratların, dönemin Osmanlı toplumsal yapısını göz önünde bulundurarak icra ettikleri modernleşme çalışmalarına karşı ilk tepki, sivil bürokrat kesim olarak değerlendiren Yeni Osmanlılar saflarından gelmiştir. Yeni Osmanlılar'ın ardından Jön Türk hareketi ile birlikte modernleşme çabasının ürünleri olarak modernleşme sürecinin etkileri siyasal alana kaydırılmış; Parlamento kurulmuş, siyasal partiler ortaya çıkmış ve mutlakiyet yönetimine karşı meşruti monarşi savunulmuştur. Cumhuriyet döneminde ise modernleşmenin etkileri siyasal alanda devam etmekle birlikte toplumsal ve kültürel alana doğru kaydırılmıştır.

Osmanlı modernleşmesi gibi erken cumhuriyet dönemine özgü modernleşme hareketleri toplum menşeli olmamış, devletin kurtarılması işlemi tamamlandıktan sonra aynı devlet kültü etrafında Batı'yı taklit ederek, aydın grup olarak kendisini niteleyenler tarafından devletin bekası için devam ettirilmiştir. Toplum, modernleşme hareketinin bir parçası, diğer bir ifadeyle öznesi olmaktan ziyade nesne konumunda ele alınmış, üzerinde

---

163

Şevket Süreyya Aydemir, "Programlı Devletçilik", *Kadro*, Sayı: 34, s. 8.

164 Timur, s. 184.

deneme-yanılma metodu uygulanarak, şekillendirmeye çalışılmıştır. Bu da fikri ve felsefi temelleri Osmanlı döneminde atılan ve Batı'ya uygun bir halde icra makamında bulunan yönetici kesimin seçkinci anlayışından kaynaklanmıştır.

Cumhuriyet döneminde halk dikkate alınmamış, çok partili yaşama geçilinceye kadar halkın talepleri sorgulanmamıştır. Seleflerinden seçkinci anlayışı miras almış olan Cumhuriyet Halk Partisi bu anlayışını daha da derinleştirmiştir. Bir yandan halkçılık ilkesini ve ulusal egemenliği savunurken diğer yandan halka rağmen hareket etmiş, egemenliği halkın kullanmasına uzun yıllar müsaade etmemiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojisi de sağlam temeller üzerine oturtulmakta zorlanılmıştır. Parti ideolojisi bu dönemde zaman zaman sorgulanmış, fakat ideolojik tutarlılık sağlanması zor olmuştur. Bu da onun pragmatik yönünden kaynaklanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi günün koşullarına göre, savunduğu ilkeleri farklı şekillerde yorumlamıştır.

Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi içindeki ihtilaflar da dikkat çekmektedir. Bu dönemde parti içi ihtilaflar daha çok devletçilik ilkesi üzerinde oluşmuştur. Partinin ılımlı kanadı liberal eğilimler gösterirken, aşırı kanadı koyu bir devletçilik yöneliminde olmuştur. İki kanat arasındaki mücadeleyi M. Kemal Atatürk döneminde ılımlılar kazanmıştır. Atatürk'ün vefatından sonra ise 'ikinci adam' olarak İsmet İnönü yönetime geçmiş ve devletçi siyasi ve ekonomik politikalar rağbet görmüştür. İki liderin arası da bu mevzudaki anlaşmazlık yüzünden bozulmuştur.

Parti içindeki görüş ayrılıklarından da anlaşılacağı gibi Cumhuriyet Halk Partisi bu dönemde aslında patlamayı bekleyen bir balon gibidir. Parti içindeki farklılıkları bir arada tutan şey daha çok, siyasal arenada bir muhalefetin olmayışı ve parti içinde kişisel çıkarların etkili olmasıdır. İki defa denenmiş, ancak farklı iddialar öne sürülerek ortadan kaldırılan muhalefet partileri ise bu ayrılıkları ortaya çıkaracak kadar etkili olmamış, kısa sürede pasifize edilmiştir.

1940'lı yıllara kadar CHP içinde durum bu minvaldedir. 1940'lı yıllarda çok partili hayata doğru yönelme emareleri görülmüş, bu doğrultuda parti içinde bir muhalefet hareketi ortaya çıkmaya başlamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP: 1946-1950

27 yıldır tek parti olarak gerçek bir muhalif partinin ortaya çıkmasına müsaade etmeyen CHP, 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili hayatta iktidarı elinde tutmak için mücadele etmek durumunda kalmıştır. İç ve dış konjonktürün zorlamasıyla çok partili hayata geçişe "izin veren" CHP, bu dönemde kendi içinden çıkan bir grubun kurduğu muhalefet partisi ile mücadele etmiştir.

CHP'nin uygulamaya koymak istediği toprak reformu ile ilgili yasanın tetiklediği bu muhalefet hareketi parti içinde patlak vermiştir. Kurulduğu günden beri toprak ağaları olarak nitelenen eşrafla iyi ilişkiler geliştiren CHP, Toprak Reformu ile ilgili yasa yüzünden taşrada kendisi için emniyet supabı görevi gören bu kesimle ayrılığa düşmüştür. Zira toprak reformu, toprak ağalarının ekonomik açıdan gücünü azaltan maddeler içeriyordu. Dolayısıyla CHP'nin üzerine oturduğu güç odaklarından birinin desteği partiden çekilmiş oldu.

Uluslararası ortamda ise II. Dünya Savaşı bitmiş, Müttefik Devletler'in savaşı kazanmasıyla faşist ve nasyonal-sosyalist rejimler tarih sahnesinden çekilmiştir. Türkiye savaş sırasında taraf olduğu devletlerin sistemlerine kendi sistemini uydurma zorunluluğu hissetmiştir. Böylece Amerika'nın başını çektiği Anglo-Sakson dünyaya özgü siyasi ve iktisadi fikirler, Türkiye'nin, Batı dünyasına eklemlenebilmesi için öncelik halini almıştır.

Çok partili yaşama geçildiğinde CHP içinde ciddi değişimler yaşanmıştır. CHP artık halkın varlığından haberdar olmuş, siyasal sistemde halkın desteğini, kendi varlığının teminatı görmeye başlamıştır. Fakat 27 yıl gibi uzun bir dönem boyunca otoriter ve seçkinci zihniyeti ile ülkeyi idare etmiş olmanın verdiği acemilikle çok partili yaşama ayak uydurmakta zorluk çekmiştir. Bu acemiliğin sonucu olarak da kendi programını daha liberal ve demokratik olan muhalefet partisinin programına benzetme yolunu seçmiş, özgün bir program ortaya koyamamıştır.

Çok partili yaşama geçilmesi CHP içindeki ayrılığın derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Parti içinde çok partili yaşama geçilmesine karşı olan aşırılar ile çok parti yanlısı olan ılımlı kesim arasındaki sürtüşmeler de bu dönemde partinin iç dengelerini olumsuz etkilemiş, ancak İsmet İnönü'nün ılımlılar yönünde ağırlığını koymasıyla aşırılar etkisizleştirilmiştir.

Bu bölümde tek partili bir siyasal düzenden çok partili yaşama geçen otoriter nitelikler taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni siyasal düzlemde iktidarını korumak

için iç dinamiklerinde geçirdiği değişimler ve muhalefet partilerine karşı çok partili arenada verdiği siyasal refleksler incelenmiştir.

I. DP'NİN KURULUŞU VE CHP'NİN TEPKİSİ

Müttefik Devletler'in zaferi sonrası uluslararası konjonktür tek partili sistemlerin devamını zorlaştırmıştır. Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili sisteme yönelmeye başlaması da savaşın son günlerinde Almanya'ya savaş ilan ederek Anglo-Sakson dünya içerisinde kendisine yer bulabilme isteği ile doğrudan ilintiliydi. İnönü, Türkiye'nin Anglo-Sakson dünyanın liderliğini üstlenen Amerika ile iyi ilişkiler kurması hususunda özen göstermekteydi. Anglo-Sakson dünyaya eklemelenmenin yolu ise Batılı değerlerin içselleştirilmese bile, şeklen kabul edilmesini elzem hale getirmekteydi. Bu sebeplerden ötürü İnönü, Türkiye'de çok partili hayata geçilmesine cevaz vermiştir.¹⁶⁵

A. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

II. Dünya Savaşı'nın akabinde iki kutuplu dünyanın oluşacağına ilişkin rivayetlerin açık seçik beyanı ile birlikte, Türkiye tarafını belirleme hususunda epey hızlı davranarak, Amerika güdümlü Batı Bloku içerisinde yer alma gayreti göstermiştir. Dış politika açısından liberal değerlerin savunuculuğunu üstlenen Batı Bloku'na eklemelenme gayretine ek olarak, iç politika da uzun zamandan beri devam eden CHP içindeki görüş ayrılıkları daha berrak bir hal alarak, çok partili hayatın kapısını aralamıştır. Bilhassa, yukarıda ifade edildiği üzere, toprak reformu kapsamında yürürlüğe konulan politikalar, parti içi ayrılığın geri dönülemez bir şekilde keskinleşmesine sebebiyet vermiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu geniş bir toprak reformunu öngörüyordu. Bu yasa tasarısına göre büyük toprak sahiplerinin arazilerinin bir kısmı toprağı olmayan ve az topraklı köylülere dağıtılacaktır. Doğal olarak TBMM'de bu tasarıya karşı pek çok toprak sahibi çeşitli yönlerden muhalefet etmişler ve CHP içindeki ihtilaflar artış göstermiştir.¹⁶⁶

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ortaya çıkan ihtilaflar sonucu hükümet bütçesi ilk kez oybirliği yerine beş muhalif oyla kabul edilmiştir. Bunun üzerine başbakan

---

165

Dilipak, s. 43-44.

166

Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, s. 106-124.

Saraçoğlu Meclis'ten güvenoyu istemiştir. Oylama sonucunda Saraçoğlu Hükümeti'ne yedi güvensizlik oyu çıkmıştır. Bunlardan dördü ileride Demokrat Parti'yi kuracak kişilerdir.¹⁶⁷ Bu yedi oydan biri de Recep Peker'e aittir. Peker ile Saraçoğlu arasında uzun süredir sürtüşmeler yaşanmaktadır. Peker, hükümet üzerinde kontrol kurmaya çalışmaktadır.¹⁶⁸

Saraçoğlu Hükümeti'ne güvensizlik oyu veren yedi milletvekilinden dördü (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü) Meclis Grubu Başkanlığı'na "Dörtlü Takrir" olarak anılan bir takrir sundular. Dörtlü Takrir ile ülkede demokratik bir ortamın sağlanması ve buna yönelik parti içinde ve dışında yasal düzenlemeler getirilmesi, Meclis'in denetlenmesi ve vatandaşların siyasi hak ve özgürlüklerini gerektiği şekilde kullanabilmelerine yönelik düzenlemeler yapılması isteniyordu.¹⁶⁹

Dörtlü Takrir, Parti Meclis Grubu tarafından kabul edilmedi. Ayrıca, Menderes ve Köprülü partiden ihraç edildiler. Bu ihraçları eleştiren Koraltan da partiden ihraç edildi. Bayar ise CHP'den istifa etti. Parti ile ilişkisi kesilen bu dört milletvekili kısa süre sonra yeni bir parti kuracaktı.¹⁷⁰

Meclis'teki gelişmelerin üzerine İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde Meclis açılış konuşmasında, bir muhalefet partisinin kurulacağını işaretlerini vermişti. Konuşmasında İnönü, 'Bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır' diyordu.¹⁷¹

Nihayet, Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Parti, insan haklarının korunması, partiler arasında siyasi mücadele anlamında eşitliğin sağlanması ve seçim sistemindeki aksaklıkları gidermek gibi hedeflerle ortaya çıkmıştı. Parti yöneticileri tek dereceli seçim ve gizli oy ilkelerinin uygulanmasını istiyorlardı.¹⁷² Parti esas olarak, CHP döneminde uygulanan devletçi siyasi ve iktisadi politikaların anti-tezini oluşturacak bir

---

167 Cemil Koçak, *İkinci Part*, cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 242-243.

168 Gül, s. 46.

169 İnan, s. 138-142.

170 Kongar, s. 156.

171

Ali Rıza Cihan (Derleyen); *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993, s. 60.

172 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*, cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 26.

görev telakkisi içerisinde siyasal hayata adım atmıştır. DP'nin devletçilik ilkesini yorumlaması ise devletin özel sektöre destek vermesi olarak programında yer almıştı. İktisadi politikalar liberalizm ekseninde belirlenmekle birlikte zorunlu görüldüğü zamanlarda piyasaya devlet müdahalesinin gerekliliği üzerine inşa edilmiştir. Bu durumun gösterdiği üzere DP, sosyal refah devleti politikaları doğrultusunda bir görüş beyan etmiştir. DP'nin programında üniversitelere özerklik verilmesi gibi konular da yer almıştı.¹⁷³

Bütün bunlara rağmen DP'nin programı birçok noktada CHP'nin programı ile benzerlikler arz etmekteydi. Altı Ok olarak ifade edilen ve CHP'nin temel ilkeleri olan altı ilkeyi çok küçük farklarla benimsemekteydi. Bu altı ilkeyi benimsemesi ise zorunlu idi, çünkü CHP'nin benimsediği Altı Ok parti-devlet bütünleşmesi çerçevesinde tek parti döneminde anayasaya yerleştirilmişti. Dolayısıyla bu ilkeleri parti programına almamak anayasaya aykırı bir durumu ortaya çıkaracaktı.¹⁷⁴

B. Muhalefet Partisine Karşı CHP'nin Tutumu

Cumhuriyet Halk Partisi DP'ye karşı ilk başlarda olumlu tavırlar sergiledi ve uysal bir muhalefet olarak gördüğü DP'yi destekledi. CHP'nin bu desteği vermesinde Celal Bayar'ın da DP'nin kurucuları arasında olmasının büyük payı olmuştu. Çünkü Celal Bayar eski İttihatçılardan olması hasebiyle İnönü tarafından kendisine güven duyulan birisiydi ve Cumhuriyet'in ilkelerine, özellikle de laikliğe uygun hareket edeceğine inanılıyordu.¹⁷⁵

DP'nin üye sayısı başlangıçta az ve örgütlenmesi sınırlıydı. Bu sebeple halk, bu yeni partinin bir muvazaa partisi olduğunu düşünmüş ve başlangıçta partiye gösterilen ilgi epeyce düşük seviyelerde kalmıştır. Hatta kamuoyunda partinin itibar kazanması için CHP ve DP yetkilileri tarafından DP'nin gerçek bir parti olarak ortaya çıktığına yönelik açıklamalar yapma gereği duyulmuştur. CHP'nin bu tutumunu açıklaması DP'nin kendi iktidar tekeline sorun teşkil edemeyeceği düşüncesiyle ilişkiliydi.¹⁷⁶ Fakat DP sayesinde

---

173 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2013, s. 17-18.

174 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 16, 17.

175
Findley, s. 268.

176 *Cumhuriyet*, 14 Mart 1946, 18 Temmuz 1946.

bazı kazançlar elde edilmiş olacaktı. Batı'ya uygun olarak çok partili hayata geçilmiş bir görüntü çizilecek ve içeride de parti içi muhalefet partiden temizlenmiş olacaktı.¹⁷⁷

DP'nin hızla büyümeye ve üye sayısını artırıp yayılmaya başlaması üzerine CHP saflarında endişe baş göstermiştir. Halk, uzun süreden beri kötüleşmeye devam eden siyasi ve iktisadi ortamdan bunalmış, DP'ye teveccüh göstermeye başlamıştı. Yeni bir partinin pek çok soruna çözüm üretebileceği konusunda ümit beslenmekteydi.¹⁷⁸

C. 1946 Seçimleri

26 Mayıs 1946 tarihinde yapılmış olan belediye seçimlerinden önce CHP ile DP arasında sürtüşme yaşanmış, DP seçimleri boykot etmiş, belediye seçimlerine katılmamıştır. Bu sebeple zaten gergin olan partiler arası ilişkiler, 1947'de yapılacak olan genel seçimin CHP tarafından bir sene öne alınmasıyla iyiden iyiye kötüleşmiştir. Genel seçimin erkene çekilmesinin sebebi, CHP'nin, örgütlenmesini sağlamış bir DP karşısında iktidarı kaybetme endişesinden kaynaklanıyordu. DP, belediye seçimlerine katılmamasından sonra genel seçimleri de boykot etmenin, kendi siyasi geleceği açısından barındırdığı riskleri görmüş, örgütlenmesini tamamlayamamış olmasına rağmen genel seçimlere katılmaya karar vermiştir.¹⁷⁹

Seçim öncesi dönemde DP ile ilgili en çok eleştirilen nokta iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında hiçbir farkın olmadığıdır. DP, bu iddiayı kabul etmemesine rağmen hangi noktalarda CHP'den farklılıklar gösterdiğini açıklayamamıştır. Bu durum CHP'nin, kurumsal ve örgütsel parti hüviyeti ile girmiş olduğu 1946 seçimlerini, illegal yöntemlere de başvurarak kolaylıkla kazanmasını sağlamıştır. CHP, bu dönemde DP'nin hiçbir temele dayanmadan salt eleştiri yoluyla muhalefet yaptığını iddia etmiştir. Bundan dolayı CHP, DP'yi uyarmış, salt eleştiri yoluyla siyasi mücadeleye devam etmesi, bundan dolayı da toplumda hâkim olan 'demokratik kargaşa'nın devam etmesi halinde demokratikleşme hareketi askıya alınıp toplumsal düzeni tesis etmek için harekete geçileceğine dair söylemler dile getirmiş, tehditte bulunmuştur.¹⁸⁰

---

177 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, IX. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 243.

178 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 4. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2010, s. 31.

179 Koçak, s. 455-456.

180

Ahmad, s. 35-36.

21 Temmuz 1946 günü seçimler ilk kez tek dereceli olarak yapılmıştır. CHP'nin seçim öncesindeki bütün demokratikleşme gösterilerine karşın 21 Temmuz seçimleri demokratik bir seçim olmaktan uzaktır. Seçimlerde uygulanan 'açık oy-gizli sayım' ilkesi seçimlerin demokratikliğine gölge düşürmüştür. Seçim sonuçları açıklandığında CHP'nin 395, DP'nin ise 66 milletvekili çıkarmış olduğu görülmüştür.¹⁸¹

Seçim sonuçları DP'de büyük bir şaşkınlığa sebep oldu. Çünkü, her ne kadar DP, erken seçim sebebiyle hazırlıksız olarak seçime katıldıysa da seçim öncesi halk tarafından partiye gösterilen ilgiye bakıldığında DP'nin daha yüksek oranda oy alması bekleniyordu. Seçim sonuçlarının aynı gün değil de üç gün sonra açıklanması durumu daha şüpheli bir hale getiriyordu.¹⁸² Üstelik sonuçlar ilan edildikçe oy pusulaları da yok ediliyordu. Seçimlere hile karıştığına yönelik iddialar o kadar arttı ki hükümet seçimler hakkında eleştiri yapmayı yasaklamıştır.¹⁸³ Buna rağmen 1946 'hileli seçim'i sonrası büyük tartışmalar yaşandı. DP'liler seçimi protesto etmek için pek çok miting yaptılar. Bu mitinglerde büyük kalabalıklar toplanıyor ve DP'yi destekliyorlardı.¹⁸⁴

CHP 1946 seçimlerini kazanıp kendisini bir sonraki seçimlere kadar garanti altına almıştı. Fakat aslında bu seçimler CHP açısından çözülmenin başlangıcı sayılabilirdi. CHP'ye yakın kesimlerde dahi seçime hile ve usulsüzlük karıştırılmasından dolayı partilerine yönelik tepkiler vuku bulmuştur.¹⁸⁵ Hatta bu hoşnutsuzluk orduya bile sirayet etmiş, ordudaki subaylar DP'ye daha sıcak bakmaya başlamışlardır.¹⁸⁶ Bazı iddialara göre İsmet İnönü seçimlerde Ankara'dan aday olmuş, fakat seçilememiştir. Ancak, seçilememesine rağmen sahte mazbata ile milletvekili olmuştu.¹⁸⁷

II. Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçiş denemesinin CHP için 1920 ve 30'lu yıllardaki deneyimlerden hiçbir farkı bulunmamaktaydı. İktidar tekeli elinde tutacağı inancına sahip olan CHP'nin, DP'ye yüklediği işlev güdümlü bir muhalefetten

---

181 Yusuf Tekin, Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara, Orion Kitabevi, 2011, s. 130.

182 Karpat, s. 250.

183 *Cumhuriyet*, 25,26 Temmuz 1946.

184 *Vatan*, 26,28 Temmuz 1946.

185
Koçak, s. 514-515.

186 Ahmad, s. 38.

187 Gerger, s. 112.

daha fazlası değildi. Ancak gerçek bir muhalefet partisi olduğunu kanıtlayan DP, her ne kadar seçimlerde beklediği düzeyde bir başarı elde edememiş olsa bile Türk siyasal hayatı açısından bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

II.GEÇİŞ SÜRECİ HÜKÜMETLERİ

A. Recep Peker Hükümeti

Seçimleri kazanıp iktidarı dört sene daha garantiledikten sonra, yeni hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verildi. Recep Peker, CHP içerisindeki aşırı kanadın önde gelen figürlerinden ve tek parti düzenini şiddetli bir şekilde savunan bir politikacıydı. 1946 seçimleri sonrası CHP için iki opsiyon bulunmaktaydı: Daha önceki çok partili hayata geçiş tecrübelerinde olduğu gibi muhalefet partisini kapatıp tek parti düzenine devam etmek veya demokratikleşme yolunda daha sağlam ve ilkeli politikaları yürürlüğe koyabilmek. Tercihini ikinciden yana kullanan CHP, iç ve dış saiklerle çok partili yaşamı devam ettirme yoluna gitmiştir.¹⁸⁸ Bununla birlikte, paradoksal bir biçimde tek parti düzenin sürekliliği taraftarı olan Recep Peker'in başbakanlığa getirilmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Peker'in bu makama getirilmesinde farklı bir maksat güdülmüştür. Bazı iddialara göre DP'nin yaptığı şiddetli muhalefete karşı dirayetli durabilecek bir isim gerekiyordu ve o da Recep Peker idi.¹⁸⁹ Diğer iddialar ise İnönü'nün çok partili hayatı teşvik etmesi ve yeni bir muhalefet partisinin yolunu açmasından sonra, koyu bir tek parti yanlısı olan Peker'i hükümetin başına getirmesi, DP'yi bir muvazaa partisi olmak ithamlarından kurtarmak ve onu muhalefet etmek için kışkırtmaktı.¹⁹⁰ İnönü böylece hem DP'yi muhalefet yapması için tahrik etmiş, hem de Peker'in tavizsiz siyaseti sayesinde yeni muhalefet partisinin dizginlerini elden kaçırmamış olacaktı. Ayrıca, DP hareketinin danışıklı bir dövüş olmadığına Batı'yı ikna etmiş ve kendisini iktidar ve muhalefet partilerinin arasını bulmaya çalışan bir 'demokrasi gönüllüsü' olarak göstermiş olacaktı.

---

188 Zürcher, s. 312.

189
Karpat, s. 258.

190 Ahmet Emre Ateş, "Demokrat Parti'nin Muhalefetleşebilmesinde Recep Peker'in Başbakanlığı'nın Önemi", Ayşegül Komsuoğlu (Der.), **Türkiye'de Siyasal Muhalefet**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2008, s.137.

Bu dönemde CHP'nin demokratikleşme veya muhalefetin ortadan kaldırılması tercihi aslında parti içindeki bölünmeyi gözler önüne sermektedir. Parti içinde iki kutup meydana gelmiştir: İlimliler ve Aşırılar. İlimliler çok partili yaşamı destekliyorlardı. İkinci grup olan aşırılar ise tek parti düzenine geri dönüp radikal değişim politikaları uygulamayı istiyorlardı.¹⁹¹ Bu ikinci grubu oluşturan aşırılar Türk siyasal hayatında uzun yıllar uygulanan parti-devlet bütünlüğünün oluşturduğu katı zihniyeti aşamıyorlardı. Dolayısıyla CHP'ye karşı yapılan muhalefeti devlete yapılmış bir ihanet olarak algılıyorlardı.¹⁹²

1946 sonrası CHP, DP'nin tüzüğündeki pek çok ilkeyi benimseme noktasına gelmişti. Muhalefet partisi ile aralarında pek fark yok gibiydi. Görünürdeki tek fark muhalefet partisinin programında liberal ilkelerin yer almasıydı. CHP ise bu ilkeleri kendi programına da alıp arayı kapatmaya ve böylece iktidarı elinde tutmaya çalışıyordu. Parti programları arasında fark yok gibi görünmesi muhalefetin işini zorlaştırıyordu. Neye, neden muhalefet edeceği sorusu muallakta kalıyordu. Bu sebeple muhalefet partisi muhalefet görevini yerine getirmek için gerilimli ve çatışmalı bir siyasal zemine gereksinim duyuyordu. Bu zemini de sağlamak için günlük olaylar üzerinden siyaset yapıyordu.¹⁹³

Recep Peker muhalefetin bu tutumuna karşılık olarak sert tedbirler alınması gerektiğini savunuyordu. Muhalefet dozu artırdıkça Peker de baskının dozunu artırıyordu. İki parti birbirini komünistlikle itham ediyordu.¹⁹⁴ CHP'nin DP'yi komünistlik suçlamasıyla itham etmesindeki sebep, DP'nin muhalefet kanadında bulunan her görüşten kesimle görüşmeler yapmasıdır. CHP'ye karşı muhalefet saflarını sıklaştırmak için yapılan bu görüşmeler de CHP tarafından komünistlik suçlamasıyla önlenmek istenmiştir.¹⁹⁵

1. Ekonomik Serbestleşme ve 7 Eylül Kararları

---

191 Gül, s. 51-52.

192 Findley, s. 268.

193 Zürcher, s. 312-313.

194
Akşin, s. 245.

195 Fedayi, s. 14.

Peker Hükümeti'nin programında jandarma ve polis teşkilatlarının tek çatı altında toplanacağı, zorla halktan iane toplanmasına son verileceği, kişisel özgürlüklerin korunması için istinaf mahkemeleri kurulacağı gibi vaatler yer alıyordu.¹⁹⁶

CHP ile muhalefet arasındaki ilişkiler günden güne gerilirken Peker hükümeti ekonomik alanda bazı liberal yönelimli politikalar uygulamaya başlamıştı. 'Türk Kalkınma Planı' isimli bir plan kabul edildi. Bu plana göre serbest girişim ve özel sektör desteklenecek, tarım temelli sanayi geliştirilecek, karayolları yapımına ağırlık verilecek ve enerji alanında atılımlar gerçekleştirilecekti.¹⁹⁷

Ekonomi alanında "Eylül Kararları" olarak bilinen Türk dış ticaretiyle ilgili önemli kararlar yürürlüğe konmuştur. Bu kararlar doğrultusunda Türk lirası devalüe edilmiş, ithalatta miktar sınırlamaları kaldırılmış ve ithal edilen mallara uygulanan cins, fiyat ve özellik kontrolü işlemlerinin artık yapılmamasına karar verilmiştir.¹⁹⁸ Bu kararların uygulanmasındaki amaç savaş yıllarının bitmesinin ardından Türkiye ekonomisini barış yıllarının şartlarına uyarlamaktı. Bu ise ancak iç fiyatların dünya piyasasına uydurulması yoluyla ekonomik istikrarı sağlayarak yapılabilecekti. Fakat 7 Eylül Kararları, Türk ekonomisinin Batı dünyasına eklenmesi için sağlayacak ön koşulları hazırlamakta pek başarılı olamadı. Kararların uygulanması ile birlikte dar gelir grubu içerisindeki hane halkının yaşam koşullarında ve refah seviyesinde düşüş meydana gelirken, üst gelir grubu içerisinde bulunanların servetlerinde artan oranlı bir değişim yaşanmıştır. Nihayetinde, dar gelir grubu içerisinde hükümete karşı duyulan ve önceden var olan memnuniyetsizlik katlanarak artmıştır.¹⁹⁹

Aslında CHP bu liberal kararları alırken özellikle iş adamlarının DP'ye verdikleri desteği kendi tarafına çekmek amacındaydı. Aynı zamanda bu ekonomik tedbirleri alarak muhalefet partisinin ekonomi alanında verdiği vaatleri de kendisi gerçekleştirmiş olacağından muhalefetten gelecek eleştirilerin de bir anlamı kalmayacaktı. Fakat neticede CHP muhalefet partisinin eline büyük bir koz vermiş oldu. Daha önceden yalnızca günlük

---

196 *Aynı Tarihi*, Ağustos 1946.

197 Zürcher, s. 316.

198 Bila, s. 118.

199 *Cumhuriyet*, 9, 30 Eylül 1946.

meseleler üzerinden iktidarı eleştiren muhalefet, artık halkın artan hoşnutsuzluğunu eleştiri konusu yapabilecekti.²⁰⁰

Nitekim muhalefet cephesi hiç vakit kaybetmeden eleştiri oklarını iktidara yöneltmeye başladı. Eleştirilerin ekseninde 7 Eylül Kararları ve hükümetin 1947 yılı bütçesi gibi iktisadi açıdan muhalefet etme anlayışı bulunmaktaydı. Muhalefet lideri Adnan Menderes'e göre 7 Eylül Kararları ortalama vatandaşın alım gücünde negatif yönden etkiye bulunacağından ötürü Türk ekonomisini de olumsuz olarak etkileyecekti. Menderes, hükümetin ekonomi politikasının başarısız olmasını devlet memuru kadrolarındaki şişkinliğe ve hükümetin tarım sektörüne yeterli derecede destek vermemesine bağlamaktaydı.²⁰¹

Muhalefetin bu eleştirilerine cevap veren Peker, Menderes'i 'psikopat bir ruhun ifadesi' sözleriyle hedef aldı. Ayrıca Bayar'ı da halkı isyana teşvik etmekle suçladı. Bunun üzerine muhalefet milletvekilleri Meclis'i terk ettiler. Meclis'i terk etme eylemi ise Peker hükümeti tarafından 'komünist bir taktik' olarak tabir edildi.²⁰²

Demokrat Parti milletvekilleri günlerce Meclis toplantılarına katılmadılar. İktidar ise muhalefetin gelmeyişi karşısında umursamaz davranıyordu. İktidar ile muhalefet arasında devam eden ve çatışma üzerine kurulan siyasal zemin, İnönü ile muhalefet partisi arasında yapılan görüşmeler neticesinde çözülmüş ve DP meclis toplantılarına tekrar katılmaya başlamıştır.²⁰³

2. Hürriyet Misakı ve 12 Temmuz Beyannamesi

7 Ocak 1947 tarihinde DP ilk Kurultay'ını topladı. Bu Kurultay'da en çok üzerinde durulan konular hükümete yönelik eleştirilerdi. Hükümetin muhalefete karşı tarafsız davranmayıp, muhalefet üzerinde baskı uyguladığı yönünde eleştirilerde bulunuldu.²⁰⁴

---

200 Ahmad, s. 40.

201 İnan, s. 250-257.

202 Akşin, s. 245.

203 Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 377.

204

Vatan, 8, 9 Ocak 1947.

Kurultay'da 'Hürriyet Misakı' kabul edildi. Hürriyet Misakı'nda üç ana sorunlu tema üzerine inşa edilmişti: Anayasa ile uyuşmayan kanunların yenilenmesi, güvencesi sağlanmış yeni bir seçim kanunu, parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığı makamlarının birbirinden ayrılması. DP, Hürriyet Misakı'nı kullanarak iktidara isteklerini dikte etmeyi amaçlıyor, aksi takdirde muhalefeti temsil eden ana cephe olarak Meclis'ten çekilme tehdidinde bulunuyordu.²⁰⁵

Hürriyet Misakı CHP cephesinde tartışmalara yol açarak, çeşitli tepkilere neden oldu. CHP'deki bazı vekiller muhalefeti Hürriyet Misakı yoluyla Meclis'e kendi lehlerine kararlar aldırmaya zorlamakla suçluyorlardı. Onlara göre İnönü yalnızca resmiyette parti başkanı olup, fiilen kendi yetkilerini ikinci başkana bırakmıştı. Bu bakımdan cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması için bir sebep olmadığını düşünüyorlar, DP'nin bu isteğinin altında farklı bir niyet arıyorlardı.²⁰⁶

İktidar ve muhalefet partileri arasındaki gerilim gün geçtikçe artıyor, Bayar CHP'yi muhalefete baskı uygulamakla suçluyordu. Peker ise, muhalefeti sabit bir programı olmamak ve fikirsel temellerden yoksun olmakla itham ediyordu. Peker'e göre Hürriyet Misakı, Kurtuluş Savaşı döneminde yayınlanan Misak-ı Milli'nin bir taklidi idi ve muhalefet Misak-ı Milli'ye atıf yaparak kendisine halk nezdinde destek sağlama amacı gütmekteydi. Ayrıca Peker, muhalefet partisi ile birlikte muhalif basına da İstiklal Mahkemeleri'nin varlığını hatırlatarak tehditlerde bulunmaktaydı.²⁰⁷

Bu tehditlere rağmen DP yaklaşan İstanbul ara seçimlerine katılmamaya karar verdi. Oysa CHP tarafından seçimlerin dürüst yapılacağına dair güvence verilmişti. Fakat DP, geçmişteki seçim tecrübelerine bakarak sözle verilen güvenceyi kabul etmiyordu.²⁰⁸

DP seçimlere katılmamasına rağmen bu dönemde pek çok ili ziyaret ederek halkla arasında yakın ilişkiler geliştirmiştir. DP'nin bu ilgisi halk nezdinde olumlu bir tezahür göstermiş, DP üyeleri gittikleri yerlerde kurbanlar kesilerek coşkulu halk tarafından karşılanmışlardır. Halkın DP'ye olan teveccühü CHP üzerinde bir baskı unsuru olarak etki göstermiştir. Zira tarihsel süreç içerisinde beliren halktan kopuk parti hüviyeti CHP'nin

---

205 Tekin, s. 131.

206 *Ulus*, 12, 22 Ocak 1947.

207 *Ulus*, 1, 3 Nisan 1947.

208

Vatan, 2, 4 nisan 1947.

“avam” ile temas kurmasını zorlayıcı bir faktördür. DP ise CHP’nin boş bıraktığı bu alanı gayet başarılı bir şekilde doldurmuş, halkın teveccühüne mazhar olmuştur. Yaşanan gelişmeler neticesinde CHP saflarında, muhalefete karşı daha az tavizkâr bir tutum gösterilmeye başlanmıştır.²⁰⁹

DP bu dönemde halkla yakın ilişkiler geliştirmenin yanında, partinin itibarını artıracak başka bir girişim gerçekleştirmiş, Mareşal Fevzi Çakmak’a kendi saflarına katılması için davette bulunmuştur. Çakmak’ın da bu daveti geri çevirmeyerek kabul etmesi üzerine DP’nin halk nezdinde katlanarak devam eden muteberliği, ordu içerisinde de filizlenmeye başlamıştır. Zira Çakmak, Milli Mücadele içerisinde yer alan kadro için İnönü kadar karizmatik özelliklere haiz bir lider durumundaydı. Milli Mücadele’nin karizmatik iki şahsiyetinin farklı partilerde siyasal alanda yer alması, CHP-DP arasında devam eden siyasal rekabeti daha da alevlendirmiştir.²¹⁰

Partiler arası gergin ortamın tartışılıp, bu duruma çözüm bulunması için Haziran ayında İnönü, Bayar ve Peker ile bir araya gelmiştir. Bayar, muhalefete yapılan baskıların bitmesini ve çok partili hayatın güvence altına alınmasını, radyo ve memurların tarafsızlığının sağlanmasını ve sıkıyönetimin bitmesini talep etmiştir. Peker ise Bayar’ın taleplerini, 1930’lu yıllarda Türk siyasetini meşgul eden parti-devlet bütünleşmesinin gerekliliği üzerinden değerlendiği için kabul etmemiştir. Tarafsız cumhurbaşkanı rolünü oynamaya belki de ilk defa istekli görülen İnönü, çok partili siyasal hayatın güvenceye alınmasını sağlamak için partiler üstü bir figür olarak çalışacağı yönünde beyanda bulunmuştur.²¹¹ Fakat Bayar ile Peker arasındaki sürtüşmenin dozu artan oranlı bir şekilde devam etmiştir. İnönü, Peker ile bir görüşme daha yaparak, mevcut sürtüşmenin sona erdirilmese dahi azaltılması yönünde telkinde bulunmuştur. Ancak Peker’in muhalefete yönelik hücumlarından vazgeçmeyeceği konusunda emin olan İnönü resmi bir bildiri yayınlamıştır.²¹²

Bu bildiri ‘12 Temmuz Beyannamesi’ olarak kayıtlara geçmiştir. Beyanname’de ilk olarak iktidar ve muhalefet partilerinin durumları ve aralarındaki çatışmalardan

---

209 Eroğul, s. 38.

210 Ahmad, s. 42.

211 *Vatan*, 18-25 Haziran 1947.

212

Vatan, 11 Temmuz 1947.

bahsediliyor, sonra İnönü'nün muhalefet partisi başkanı ve başbakanla yaptığı görüşmeler anlatılıyordu. Beyannameye göre Bayar, İnönü'ye partisinin baskı altında olduğunu bildirmiş, Peker ise muhalefete yönelik baskı iddialarını kabul etmemekle birlikte muhalefet partisinin usul yönünden hatalı hareket ettiğini ve muhalefetin hatalarını düzeltmesi gerektiğini iddia etmiştir. Beyanname'nin sonunda muhalefetin baskıya maruz kalmayacağı İnönü tarafından garanti ediliyor ve iki parti arasındaki ilişkilerin düzeleceğinin umulduğu söyleniyordu.²¹³

Peker'in 12 Temmuz Beyannamesi'ne verdiği tepki olumsuz olmuş, Beyanname'nin hükümeti bağlayıcı özellikte bir belge olmadığını ve yalnızca bir nasihat mesabesinde olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴ Oysa 12 Temmuz Beyannamesi Türkiye siyasetinde önemli bir dönemeçtir. 12 Temmuz Beyannamesi'nin açtığı pencere, Türkiye'de çok partili hayatın geri dönülmez şekilde ihdas edildiğini, muhalefet partisinin varlığının tescil edildiğini ve devlet-parti bütünlüğü anlayışının sona ererek devletin partiye ait bir araç olmayıp, partiler üstü ve tarafsız bir aygıt olduğunu resmen ilan etmektedir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin getirdiği gelişmelerden biri de, -Hürriyet Misakı'nda da talep edilen- cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması meselesinin sonuca bağlanması noktasında işlevsel olmasıdır. CHP içinden birçok isim İnönü'nün Beyannamesi'nin etkisiyle bu makamların birbirinden ayrılması konusunda ikna olmuştur. İleriki yıllarda gerçekleştirilecek olan bu değişikliğe giden yolu 12 Temmuz Beyannamesi açmıştır.²¹⁵

İnönü'nün bu bildiriye yayınlamaktaki esas gayesinin farklı olduğu iddiaları da ortaya çıkmıştır. İddialara göre İnönü, iki parti arasındaki ilişkilerin yumuşamasını sağlamıştı, zira DP'nin sürekli ileri sürdüğü argüman, iktidar partisinin kendilerine baskı yaptığı idi. Bu da DP'yi halk nezdinde daha da yükseltiyordu. Partiler arası ilişkiler normale dönerse DP artık bu iddiaya dayanamayacaktı ve halk yeniden CHP'ye yönelecekti.²¹⁶

---

213 *Aydın Tarihi*, Temmuz 1947.

214 *Ulus*, 4 Aralık 1947.

215 *Bila*, s. 31-32.

216
Karpat, s. 284.

12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasına sebep olarak gösterilen unsurlardan birisi de dış yardımlardır. Zira Amerika'nın siyasi açıdan istikrarsız bir ülkeye yatırım yapmayacağı kanaati hâkimdir. Böylece, İnönü istikrarın sağlanması için siyasete müdahalede bulunma ihtiyacı duymuş ve kargaşayı çözümlmek için 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayımlamıştır.²¹⁷

Esas sebebi ne olursa olsun, 12 Temmuz Beyannamesi Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesi bakımından önemli bir yer işgal etmektedir. Beyanname ile birlikte Türkiye'de muhalefet partisinin varlığı garanti altına alınmıştır. Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçiş tecrübesinin daha önceki tecrübeler (SCF, TpCF) gibi geçici ve göstermelik olmadığı da daha net olarak görülmüştür.

3. CHP'de İç Muhalefet: 35'ler

CHP ile muhalefet partisi arasındaki mücadele sürerken bir yandan da CHP'nin kendi içindeki ihtilaflar gün yüzüne çıkıyordu. CHP 1946'da yapılan seçimleri bir şekilde kazanmış, fakat bu seçimlere karışan şaibe söylentileri parti içinde eleştirilere sebep olmuş ve parti içerisinde ciddi güven sorunları baş göstermiştir.

Parti içerisindeki bu ayrılığın bir tarafında 'müfritler' olarak bilinen aşırı görüşte olan kimseler bulunmaktadır. Müfritlerin/Aşırıların başını Recep Peker çekiyor ve müfritler/aşırıların partinin eski nesil üyelerinden oluşuyordu. Aşırı kesim, iktidarın karşısında bir muhalefet partisinin varlığını benimseyememiş kimselerden meydana gelmekteydi. Onlara göre muhalefet partileri iktidar partisinin güdümünde olmalı, kendi başına hareket ederek iktidarı talep etmemeliydiler. Müfritlerin/aşırıların karşısındaki grup ise "35'ler" olarak anılan ılımlı ve uzlaşmacı üyelerin oluşturduğu gruptu. Bu grubun başında Nihat Erim bulunmakta ve bu grup parti içinde aşırı grubuna göre daha genç üyelerden oluşmaktaydı. Bunlar İnönü ile daha uyumlu olup, siyasette daha esnek bir yaklaşım benimsemekteydiler.²¹⁸ Peker, çok partili hayatı sindiremediği ve ılımlılarla uzlaşmaya yanaşmadığı için, İnönü'nün Peker'e karşı bilinçli olarak 35'ler hareketini

---

217 Ahmad, s. 45.

218
Uran, s. 382-384.

planladığı da savunulmaktadır.²¹⁹ 35'ler içinde Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Memduh Şevket Esendal gibi CHP'nin önemli isimleri de bulunmaktadır.²²⁰

Sürekli bir çatışma halinde olan iki grubu bir arada tutan ve CHP'nin parçalanmasını engelleyen en önemli unsur İnönü'nün şahsıydı. Aşırılar İnönü'den memnun değillerdi, fakat İnönü'nün partiden ayrılmasının daha büyük sorunlara yol açacağını düşünüyorlardı. İlimliler ise İnönü'nün desteğini arkalarına almışlardı.²²¹

Peker ile İnönü arasında bir süredir sürüp giden bir çekişme bulunmaktaydı. Peker, 35'ler grubunu oluşturan milletvekillerini sivil polis takibine almıştı. İnönü'yü parti içi siyasette pasifize etmek amacıyla da Peker, parti kurultayına sunulmak üzere bir teklif hazırlamıştı. Bu teklifin içeriği CHP'nin genel başkan vekilliği görevi ile başbakanlık görevinin aynı kişide olması ile ilgiliydi. Bu görevlerin aynı kişide toplanması engellendiği takdirde İnönü genel başkan vekilliği görevini başka bir şahsa devretmek zorunda kalacak, böylece de parti içindeki etkisini önemli ölçüde yitirecekti.²²²

İnönü'nün ılımlı cenaha verdiği desteğin bir tezahürü CHP'nin 26 Ağustos 1947 tarihinde yapılan bir grup toplantısında görülmüştür. Toplantıda verilen bir önerge üzerine sert bir tartışma çıkmış ve uzun süren bu tartışma sonucunda Peker, güvenoyu istemek durumunda kalmıştır. Güven oylamasında Peker 303 oy almış, fakat milletvekillerinden bir kısmı güvensizlik oyu kullanmıştır. Bunlar 35'ler olarak bilinen ılımlı gruptur.²²³

Peker'in İnönü'yü parti içinde etkisizleştirmek için yapmış olduğu plan başarılı olamadan, İnönü'nün destek olduğu ılımlılar grubunun Peker'e güvenoyu vermemesi üzerine Peker'in parti içindeki itibarı sarsılmış oldu. Oy çoğunluğunun sağlanmış olmasına rağmen, Peker hükümetine verilmiş olan güvensizlik oyları İnönü'nün ve taraftarlarının Peker'e güven duymadığını göstermişti. Peker durumu kurtarmak ve muhalif kanadı memnun etmek için kabinesindeki altı bakanı değiştirmiştir. Bu altı bakan muhalif grup

---

219 Akşın, s. 245.

220 Hakkı Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, 2. Baskı, Ankara, Anka Yayınları, 2012, s. 68.

221 *Ayn Tarihi*, Ağustos 1947.

222 *Ulus*, 5,6 aralık 1947.

223 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: Boğaç Babür Turna, 3 Baskı, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009, s. 411-412.

tarafından en şiddetli şekilde eleştirilen bakanlardı. Fakat bu değişim yeterli olmamış ve Peker istifa etmek zorunda kalmıştır.²²⁴

İnönü kendisini parti içi siyasette etkisizleştirmeye çalışan aşırıları yenmiş ve partinin dizginlerini eline almıştı. Bundan sonra siyaset sahnesinde önceki iki yıl içinde görülmemiş bir sükûnet havası esmeye başladı. Hatta İnönü bazı yerlerde DP merkezlerini bile ziyaret etti.²²⁵ Bundan böyle daha ılımlı bir havanın hâkim olacağı belli olmuştu. Bu ılımlı havanın oluşmasında, İnönü'nün, CHP içindeki tek parti taraftarı aşırı kesime galip gelmesiyle, çok partili hayata geçilmesi hususunda göstermiş olduğu kararlılığın bir tezahürü olarak muhalefet partisi olan DP'ye gösterdiği müsamahanın etkili olduğu söylenebilir.

B. Hasan Saka Hükümeti

Peker istifasını verdikten sonra İnönü, Hasan Saka'yı başbakan olarak atadı. Saka, siyasi ve iktisadi açıdan liberal görüşlere yakın bir şahsiyetti. Paris'te eğitim almış, üniversitede hukuk ve iktisat üzerine dersler vermişti. Türk siyasal hayatında yeni bir yüz değildi, zira daha önceki hükümetler içerisinde çeşitli bakanlık görevlerinde bulunmuştu. Kurulan yeni hükümetin içinde 35'ler grubundan da pek çok kişi görev almıştı. Tek parti yönetimine tekrar dönülmesini savunan kimse kabinede bulunmuyordu.²²⁶

Saka Hükümeti ile birlikte iktidar ile muhalefet partisi arasında bir barış havası ve yakınlaşmanın gerçekleştiği yeni bir döneme girilmişti. İnönü, 12 Temmuz Beyanname'sinde vaat ettiklerini gerçekleştirmekte, yaptığı gezilerde partilere tarafsız davranılmasını istemektedir.²²⁷

Yeni hükümetin iş başına gelmesiyle pek çok tartışma da beraberinde gelmişti. Saka Hükümeti'nin kısa vadeli bir hükümet olacağı düşünülüyor, yeni hükümetin Peker Hükümeti'nden bir farkı olmadığına yönelik iddialar ortaya atılıyordu.²²⁸

224
Bila, s. 124.

225 Eroğul, s. 48.

226 Ahmad, s. 46.

227 Uran, s. 397-398.

228
Ayn Tarihi, Ekim 1947.

CHP program ve tüzük olarak henüz tek partili dönemdeki durumundan kurtulamamıştı. Tek partili dönemdeki parti programı tüm kesimleri ve fikirleri kapsayacak şekilde oluşturulmuştu. Muhalefet partisi olarak CHP'nin karşısına çıkan DP ise programı bakımından olmasa da yöntemi ve uyguladığı siyaset yönünden CHP'den daha dinamikti. CHP yılların verdiği tek parti dönemi ataletinden kurtulamazsa DP karşısında tutunması zordu. Çok partili yaşamın geri dönüşü olmadığına anlaşıldığı bir zamanda CHP, yeni dönemin şartlarına ayak uydurmak zorundaydı.²²⁹

CHP Yedinci Kurultayı'nda tek parti dönemindeki tüzük ve program değiştirilmiş, eskisine göre daha liberal ilkeler içeren ve daha esnek bir tüzük ve program hazırlanmıştır. Esasen, bu değişim özgün bir biçimde yapılmamış, parti programı DP programına benzetilerek gerçekleştirilmiştir.²³⁰

1. CHP'deki Değişimin Muhalefet Cephesindeki Yankısı

CHP içinde olduğu gibi DP içinde de aşırılar ve ılımlılar şeklinde iki grup vardı. DP aşırıları iktidar ile mücadele ederek daha radikal değişimleri kabul ettirmek istiyorlardı. İlimliler ise tedrici bir değişim ve ılımlı bir mücadeleden yanaydılar. CHP kurultayının DP üzerindeki etkisi sarsıcı olmuştu. DP'nin aşırıları daha ılımlı olan DP yöneticilerine, Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten İnönü'nün CHP'nin parti başkanlığı görevini bırakmamış olmasına verdikleri taviz sebebiyle kızgındılar. DP aşırıları Hürriyet Misakı'nın uygulanması ve bunun için daha sert politikalar izlenmesi için parti yönetimine baskı yapıyorlardı.²³¹

DP aşırılarının kızgınlığının bir sebebi olarak, partiler arasında oluşan sükunet havasının DP'nin CHP'ye karşı en sağlam argümanını onun elinden almış olması gösterilebilir. Bu argüman, CHP'nin çok partili hayata geçmeyi istemediği ve muhalefete baskı yaptığı yönündeki açıklamaydı. Peker döneminde CHP saflarından DP'ye yönelik yapılan baskı DP içindeki ayrışmaları önlüyor, DP içinde birleştirici bir vazife görüyordu. Bu baskı havası ortadan kalkınca DP içindeki fikir ayrılıkları daha bariz şekilde ortaya çıkmıştı.²³²

---

229 *Vatan*, 18 Mart 1947.

230 Bakınız: s. 69.

231 Eroğul, s. 50.

232 Zürcher, s. 315.

DP içindeki ihtilafların oluşturduğu gerilimin sonucu olarak bazı milletvekilleri partiden ihraç edildi. İhraç edilen milletvekilleri Mart 1948 tarihinde mecliste ‘Müstakil Demokratlar Grubu’nu kurdular.²³³ Diğer bir kısım milletvekilleri ise Temmuz 1948 tarihinde ‘Millet Partisi’ni kurdular. Partiye başkan olarak da Mareşal Fevzi Çakmak getirildi. Müstakil Demokratlar Grubu 1949 yılında Millet Partisi’ne katılacaktır. Millet Partisi esas itibariyle DP’den farklı değildir. Fakat Millet Partisi, DP’nin yeterince muhalefet yapamadığını ve bu boşluğu doldurmak için kurulduğunu savunmuştur.²³⁴

2. Hasan Saka Hükümeti Dönemindeki Diğer Gelişmeler

CHP, Yedinci Kurultay’da aldığı kararlar doğrultusunda ekonomik açıdan serbestleşmeye, devletçi politikalarda esneme göstermeye ve siyasi açıdan bazı demokratik ilkeleri benimsemeye başlamıştır. Katı bir tek parti siyasetini ve koyu bir devletçilik ilkesini uzun yıllar sürdüren bir parti olan CHP’nin Yedinci Kurultay’da aldığı ılımlı kararların, muhalefet partisinin siyasi arenada CHP’ye rakip olması dolayısıyla alındığı söylenebilir.

Bu dönemde siyasal alanda serbestleşme politikalarının uygulanmasına özen gösterilmiştir. Demokrasi ilkesine aykırı olan kanunlarda değişiklik yapılmıştır. Örneğin, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu’nun 18. maddesi kaldırılmıştır. Bu madde polisin mahkeme kararına dayanmasına gerek kalmadan tutuklama yapabilmesi yolunda bir yetki sağlıyordu. Bunların yanında, eskiden bakanlık yapmış bazı şahıslar kendi zamanlarındaki birtakım yolsuzluk iddiaları ile yargılanmışlardır. Bütün bu gelişmeler halk nezdinde itibar kazanarak seçim zamanı halkın desteğini almak için yapılmaktaydı.²³⁵ Bu dönemde yapılan önemli bir değişiklik ise ilkokullarda din derslerinin okutulmaya başlanması ve üniversite bünyesinde İslam Din Fakültesi kurulması idi.²³⁶

Bu dönemde CHP’nin siyasî arenadaki faaliyetlerine baktığımızda, tek partili dönemde yapmadığı bir şeyi yaptığını, halktan kopuk bir siyaset izlemek yerine halkın desteğini almak için çalışmalar yürüttüğünü görmekteyiz. CHP, ‘halka rağmen halk için’

---

233 Akşin, s. 246.

234 Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 152.

235 Karpat, s. 309.

236 Mürşit Balabanlılar, *Türkiye’nin 75 Yılı*, İstanbul, Hürgüç Gazetecilik, 1998, s. 106-108.

paradigmasını değiştirmeye çalışmakta ve demokratik koşullara kendisini uyarlamak için gayret sarf etmektedir.

CHP içinde çok partili döneme uyum sağlamak için gösterilen çabaya rağmen, Saka Hükümeti hem CHP hem de DP tarafından çeşitli yönlerden eleştirilmekteydi. CHP, hükümeti, politikalarında daha esnek davranarak verdiği tavizlerden dolayı, DP ise gerektiği ölçüde liberal olmadığı gerekçesiyle Saka Hükümeti'ni eleştiriyordu. İki taraftan gelen eleştiriler karşısında hükümet tutunamamış, istifa etmek durumunda kalmıştır. 8 Haziran 1948 günü hükümet istifa etmiş, 9 Haziran 1948'de yeniden Saka'nın başında olduğu bir hükümet kurulmuştur.²³⁷

Ülkede esen demokrasi ve huzur havası içinde iki parti arasında hüküm süren sükûnet, Seçim Kanunu ile ilgili bir meseleden dolayı yeniden bozulma göstermişti. Seçim Kanunu düzenlenmiş, fakat muhalefet bu kanunu yeterli görmemişti. Muhalefetin isteği seçimlerin idari makamlarca denetlenmesinden vazgeçilmesi, denetim işlevinin adli makamlara devredilmesi idi. CHP bu isteği, böyle bir değişimin hâkimleri politikaya karıştırmak anlamına geleceği gerekçesi ile reddetti. Aslında CHP, muhalefete karşı daha fazla taviz vermiş görünmek istemiyordu.²³⁸

Bu anlaşmazlık sebebiyle DP Ekim 1948 tarihinde yapılan ara seçimlere katılmamış, ancak DP'nin seçimi boykot kararı DP sempatzanı bazı çevreler tarafından bile eleştirilmiştir.²³⁹ DP'liler seçime katılmamış, ancak sandıklara gözlemci yollayarak bazı bağımsız adaylara desteklerini göstermişlerdir.²⁴⁰

1948 Kasım ayında meclisin açılmasından kısa bir süre sonra DP'den on sekiz milletvekili meclise bir gensoru önergesi vermiştir. Saka Hükümeti aleyhine verilen gensoru önergesinin içeriği, bozulan ekonomik durum ve çeker zammı ile ilgilidir. CHP, gensoru önergesini kabul etmiş, fakat hemen ertesi gün CHP'liler Saka Hükümeti'ne güvenoyu vererek gensoru önergesini işlevsiz hale getirmişlerdir. Muhalefet bu hareket karşısında öfkelenmiş, Kasım ayı bitmeden Saka Hükümeti'ne karşı bir önerge daha vermiştir. Bu önergenin içeriği de yine ekonomik sorunlardan oluşmakta ve kısa süre önce

---

237

Koçak, s. 150.

238 Karpat, s. 310-311.

239 *Vatan*, 7, 11, 17, 18 Temmuz 1948.

240 *Ulus*, 13, 15 Ekim 1948.

yapılan milletvekili maaş zamlarının geri çekilmesi üzerinedir. Bu minvalde giden iktidar ve muhalefet arasındaki bitmek bilmeyen çatışma sonucunda Saka Hükümeti oldukça yıpranmıştır.²⁴¹

Dış politika açısından Saka Hükümeti dönemine bakıldığında 1947 Kurultayı sonrasına tekabül eden bu dönem, Türkiye'nin Batı ile eklemlenmesine yönelik önemli adımların atıldığı bir dönemdir. 15-16 Mart 1948 günlerinde on altı devletin katılımıyla düzenlenen toplantıda NATO'nun kurulmasından bahsedilmiş ve Türkiye, toplantıda bu örgütün kurulmasını desteklemiştir. Daha sonraki tarihlerde Türkiye Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD)'ye katılmıştır. Türkiye, borç almak için Uluslararası Para Fonu (IMF) heyetini davet etmiş, IMF ilk kez Türkiye'ye gelmiş ve 7 Eylül Kararları uygulandıktan sonra Türkiye'deki ekonomik durumu incelemeye almıştır.²⁴² Temmuz 1948 tarihinde ise Türkiye ve Amerika arasında ekonomik bir anlaşma yapılmış, böylece Türkiye, Dünya Bankası'ndan borç alabilmiştir.²⁴³ Bu dönemdeki Batı'ya yakınlaşma ve Batı'ya eklemlenme çabaları iç siyasetteki gelişmelerle başat gitmektedir.

Saka Hükümeti her ne kadar siyasi ortamı yumuşatıp siyasi ve iktisadi açıdan esnek politikalar uygulayarak halk nezdinde kendisine olan güveni artırmaya çalışmış ve dış politikada Batı'ya eklemlenme noktasında ciddi atılımlar gerçekleştirmiş olsa da ülkedeki ekonomik durumun kötüye gitmesine mani olamamıştır. Saka döneminin sonunda geniş halk kesimleri ekonomik sıkıntı içindedirler. Bu sıkıntıların çözülmesi için Amerika tarafından yapılacak olan askeri ve ekonomik yardıma güvenilmiş, fakat Saka Hükümeti'nin uyguladığı ekonomik politikaların yetersizliği ya da uygulamadaki zafiyetlerden dolayı halkın ekonomik durumu düzelme göstermemiştir.²⁴⁴ CHP içinde de Saka'ya karşı bir memnuniyetsizlik vardır. Parti içindeki aşırıları onu fazla ılımlı bulmakta, partinin ılımlı kesimi ise Saka'yı tam olarak ılımlı bir politika izlemediği için eleştirmektedirler.²⁴⁵ DP ise ekonomik sıkıntılardan dolayı hükümeti şiddetli bir şekilde

---

241

Eroğul, s. 59.

242 Bila, s. 133-134.

243 Koçak, s. 173.

244 Karpat, s. 315.

245

Rahmi Kumaş, *Onuncu Başbakan Hasan Saka*, yayın evi yok, 1999, s. 46-51.

eleştirmektedir. Bütün bu olup bitenler Saka Hükümeti'nin süresinin dolduğunu işaret etmiş, nihayet Ocak 1949 tarihinde Hasan Saka istifasını vermiştir.²⁴⁶

Saka dönemi pek çok liberal değişimin yapıldığı bir dönemdir. Fakat bu değişimler muhalefet partisinin, iktidar üzerinde uyguladığı soyut baskıdan kaynaklanmıştır. CHP muhalefetle giriştiği mücadele sonucunda, bir anlamda şartların zorlamasıyla iktisadi ve siyasi açıdan esnek bir politika izleme ve demokratikleşme politikaları izlemiştir. Bu değişimler de halkın desteğini muhalefet karşısında kaybetmemek adına yapılmıştır.

C. Şemsettin Günaltay Dönemi

Şemsettin Günaltay Ankara Üniversitesi'nde öğretim üyesi, ılımlı, liberal ve din konusundaki görüşleri daha yapıcı olarak tanımlanabilecek bir figürdür. Günaltay Kabinesi'nin çoğu da CHP içerisindeki ılımlılar kanadındandır. Günaltay'ın sunduğu hükümet programı şimdiye kadarki hükümet programlarına bakıldığında ciddi manada siyasi ve iktisadi açıdan liberal eğilimler içermekteydi.²⁴⁷

Hükümet ekonomik sıkıntıların savaş yıllarının zor şartlarının etkisinden kaynaklandığını savunmuştur. Muhalefet partisi sözcüsü Adnan Menderes ise bu açıklamayı yeterli bulmamış ve bütçeyi eleştirmiştir. Menderes, hükümetin ekonomik alanda Amerikan yardımına fazla güvenmesini doğru bulmamakta, yerli kaynaklara yönelmeyi ekonomik açıdan daha uygun görmektedir.²⁴⁸

Günaltay Kabinesi dine karşı serbestlikten yana bir tutum takınmakta, Günaltay'ın din konusundaki bu tutumu tek parti dönemi laiklik anlayışına zıt bir nitelik arz etmektedir. Bu açıdan yeni hükümet CHP içindeki laiklik yanlısı aşırı kesimin tepkisini toplamıştır. Bundan dolayı CHP'de bir bölünme yaşanacağı ve partiden ayrılanların Kemalist ilkelere sadık bir parti kuracağı yolunda söylentiler yayılmış, fakat böyle bir bölünme gerçekleşmemiştir.²⁴⁹

---

246 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 50.

247 Karpat, s. 315.

248 İnan, s. 386-388.

249

Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 4. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2010, s. 50-51.

Yeni kabinenin ilk icraatlarından biri yeni bir seçim kanunu hazırlamaktı. Anayasa profesörleri toplanıp bir komisyon oluşturulacak ve bu komisyon, büyük partilerin de görüşlerini alarak seçim kanununu hazırlayacaktır.²⁵⁰ Yeni yapılacak seçim kanunu seçimlerde dürüst ve güvenli bir ortamı temin etmeliydi. Özellikle de muhalefetin istediği seçimlerin denetiminin yargıya bırakılmasıydı.²⁵¹

Seçim Kanunu için çalışmaların hükümet tarafından başlatılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin de lağvedilmesiyle ülkedeki siyasal hava oldukça yumuşamıştır. Bu yumuşama, muhalefetle uğraşmaktan bir süreliğine de olsa kurtulan CHP'ye nefes aldırılmış, DP ise yumuşayan atmosfer sebebiyle CHP'ye karşı kullanabileceği kozları kaybetmiş, yeni kozlar bulmak için beklemeye geçmiştir. İki parti arasındaki barış ve sükûnet havasından dolayı DP'nin, iktidara karşı kullanabileceği bir kozu kalmadığı için, halk arasında itibar kaybetmeye başlamış, DP'nin, CHP'nin devamı olmayı kabul ettiği, gerçek bir muhalefet partisi olmaktan vazgeçtiği yolunda söylentiler yayılmıştır.²⁵²

Siyasi arenada DP'yi bir süreliğine pasifize eden CHP, kendi içinde kaotik bir ortam yaşamaktadır. Parti içinde Peker dönemindeki 'aşırılar-ılımlılar' kavgası tekrar alevlenmiştir. Bu kavgayı tetikleyen şey ise CHP'nin çok partili hayata geçişle başlayıp 1947 Kurultayı'nda hızlanan ve sonraki süreçte de zirveye ulaşan ilkesel değişiklikleridir. Parti, Batı ile yakın ilişkiler kurmak ve siyasi iktidarı kaybetmemek adına tek partili dönemdeki sert ve demokrasiye aykırı olan politikalarından ve ilkelerinden vazgeçmeye başlamıştır. Batı'ya eklemleme çabaları her ne kadar dinamik bir şekilde sürdürülse bile tepkiler devam etmekte ve CHP içerisinden kopanlar DP saflarına geçmektedirler. Bu sırada ses getiren bir başka olay ise, Ekim 1949'da Rauf Orbay'ın, Mart 1950'de ise Ali Fuat Cebesoy'un partiden ayrılmaları olmuştur. Esasen hükümetin başına Saka yerine ondan daha ılımlı ve dindar sayılan Günaltay'ın getirilmesi de parti içerisindeki bölünmeyi ve kopuşu engelleyememiştir.²⁵³

Muhalefet cephesinde ise 20 Haziran 1949 günü DP İkinci Kurultayı toplandı ve bu kurultayda ismi 'Milli Teminat Andı' olan, ancak daha sonraları 'Milli Husumet Andı'

---

250 *Vatan*, 22 nisan 1949.

251 Zürcher, s. 315.

252 Karpat, s. 318.

253

Bila, s. 135.

olarak anılan bir rapor kabul edildi. Bu rapora göre seçimlerde Seçim Kanunu'na aykırı olarak meydana gelen her hareket vatandaşın doğal haklarına aykırı olduğundan vatandaşa nefisini müdafaa etme hakkını vermiş oluyordu. Yani milli husumete uğramamak için seçimlerin adil ve güvenli yapılmasının şart olduğunu bildiriyordu.²⁵⁴

Nihayet, Seçim Kanunu tasarısı Şubat 1950 tarihinde TBMM'ye geldi. Muhalefetin de geçmişte istediği üzere tasarıya göre seçimleri denetleyecek en yüksek organ mahkemeler olarak tayin edilmişti. Tasarıya göre seçimler tek dereceli, gizli oy açık sayım ilkesine uygun olarak yapılacaktı.²⁵⁵ Tasarı DP'den kabul, Millet Partisi'nden red oyu olarak onaylandı. Millet Partisi bazı teknik noktalarda itirazda bulunmuştu.²⁵⁶

İktidar ile muhalefet arasında Seçim Kanunu üzerinde varılan mutabakat üzerine başlayan ılımlı atmosfer, partiler arası gerginliğe sebep olan bir olay sebebiyle bozulmuştur. Celal Bayar 1946 seçimlerindeki tecrübelerine dayanarak aynı olayların tekrarlanmaması ve seçim güvenliği için, seçim zamanı koalisyon kabinesi kurulmasını teklif etmiş, CHP'liler ise bu öneriyi şiddetle reddederek, DP'yi 12 Temmuz Beyannamesi sonrası kurulan uzlaşma havasını bozmakla suçlamışlardır.²⁵⁷

D. 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Beyaz İhtilal

Partiler arasında ihtilaflar ve dönem dönem yaşanan uzlaşmalar içerisinde geçen dört yıldan sonra genel seçim yaklaşmaktaydı. CHP'liler yaklaşan seçimi kazanacaklarından o kadar eminlerdi ki DP'ye mecliste elli sandalye teklif etmişlerdi. Hatta bunun için iki partiden bazı üyeler arasında gizli görüşmeler dahi yapıldığı söyleniyordu.²⁵⁸ DP'liler seçimlerde başarılı olamayacaklarını düşündükleri için 150 milletvekilliği karşılığında seçimlere birlikte girmeyi teklif etmiş, CHP ise seçimleri kazanmak konusunda kendinden emin olduğu için bu teklifi kabul etmemişti.²⁵⁹

---

254 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 55.

255 Rıfık Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998, s. 40.

256 Eroğul, s. 69.

257 *Vatan*, 20, 27 Mart 1950.

258
Vatan, 17 Ekim 1950.

259 Meral Balcı, *Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek*, 2. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015, s. 115.

Seçim yaklaşırken partiler seçim beyannamelerini açıklamaya başladılar. CHP, ekonomik alanda devletçi politikaları yumuşatmayı ve ekonomik serbestliğin daha da artırılacağını vaat ediyordu. Vergi sisteminin düzenlenmesini ve Türk lirasının değerinin korunacağını beyannamesine almıştı. Siyasi alandaki vaatleri ise; bir ayan meclisi oluşturulması, Altı Ok'un anayasadan çıkarılıp yalnızca CHP ilkeleri haline getirilmesi idi. Köylülere toprak dağıtılacağı, köylere okul yapılacağı, su ulaştırılacağı ve tarım aletleri sağlanacağı, şehirlerde ise belediye hizmetlerinin iyileştirileceği, yeni yollar yapılacağı gibi vaatlerde bulunuyordu.²⁶⁰

Muhalefet partilerine baktığımızda DP, yayınladığı beyannamede CHP'yi eleştiriyor ve üretim artışı ve vergilerin düşürülmesini, devlet tekellerini ortadan kaldırmayı, denk bir bütçe yapmayı vaat ediyordu. Rejimin yeniden düzenlenmesini öngörüyor ve yasama, yürütme, yargı güçlerinin mecliste toplanmasının önlenmesi gerektiğini savunuyordu. Diğer muhalefet partisi olan Millet Partisi ise hükümetin yaptığı serbestleşme ve demokratikleşme hareketlerinin amacını İnönü'nün yerini sağlamlaştırma amacına matuf olduğunu savunuyordu ve halk tarafından halkın yararına denetlenen bir yönetim kurmak gerektiğini söylüyordu.²⁶¹

21 Temmuz 1946 seçim zaferi sonrası dört yıllık bir değişim evresinden geçen ve seçkin parti görünümünü ortadan kaldırmak için uğraşan CHP, 1950 yılındaki seçimlerden de zaferle ayrılacağı hususunda herhangi bir şüphe duymamıştı. Zira özel sektöre yeterince imkân tanıdığını, serbestleşmeyi büyük ölçüde sağladığını düşünüyordu. Ayrıca halkın dindar kesiminin isteklerini de karşıladığı fikrindeydi. Kendi gözünde seçimleri garantilemişti. Oysa Feroz Ahmad'ın da belirttiği gibi, CHP'nin bu düşüncesi tek parti zihniyetinin izlerini taşıyordu. 'Demokrasi gelecekse bunu yapacak olan da biziz' tarzındaki seçkin ve toplumu şekillendirici görüşün yansımaları henüz CHP'den silinmemişti. Tek parti dönemindeki baskıları unutturmak için 'lütuf' olarak halka özgürlük dağıtmıştı. Oysa asıl sorun İnönü ve onun hatırlattığı tek parti zihniyetiydi. Nitekim kısa süre sonra seçimlerde bunun tezahürleri görülmüştür.²⁶²

---

260 *Ayn Tarihi*, Mayıs 1950.

261 *Ayn Tarihi*, Mayıs 1950.

262

Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 4. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2010, s. 54.

Seçimler 14 Mayıs 1950 tarihinde sükûnet içinde yapıldı. Seçmenlerin % 88 gibi büyük bir kısmı oy kullandı. DP oy çoğunluğunu alarak seçimleri kazandı. DP 408, CHP 69, Millet Partisi 1, bağımsız adaylar da 9 sandalye kazandılar. Hükümetin devri normal bir şekilde gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçildi. Başbakanlık makamına Adnan Menderes getirildi.²⁶³

CHP 14 Mayıs seçimlerinde ülkenin batısında hiçbir ilde galip gelememiş, kazandığı illerin hepsi doğu bölgesinden çıkmıştır. CHP'nin, 1950 seçimlerinde doğu bölgelerinde oyların çoğunluğuna sahip olması, partinin dönemin feodal ağaları olarak nitelendirebileceğimiz aşiret reisleri ile kurmuş olduğu samimi ve tesanüte dayanan ilişkilerle ilgilidir.²⁶⁴

Findley'in de belirttiği gibi, 1908'den beri ülkeyi yöneten İttihatçı elitler süreç içinde bölünmüş ve aralarındaki mücadele sonucunda mülk sahibi kesim, bürokratik aydın kesime galip gelmişti. Yönetici tabaka açısından bakıldığında durum buydu.²⁶⁵ Halk açısından bakıldığında ise halk, kendisinden uzaklaşmış ve kendisini küçümseyerek üzerinde baskı kurmuş olan bir partiyi ilk dürüst seçimlerde iktidardan uzaklaştırmıştır. Türkiye'de ilk kez sivil bir kadro iktidara geçmiştir. Bu olay 'Beyaz İhtilâl' olarak anılmaktadır.²⁶⁶

III. GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP'DE İDEOLOJİK VE POLİTİK DEĞİŞİMLER

Cumhuriyet Halk Partisi çok partili hayata geçiş sürecinde çok önemli değişimler geçirmiştir. Bu değişimlerin kararlaştırıldığı yerler ise genellikle kurultaylar olmuştur. Çok partili hayata geçiş sürecinde yapılan CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı ve CHP Yedinci Kurultayı, CHP'de tüzük, program ve düşünce olarak meydana gelen değişimleri yansıtmakta önemli görülmüştür. Bu sebeple çok partili hayata geçiş sürecinde CHP'de meydana gelen ideolojik değişimler kurultaylar üzerinden ele alınacaktır.

A. Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Olağanüstü Kurultayı

---

²⁶³ Lewis, s. 417-418.

²⁶⁴ Zürcher, s. 318.

²⁶⁵ Findley, s. 268.

²⁶⁶ Bozkurt, s. 70.

CHP bu dönemde DP'nin liberal ağırlıklı programına aynı ideolojik yöntemi kullanarak karşılık vermiş, bu amaçla 10 Mayıs 1946 tarihinde İsmet İnönü Olağanüstü Kurultayı toplanmıştır. Kurultay'da görüşülen konular esasen muhalefet partisinin isteklerinden oluşmaktadır. Çok partili hayata geçilmesi ile birlikte CHP'nin karşısına iktidara talip olan ve gittikçe güçlenen bir muhalefet partisi çıkmıştır. Bu parti siyasi ve iktisadi açıdan daha esnek politikalar ve demokratikleşme fikirlerini savunmaktadır. CHP bu şartlar altında siyasi hayatta yer almanın yolu olarak kendisinin de artık katı tutumunu değiştirmesi gerektiğini anlamıştır.²⁶⁷

Kurultay'da CHP'nin demokratikleştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Tek dereceli seçim sistemi getirilmiş, İnönü'nün sahip olduğu Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan unvanları kaldırılmıştır. Bundan böyle parti başkanı dört yılda bir yapılan kurultaylarda seçilecektir. Fakat İnönü genel başkanlık ile cumhurbaşkanlığı görevlerini yine kendi üzerinde bulundurmaya devam etmiştir.²⁶⁸ Gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasından dolayı artık kendisine ihtiyaç duyulmayan Müstakil Grup lağvedildi. Müstakil Grup tek parti döneminde kurulmuş ve mecliste demokratik bir süs vazifesi icra eden işlevsiz bir sözde muhalefet grubuydu.²⁶⁹

1950 yılında gerçekleştirilen seçimlerde CHP sınıflar üstü bir parti hüviyetine bürünmüş ve Halkçılık ilkesine göre, Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğu iddiası üzerinden siyasal ve toplumsal yapı şekillendirilmiştir. Ancak, DP'nin zengin iş adamlarının desteğini alan bir parti olarak görülmesi karşısında CHP de bu minvalde bir hamle yapma gereksinimi duymuş, bu doğrultuda CHP, köylü, işçi ve küçük çiftçilerin desteğini almak için çaba sarf etmeye başlamıştır. Aslında Menderes, DP'nin belli sınıfları arkasına alan bir parti değil, herkesin partisi olduğunu vurguluyor, fakat DP'nin savunduğu, devletçi politikaların esnek hale getirilmesi ve serbest girişimi destekleyen söylemler, özellikle işadamlarını cezbe etmekteydi. CHP'nin ise yıllardır uyguladığı devletçi iktisadi politikaları müteşebbislerin yatırım yapma konusunda tereddütlü davranmalarına sebebiyet vermektedir.²⁷⁰ Dolayısıyla Kurultay'da alınan kararlar

---

267

Giritlioğlu, s. 159-162.

268 Uyar, s. 66.

269 Tunaya, s. 563.

270

Ahmad, s. 33-35.

doğrultusunda CHP'nin yıllardır uyguladığı Halkçılık ilkesinin anlamında ciddi bir kayma olmuştur. CHP artık sınıflı bir toplumu kabul eden ve buna göre siyasetini şekillendiren bir parti hüviyetine bürünerek, kabuk değiştirme gayreti içerisine girmiştir.

Kurultay'da İnönü 708 oyla genel başkan seçilmiş ve Şükrü Saraçoğlu'nu tekrar genel başkanvekili olarak belirlemiştir. 17 Temmuzda İnönü, partisinin seçimleri kaybetmesi durumunda kendisinin cumhurbaşkanlığından çekileceğini ve muhalefet lideri olarak partisinin başında kalacağını açıklayacaktır.²⁷¹

Siyasi ve iktisadi açıdan serbestleşme ve demokratikleşme süreçlerinin bir parçası olarak 13 Haziran'da Üniversiteler Kanunu oybirliğiyle kabul edilmiş, böylece üniversiteler özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Aynı gün demokratik olmayan diğer bir kanun maddesi değiştirilmiştir. Bu madde Matbuat Kanunu'nun 50. maddesidir. Kanun maddesine göre, daha önceleri hükümetin elinde olan gazete kapatma yetkisi bu kanun maddesi ile mahkemelere devredilmiştir.²⁷² Ayrıca Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırılmış ve Çalışma Bakanlığı ve İşçi Sigortaları Kanunu çıkarılmıştır. Böylece CHP köylülerin ve işçilerin sempatisini toplamaya çalışmaktadır.²⁷³

Kurultay'da alınan kararlar doğrultusunda devletçi politikalar esnetiliyor, bunun tezahürleri de hükümetin faaliyetleri ve bazı koyu devletçi kanunların kaldırılmasıyla görülüyordu. Bu doğrultuda hükümet, kısmen mal satışı ve fiyat kontrolünü serbest bırakmış, maden bölgelerinde zorunlu olarak çalışmayı sağlayan İş Mükellefiyeti Kanunu kaldırılmıştır.²⁷⁴

İkinci Olağanüstü CHP Kurultayı ve devamında gelen demokratikleşme ve iktisadi açıdan ılımlılaşmaya yönelik gelişmeler Türk siyasal yaşamı için hayati önem taşıyordu. Uzun yıllar boyunca tek parti olmaya ve karşısında gerçek bir muhalefet hareketi olmamasına alışmış bir partinin çok partili hayata alışmasına ve siyasi arenada rekabeti öğrenmesine dair ilk adımlar atılmış oluyordu. Bu adımlar Türkiye siyasetinde bundan sonra bambaşka bir yol çizecekti.

B. Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Kurultayı

²⁷¹ Bila, s. 115.

²⁷² Eroğul, s. 19.

²⁷³ Akşin, s. 244.

²⁷⁴ Karpat, s. 246.

CHP'nin iktidar döneminde toplanan son kurultayı CHP Yedinci Kurultayı 17 Kasım 1947 tarihinde toplanmıştır.

Yedinci Kurultay, Peker ile İnönü arasında şiddetli bir mücadeleye sahne olmuş, Peker ve ekibi parti içerisinde kontrolü ele geçirip, İnönü'yü etkisizleştirmek için son hamlelerini yapmışlardır. Uzun süren tartışmalarla geçen Kurultay'da İnönü ve Peker, üzerinde uzlaşılamayan konuları masaya yatırmışlardır.²⁷⁵

Peker ve onun başını çektiği aşırılar muhalefet partilerinin tamamen CHP tarafından sağlanmış bir lütuf olarak ortaya çıktığını savunmakta ve demokrasiyi kendi tekellerinde olan bir olgu olarak kabul etmektedirler. İnönü ve ılımlılar ise parti içinde reform istemekte ve muhalefet partilerine karşı da ılımlı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Fakat Kurultay'da Peker'in İnönü'ye karşı galip gelmek için gösterdiği çabalar işe yaramamış ve İnönü yapılan seçimde yeniden genel başkan olmuştur.²⁷⁶ İnönü genel başkanlık makamını korumuş, fakat müfrit kesim her şeye rağmen etkisini göstermiştir. İnönü ilk defa oybirliği olmadan seçilmiş, kendisine elli muhalif oy çıkmıştır.²⁷⁷

Yedinci Kurultay'dan önce başbakanlıktan alınan Peker, Kurultay'daki mücadeleyi de böylece kaybetmiş ve siyasetten tamamen çekilmiştir. CHP içinde ılımlılar ile aşırıların mücadelesinin kesin galibi böylece belli olmuştur.²⁷⁸

Yedinci Kurultay CHP'nin ciddi anlamda değişimler geçirdiği, ideolojisinin esnetildiği ve demokratik açılımlar gerçekleştirdiği bir dönemeç olmuştur. CHP'nin, kendi iç dinamiklerinin değişime uğramasına ve demokratikleşme yoluna girmesine sebep olan etken ise DP'nin bir muhalefet partisi olarak siyasi arenada boy göstermesidir. Böylece ülke siyasetinde demokratik bir görünüme doğru adımlar atılırken, CHP içine de sirayet etmiş, CHP de kendi içerisinde demokratik ilkeleri benimseme zorunluluğu hissetmiştir.

275

Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina AKŞİN (Editör); *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 149.

276 Karpat, s. 296.

277 L. Hilal Akgül, "DP Muhalefetine Bir Tepki Olarak VII. CHP Kurultayı: CHP'nin Özeleştirisi ve Parti İçi Demokratikleşmeye Yönelim", Ayşegül Komsuoğlu (Der.), *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2008, s. 171.

278 Koçak, s. 149.

CHP içindeki değişim rüzgarından partinin yönetim mekanizmaları da nasibini almıştır. Kurultay'da, partinin yönetim mekanizmalarında önemli değişimler gerçekleştirilmiştir. Genel Başkanlık Divanı kaldırılmış, yerine Parti Divanı kurulmuştur. Parti Divanı 40 üyeden oluşacak ve üyeleri Kurultay tarafından seçilecektir.²⁷⁹

İnönü, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığını ayıracak bir öneride bulunmuştur. Buna göre cumhurbaşkanı görevde olduğu sürece, kurultay tarafından seçilen bir genel başkan vekili genel başkanın bütün yetkilerini elinde bulundurarak partiyi yönetecektir. Buna uygun tüzük değişikliği gerçekleştirilmiş, fakat bu mevzudaki değişim bu dönemde yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır. İnönü, ilgili tüzük maddesine rağmen CHP üzerindeki kontrolünden vazgeçmemiştir.²⁸⁰ Yalnızca kâğıt üzerinde kalan, hayata geçirilmeyen bu ve benzeri değişimler göstermektedir ki, çok partili hayata geçiş sürecinde CHP tarafından ortaya atılan demokratikleşme iddiaları pragmatik amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Kurultay'da valilik makamı ile parti il başkanlıkları birbirinden ayrılmıştır. Bundan böyle CHP il başkanlarının partinin il kongrelerinde yapılan seçimler yoluyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır.²⁸¹ Bu değişiklik parti-devlet bütünleşmesinin çözülmesi yolunda bir adım atılmış olması bakımından önemlidir.

CHP'nin merkeziyetçi yapısını bir ölçüde kıran değişiklik ise milletvekili adaylarının belirlenmesi konusunda yapılan değişikliklerdir. Parti milletvekili adayları bundan böyle illerde yönetim kurulu üyeleri, ilçelerin yönetim kurulu üyeleri ve genel meclis üyeleri tarafından gizli oyla belirlenecektir. Fakat parti adayların yüzde otuzluk kısmını Parti Divanı'nın seçmesini kararlaştırmıştır.²⁸²

Yedinci Kurultay ile partinin devletçilik ilkesi de önemli değişikliklere uğramış, özel sektöre geniş bir alan ayrılmıştır. Özel sektörün yatırımları öncelikli olacak, devlet ikincil derecede bulunacak ve özel sektörün girmediği alanlarda yatırım yapacaktır. Deniz yolu ve nakliye alanları özel sektöre ayrılmıştır. Devlet, bundan böyle özel bir girişimci

---

279

Rahmi Kumaş, *Onuncu Başbakan Hasan Saka*, yayın evi yok, 1999, s. 51.

280 Koçak, s. 149.

281 Giritlioğlu, s 211.

282 Bila, s. 126-127.

gibi kâr amaçlı yatırımlar yapmayacak ve devlet ile özel sektör eşit tutulacaktır.²⁸³ Ayrıca Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun değiştirilmesine karar verilmiştir. 1942'den sonra CHP bünyesine hâkim olanlar daha çok ılımlı aydınlar ve toprak sahibi kimseler olduğundan bu kanunun değiştirilmesi de kolaylaşmıştı.²⁸⁴

CHP'nin cumhuriyetçilik ve inkılâpçılık anlayışlarında da değişimler olmuştur. Cumhuriyetçilik tek dereceli seçime dayalı demokrasi anlayışına bağlanmış, inkılâpçılık ilkesinin devrimci yönü de evrimci bir tarza geçiş kaydırılmıştır. Böylece artık yapılmak istenen reformların tepeden inmesi değil, halk tabanında muteber olması eksenine doğru bir değişim görülmektedir.²⁸⁵

Kurultay'da din meseleleri de tartışılmış ve dini öğelere vurgu yapılmıştır. Din ile ilgili olarak tek parti döneminde konuşulamayacak kadar hassas konular üzerinde durulmuştur. Dinin ülke siyaseti üzerindeki etkisi CHP tarafından görüldüğünden dini açıdan serbestleşme adımları atılmıştır. Bu yönde alınan kararlardan biri de okullarda din eğitime izin verilmesi kararı olmuştur. Kurultay'da dine dönüş yönündeki söylem ve kararların sebebi DP'nin elindeki kozlardan birini daha almak ve halkın gözünde CHP'nin itibarının artırılmasını sağlamaktır.²⁸⁶

Yedinci Kurultay partinin yönetim mekanizmalarının, artık kaçınılmaz olduğu anlaşılan çok partili ve demokratik hayata uyarlanmasına yönelik adımların atıldığı bir kurultay olmuştur. Bu bakımdan Yedinci Kurultay kararları, CHP içindeki ideolojik ve politik değişimleri yansıtmaktadır.

V. DEĞERLENDİRME

Resmi tarih görüşünü savunan yazarlar Türkiye'de çok partili yaşama geçilmesini yeni bir olgu olarak görürler. Onlara göre Türkiye'ye demokrasi 'CHP'nin bir lütfü' olarak gelmiştir. Oysa Türkiye'de 1876 yılından beri demokrasi belli bir ölçüde bulunmaktadır.

283
Bila, s. 127.

284 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 38.

285 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 4. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2010, s. 47.

286 Zürcher, s. 314.

1908-1913, 1923-1925 ve 1930 dönemlerinde çok partili bir siyasi hayat bulunmaktadır. Her ne kadar tam anlamıyla demokrasinin yerleştiği söylenemezse de Türkiye'nin eskiden beri bir ölçüde siyasi parti kültürüne sahip olduğu söylenebilir.

Uluslararası konjonktür demokratikleşme ve liberalleşme olgularını benimsemeyi gerekli kıldığı için tek parti rejimi yeni bir muhalefet partisi kurulmasını 'uygun görmüştür'. İnönü, Batılı devletlerin demokratikleşme ve liberalleşme eksenindeki çizgilerini takip etmiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye'de de Batı'daki gibi çok partili demokratik bir siyasi düzen oluşturmak gerekmiştir. Fakat İnönü, muhalefetin kendi denetiminde oluşmasını ve kendisine sadık bir muhalefet olarak kalmasını istemiştir. Böylece hem Batılı ülkelerin desteği devam edecek hem de kontrol yine CHP'de ve dolayısıyla İnönü'de olacaktır. Ancak, iktidara karşı biriken hoşnutsuzluk sebebiyle halk tarafından muhalefete verilen büyük destek ve gösterilen teveccüh İnönü'nün planlarını bozmuş, süreç İnönü'den bağımsız bir hal almış ve neticede İnönü iktidarı kaybetmiştir.²⁸⁷

CHP de şartların zorlamasıyla artık halka açılmış, halkın isteklerine göre iç dinamiklerini ve ülke siyasetindeki konumunu ve politikalarını şekillendiren bir parti konumuna gelmeye çalışmıştır. CHP'nin, uzun yıllar boyunca adeta genetik kodlarına işlemiş olan tek parti zihniyetini kırıp halka açılması kolay olmamış, yeni sürece adapte olma sancısı içerisinde kendi içinde de bölünmeler yaşamıştır. Parti içinde tek parti zihniyetini koruyan, muhalefeti gereksiz gören 'aşırılar/müfritler' tarafına karşılık artık çok partili ve demokratik ilkeleri benimseyen bir siyasal hayata taraftar olan 'ılımlılar' grubu ortaya çıkmıştır.

Aşırıların başındaki isim olarak Recep Peker'in başbakanlığa getirilmesi parti içindeki çatışmaları daha da alevlendirmiştir. Fakat Peker'den sonra daha ılımlı görüşlere sahip figürlerin hükümetin başına getirilmesi parti içindeki mücadeleyi ılımlıların lehine çevirmiştir.

CHP Yedinci Kurultayı'nda parti programı siyasal ve iktisadi açıdan, eskisine göre esnetilmiş, çok partili hayatın gereklerine uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. CHP'nin bunu yapmasındaki amaç, 1950 seçimlerinde iktidarı elinde tutabilmektir. Ancak halk, seçimini Demokrat Parti'den yana kullanmış, CHP seçimlerde ağır bir yenilgiye uğramıştır.

287

Findley, s. 270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHALEFETTE CHP: 1950-1960

CHP, 1950 seçimlerinde ağır bir mağlubiyet almış, seçimlere dair beslediği umutların karşılığını görememiştir. Seçim sonrası CHP hiç beklemediği bir şekilde siyasal iktidarı kaptırmakla kalmamış, aynı zamanda Türk siyasal hayatının en köklü ve kurumsal partisi olmasına rağmen bir daha tek başına iktidarda bulunamamıştır. Uzun yıllar boyunca elinde tuttuğu iktidarı kaybetmiş olan CHP'de karamsar ve kaotik bir ortam zuhur etmiştir.

CHP'nin 1950-1960 dönemi ilk yarı itibariyle yenilginin şoku ve etkilerinin devam ettiği, ikinci yarı itibariyle DP'nin de 1957 seçimlerde oy kaybına uğramasıyla CHP, iktidarı tekrar elde etme açısından umutlu bir şekilde muhalefetini sürdürmüştür.

1950 seçimlerinde aldığı yenilgiyi hazmetmeye çalışırken 1954 seçimlerinde daha ağır bir yenilgi alan CHP dağılma tehlikesiyle karşılaşmış, partiyi kurtarmak için çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Partinin artık kapatılması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi partinin farklı fikirler altında farklı bir isimle yeniden kurulmasını isteyenler olmuştur. CHP'nin içinde bulunduğu karamsar tablodan ötürü İnönü'yü sorumlu tutan partililer olmuş, fakat İnönü parti üzerindeki ağırlığını her daim korumuştur.

Bu dönemde CHP içinde fikir ayrılıklarından kaynaklanan hizipleşmeler meydana gelmiştir. Başta İnönü ile parti genel sekreteri Kasım Gülek arasında bitmek bilmeyen bir mücadele yaşanmış, bu da İnönü'yü bir yandan dizginleyici bir işlev görürken, diğer yandan partide yıpranmaya sebep olmuştur.

Tek parti döneminde oluşan parti-devlet bütünleşmesi de CHP'nin muhalefete düştüğü dönemde tamamıyla çözülmüş, kendini devletin sahibi olarak gören bir parti, artık devlet teşkilatından ayrı bir parti teşkilatı olarak yaşamını sürdürmeye, bu koşullara kendini uyarlamaya çalışmıştır.

İktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkiye baktığımızda da bu dönemde CHP, iktidara karşı oldukça sert bir muhalefet hareketine girişmiştir. CHP'nin sert muhalefeti, bu dönemde şiddetini arttırarak devam etmiş, ancak kısa dönemler halinde yaşanmış olan 'bahar havası' denilen dönemlerde iktidar ile arasındaki ilişkiler yumuşama eğilimi göstermiştir.

CHP'nin 1955'ten sonra toparlanmasında kendi yaptığı çalışmalar, yeni bir program üretmesi veya yeni bir parti imajı çizmesinin etkisinden ziyade, DP'nin, CHP'nin tahrikleri

karşısında hatalar yapması, ekonomik sıkıntılar, 6-7 Eylül Olayları gibi hadiselerin peş peşe gelerek iktidarın yıpranması etkili olmuştur.²⁸⁸

CHP'nin, uzun yıllar iktidarda kaldıktan sonra ilk kez muhalefete düşmüş olduğu yıllar içerisinde muhalefet partisi olarak nasıl bir değişim geçirdiği, muhalefet görevini ifa ederken içine düştüğü bunalım, bunalımdan kurtulmak için gösterdiği çaba, iktidar partisine karşı izlediği politikalar ve 27 Mayıs darbesine giden yolda muhalefet partisi olarak tutumu bu bölümde incelenecektir.

I. 1950-1954 DÖNEMİ

A. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Seçim Yenilgisinin Etkileri

CHP'nin muhalefet yıllarının başlamasından diğer genel seçimlere kadar olan dönem CHP'nin siyasi arenada muhalefet rolüne kendisini alıştırmaya dönemi olmuştur. Bu dönem içinde parti programlarında önemli bir değişim olmamıştır. Muhalefet konumuna uygun olarak parti kendisini yeniden dizayn etmeye çalışmış, iktidar ile olan ilişkilerini ön planda tutmuştur.²⁸⁹

1950 seçimlerinin CHP aleyhine sonuçlanması CHP saflarında büyük bir şok etkisi meydana getirmiştir. Böyle bir sonucu iktidar da muhalefet de beklememektedir. İki parti arasında yaklaşık bir milyon oy farkı olmasına rağmen seçim sisteminin "çoğunluk sistemi" olması CHP için daha da kritik bir durum oluşturmuştur.²⁹⁰ En basit şekliyle çoğunluk sistemi seçmen oylarının salt çoğunluğunu kazanan partinin galip geldiği seçim sistemidir.²⁹¹

Çoğunluk sistemini getiren de aslında CHP'nin kendisiydi. Seçimlerden önce yürürlüğe sokulan bu sistem aslında CHP'nin seçimleri kazanacağına olan kesin inancını gösteriyordu. Seçimleri kendileri kazanacaklar, çoğunluk sistemi de böylece CHP'nin daha

288

Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 124.

289 Kili, s. 112.

290

Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, 2. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2006, s. 87.

291 Tanju Tosun, "Siyasi Partiler, Siyasi Katılım ve Propaganda", Halis Çetin (Editör), *Siyaset Bilimi*, Ankara, Orion Kitabevi, 2014, s. 488.

fazla milletvekili kazanmasını sağlayacaktı. Oysa beklenenin tam tersi olmuş, dolayısıyla da çoğunluk sistemi DP'nin işine yaramıştır. Normal şartlarda seçime girilmiş olsaydı, CHP ile DP arasında meclisteki sandalye sayısı bakımından az bir fark olabilirdi. Fakat çoğunluk sistemi ile seçimlere girilmesi sebebiyle aradaki fark çok açılmıştı.²⁹² CHP çoğunluk sistemini getirdiğinde, DP ve Adnan Menderes de bu sistemi savunmuş ve benimsemişlerdi. Bu sisteme karşı çıkan tek parti Millet Partisi olmuştu.²⁹³

Cumhuriyet Halk Partisi'nde seçim yenilgisi belli olunca ilk olarak parti içinde bir telaş havası ortaya çıkmıştır. CHP'lilere göre 1950 seçimlerinde halk yanılmış, iradesini yanlış yönde kullanmıştır. Fakat bu geçici bir durum olup, halk bir süre sonra yaptığı hatanın farkına varacak ve kendilerini yeniden iktidara getirecektir.²⁹⁴ CHP'nin seçim yenilgisinin bahanesi olarak sunduğu 'halkın yanılması' düşüncesi, Ulus Gazetesi'nin yöneticisi olan ve İnönü ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan Nihat Erim tarafından adeta partinin resmi görüşü haline getirilmiştir.²⁹⁵

Seçim yenilgisi sonrası CHP'nin ilk şoku atlatması biraz zaman alacaktır. İlk şoku atlattıktan sonra partiyi kurtarmak ve yeniden iktidara taşımak için çaba harcanacaktır. Partiyi kurtarmak için yine DP'ye benzeme yolu tutulmuş, böylece CHP üzerinde DP'nin etkileri devam etmiştir. İktidarda iken iktidarını korumak için DP'ye benzeyip demokratikleşme adımları atan CHP, bu kez muhalefette iken kendisini toparlamak için DP'ye benzemeye devam etmektedir.

Bu dönemde ortaya atılan bazı kurtuluş reçeteleri bulunmaktadır. CHP'nin bir enkaz haline geldiğini ve onun yerine yeni bir işçi-köylü örgütü teşkil edilerek yola devam edilmesini savunanlar olduğu gibi, partinin yönetimine daha genç üyelerin geçirilmesini isteyenler de vardır. Bunlara göre partideki eski üyeler tamamen tasfiye edilmeli, parti gençleştirilmeliydi. İnönü de tasfiye edilmesi gerekenler arasında bulunuyordu. Parti içinde bir kısım kimseler de bütün olup bitenlerden müfrit üyeleri sorumlu tutuyor ve müfritlerin partiden dışlanmasını istiyorlardı. Bunlara göre partide büyük ıslahatlar yapılmalıydı. Bu

---

292 Akın Simav, *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları*, İkinci Basım, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009, s. 11.

293 İlber Ortaylı, *Türk Demokrasinin Başlangıcı*, Milliyet, 14. 02. 2009, (Erişim) <http://www.milliyet.com.tr/-/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/15.02.2009/1059823/default.htm>, 20. 05. 2016.

294 Bozkurt, s. 75.

295 Süleyman Güngör, *Muhalefette CHP*, Ankara, Alternatif Yayınları, 2004, s. 63.

gruplar yaklaşan Sekizinci Kurultay'da muhtelif görüşlerini ortaya atarak, partinin içine düşmüş olduğu girdaptan kurtulması çözüm önerilerini sunacaklardır.²⁹⁶

Ana ilkelerinden biri Halkçılık ilkesi olduğu halde CHP yıllardır halktan kopuk, bağlantısız bir şekilde politikalar üretmişti. CHP, iyi ve ideal toplum tasavvuru içerisinde, tepeden inmece bir şekilde politika belirleyip, uygulamakta sakınca görmemiştir.²⁹⁷ 1950 yılındaki yenilginin şok etkisi, partinin halktan kopuk politikalarının pahalıya patlamasına sebep olmuştur. CHP'nin, üzerine sinmiş olan elitist tutumdan vazgeçmesi gerekiyordu. Bu amaçla seçimlerden sonra parti kırsal kesimde de örgütsel ağını genişletme gayreti içerisinde olmuştur.²⁹⁸

Kaybedilen seçim sonrası parti içinde aşırılar ve ılımlılar arasındaki çatışma artarak devam etmektedir. İlimliler, seçim yenilgisinin partideki aşırıların yanlış tutumlarının sonucu olduğunu savunuyorlar, aşırılar ise ılımlıların önceki yıllarda verdiği ödünlerin seçimi kazanmak adına bir işe yaramayarak parti ilkelerinden gereksiz yere tavizler verildiğini iddia ediyorlardı. CHP'nin parti içinde bir ıslahat yapması gerekmektedir. Çünkü Halk Partisi her düşünceden insanı içinde barındırabilecek bir yapıda kurulmuştu. Bu da aslında partinin ideolojik tutarlılıktan yoksun olduğunu göstermektedir. Durum ve şartlara göre partinin görüşleri ve ilkeleri değişiklik göstermiştir. İktidarda iken CHP'nin bu durumu pek su yüzüne çıkmamış, fakat çok partili hayata geçişle birlikte Halk Partisi'nin içinde bölünmeler olmuştur. Nihayet muhalefete düşünce artık parti içinde ihtilaflar iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bu yeni dönemde CHP kendi içindeki bu zafiyeti görüp kendisini toparlamaya çalışmıştır.²⁹⁹

B. Cumhuriyet Halk Partisi Sekizinci Kurultayı

Sekizinci Kurultay CHP'nin muhalefet partisi olarak düzenlediği ilk kurultaydır. Her kurultayda sıraların çoğu milletvekilleri tarafından doldurulurken bu kurultayda sıralarda oturanların çoğu il delegeleriydi.³⁰⁰ CHP'nin iktidar olduğu dönemlerde

---

296

Zafer, 18 Haziran 1950.

297 Balcı, s. 117.

298 Giritlioğlu, s. 263.

299

Bila, s. 140-141.

300 Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soy Ağacı*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999, s. 55.

kurultaylarda milletvekili olan CHP üyeleri ağırlıkta olduğu için, kararlar bu milletvekillerinin içinde bulunduğu Parti Meclis Grubu tarafından alınır, kurultayda onaylanırdı. 1950 seçimleriyle bu durum değişmiş, Kurultayda il delegeleri sayıca üstünlüğü ele geçirmişler ve meclis grubunun etkisini kırma noktasında işlevsel olmuşlardır. Dolayısıyla CHP artık parti örgütünü dikkate almak zorundadır.³⁰¹ Halk Partisi seçim öncesi bir tarihte yapılması planlanan Sekizinci Kurultay'ı seçimleri kazandıktan sonra yapıp, zafer kutlaması haline getirmek istiyordu. Fakat kurultay zafer yerine yenilgi kurultayına dönüşmüştü.³⁰²

29 Haziran 1950 tarihinde Sekizinci Kurultay toplanmış, İnönü'nün açış konuşmasıyla başlamıştır. Bu konuşmada seçimlerin kaybedilmesi üzerinde biraz durulmuş, dış politikadaki tehlikelere karşı uyarılar yapılmış, iktidar partisinin ilk bir aylık süreçte yaptığı faaliyetler eleştirilmiştir. Konuşmada geçen bir konu da CHP'nin 'ılımlı devletçilik' düşüncesinde olduğudur.³⁰³

Kurultay'da, partinin 'ıslahatçılar'ı olarak bilinen, partinin seçim yenilgisinden sonra parti içinde bir ıslahat çalışması yapılmasını öngören kesim ile partinin aşırı/müfrit kesimi arasında bir mücadele meydana gelmiştir. Islahatçılar tarafından bir önerge hazırlayarak, önergeyi Kurultay'a sunacaklardı. Kurultayda ıslahatçılar imza toplamak için çalışmalar başlattılar. Çalışmalar etkili oldu ve ıslahat önergesine atılan imzalar yüze ulaştı. Islahat önergesinde partide devam eden şeflik zihniyeti eleştiriliyor, parti üyelerini bir arada tutacak olan fikir birliğinin olmadığından, her zihniyetten insanın partide bulunduğundan, bunun da partide olumsuz bir etki oluşturduğundan bahsediliyordu. Partiye belli ilkeler kazandırılmalı ve bunları kabul edenler partide kalmalıydı.³⁰⁴ Islahatçılar hararetle parti program ve tüzüğünün düzenlenmesini savunurlarken, müfritler de ıslahatçıları 'neofaşistler' tabiriyle karşılıyorlardı.³⁰⁵

Islahatçıların etkisiyle parti tüzüğünde ciddi değişiklikler yapılmış, parti ile ilgili bütün kararların kurultaylarda görüşülüp karara bağlanması kabul edilmiştir. Önceden

---

301 Güngör, s. 155.

302 Balcı, s. 117.

303 İnönü'nün 8.kurultay nutku için bakınız; Giritlioğlu, s. 440-442.

304
Güngör, s. 155.

305 Birgit, s. 99.

genel başkan tarafından atama usulüyle göreve getirilen genel sekreterler bundan böyle kurultay tarafından seçimle işbaşına getirilecektir.³⁰⁶ Böylece partide çok partili hayata geçiş sürecinde başlayan demokratikleşme süreci devam etmektedir. Ayrıca Kurultay'da yapılan bir değişiklik de divan üyelerinin sayısının kırktan otuza düşürülmesidir. Yönetim kurulu üyeleri de divan içinden seçilecektir. Partideki genel başkan vekilliği makamı da bu kurultayda kaldırılmıştır.³⁰⁷ Cumhurbaşkanlığı ile CHP genel başkanlığını tek bir kişide toplayan sistemin 1950 genel seçimleriyle yürürlükten kaldırılması ile CHP'de genel başkan vekilliği makamına ihtiyaç kalmamıştır.

Kurultay'da genel başkanlık seçimi yapılmış, genel başkanlık seçiminde bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bir kısım partililer İnönü'nün zamanının dolduğunu ve daha genç adayların söz sahibi olması gerektiğini iddia etmişler, İnönü taraftarları ise 'İnönü CHP'nin güneşidir' diyerek İnönü'nün genel başkanlığa devam etmesini talep etmişlerdir. Kurultay'daki bütün tartışmalara rağmen, neticede İnönü'nün partinin başında olması gerektiği kanaati Kurultay'a hâkim olmuştur. İnönü 488 oydan 487'sini alıp genel başkanlığa seçilmiştir.³⁰⁸

Fakat seçimlerin ilk turunda Nihat Erim, Şemsettin Günaltay ve Kasım Gülek en çok oy alan üç aday olmasına rağmen, kimse ilk turda yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. İlk turdan sonra Erim adaylıktan çekilmiş, ikinci turda ise oy çoğunluğunu Kasım Gülek sağlayarak genel sekreterliğe seçilmiştir. Gülek, paradoksal olarak nitelendirilebilecek bir şekilde İnönü'nün desteğinden yoksun olmasına rağmen genel sekreter olma başarısını göstermiştir. Buna rağmen seçimleri kazanmasında 'Amerikanvari bir yöntem' izlemesi etkili olmuştur. Gülek, parti tabanına uzak durmamış, tabanla yakın ilişkiler kurmuştur. Delegeler kurultaya geldiğinde Gülek onları kapıda karşıyor, ellerini sıkıyor, onlarla yakından ilgileniyordu.³⁰⁹ Bu, CHP'nin alışık olmadığı bir tarzıdır. Fakat kurultay üzerinde etkili olmuş, parti tabanının desteğini Gülek sağlam bir şekilde kazanmıştır.

---

306 Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, İstanbul, Tüses Yayınları, 2000, s. 22.

307 Fevzi Çakmak, *Bursa Yerinde Cumhuriyet Halk Partisi (1946-1960)*, Bursa, Akkılıkç Kütüphanesi, 2014, s. 178.

308 Kumaş, s. 56.

309
Birgit, s. 99.

Gülek'in genel sekreterliğe seçilmesi partideki değişimin ve sarsıntının derinliğini gösteriyordu. İnönü'nün Erim'i desteklemesi ve genel sekreterliğe mutlaka onun seçilmesi için uğraşması delegeler arasında tepki uyandırmıştı. Partinin, İnönü'den emir alarak onun isteği doğrultusunda hareket etmesi eleştiri konusu oldu. Gülek'in genel sekreterliğe seçilmesi bir bakıma parti örgütünün İnönü'ye tepkisi olarak da değerlendirilebilir.³¹⁰

Gülek'in genel sekreterliğe seçilmesi CHP için büyük bir değişim olup, parti içerisinde pek çok şeyin eskisi gibi olmayacağına bir işarettir. Çünkü CHP tarihinde ilk defa İnönü'nün istemediği bir aday genel sekreterlik koltuğuna oturmuştur. İnönü'nün adaylarının seçilmemesi partide artık tepeden inmece kararlardan ziyade tabandan tavana etki mekanizmasının işlediğini göstermektedir. Sekizinci Kurultay'da milletvekillerinin az, il delegelerinin çoğunlukta olması bunu sağlamıştır.³¹¹ İnönü genel sekreterlik seçimlerinde Erim'in kazanmasını istemiştir.³¹² Kendi adayı olan Erim'in seçileceğinden emin olduğu için de genel sekreterin kurultay tarafından seçilmesi değişikliğini teklif eden oydu. Erim seçilmiş olsaydı, İnönü'nün iki amacı da gerçekleşmiş olacaktı. Hem partiyi demokratikleştirmiş bir lider olarak parti tabanı karşısında itibarı artacak, hem de kendi desteklediği adayı genel sekreterlik makamına getirmiş olacaktı. Gülek'in genel sekreterliğe seçilmesiyle İnönü'nün planlarını bozdu.³¹³ İnönü ülkede demokratikleşmenin etkisiyle nasıl ki mecliste iktidardan indirildiyse, parti içinde de bir çeşit yenilgiye uğramıştı. Genel başkan ile genel sekreter arasında ortaya çıkacak gerilimlerin de tohumları böylece atılmış oldu.

Önceki dönemlerde genel sekreterin parti içinde etkin bir gücü olmayıp, bu makam yazışma hizmetlerinden sorumlu olan bir merkezden ibaretti. Genel başkan partideki en büyük güç odağıydı. Fakat Sekizinci Kurultay bu durumu değiştirdi. Genel başkana rağmen seçilen ve görevine devam eden bir genel sekreterlik makamı oluşturdu. Genel sekreterin genel başkan karşısında denge unsuru olduğu bir dönem başladı.³¹⁴

---

310 Karaosmanoğlu, s. 172-173.

311 Hakkı Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, Ankara, Anka Yayınları, 2012, s. 70-71.

312 Çakmak, s. 178.

313 Balcı, s. 118.

314
Giritlioğlu, s. 273.

CHP'nin seçimlerden büyük bir mağlubiyetle çıktığı, parti içinde CHP'nin artık kapatılmasını düşünenlerin olduğu tam bir umutsuzluk havası içerisinde Gülek, halka yakınlığı, tabana hitap etmesi ve yenilikçi anlayışıyla CHP içinde bir çeşit kurtarıcı olarak algılanmıştır. Partiyi yeniden ayağa kaldırmak için çalışmış, seçim sonrası sarsıntılı dönemde partiyi bir arada tutan bir unsur haline gelmişti. Genel sekreter sıfatıyla Gülek, partinin bundan sonraki yaşamında aktif rol oynayacak, iktidar partisine karşı CHP'yi temsilen muhalefette bulunacağı gibi parti içinde kendisine karşıt olan kimselerle de mücadele edecektir.³¹⁵

C. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Muhalefete Alışma Süreci

CHP yeni dönem itibariyle muhalefete alışmaya çalışıyordu. Fakat meclisi öyle sık terk ediyordu ki, adeta mecliste CHP yok gibiydi. Bu durum o dereceye vardı ki, Başbakan Menderes dahi CHP'nin mecliste olmamasını yadırgadı ve Halk Partisi'nin meclise hiç önerge vermediğinden bahsetti.³¹⁶

CHP muhalefete alışmaya çalışıp zor zamanlardan geçerken yeni darbeler alıyordu. Yapılan ara seçimlere güvendiği on yedi üyesini sokan CHP yalnızca iki milletvekilliği alabilmişti.³¹⁷ Ara seçimden yenilgi ile çıkan CHP bu kez de dört ay sonra yapılacak belediye seçimlerine hazırlanıyordu. İnönü bu seçim çalışmaları çerçevesinde yaptığı konuşmalarda DP iktidarının ülkeyi karanlığa sürüklediğini ve ülkede huzursuzluk havası oluşturduğunu iddia ediyordu.³¹⁸ Fakat bütün çabalarına rağmen CHP belediye seçimlerini de büyük bir farkla DP'ye kaptırmıştı.

Bütün bu kayıplara rağmen CHP ister istemez muhalefete alışmaktaydı. Hatta muhalefet etme işi o dereceye varmıştı ki, 5 Mayıs 1951'de mecliste 'Atatürk'ü Koruma Kanunu' çıkarılması kanunu oya sunulduğunda CHP milletvekilleri bu kanuna dahi muhalefette bulunmuşlardı.³¹⁹ İktidarın bu kanunu çıkarmasındaki maksat muhalefetin, kendisini irtica ve Atatürk'e aykırı hareket etmekle suçlamasının önünü kesmekti. Çünkü DP seçimleri kazanıp iktidar olduktan sonraki dönemde ülkenin pek çok yerindeki Atatürk

³¹⁵ Balcı, s. 120-124.

³¹⁶ Bila, s. 143.

³¹⁷ Eroğul, s. 101.

³¹⁸ Bozkurt, s. 75.

³¹⁹
Bozkurt, s. 76.

heykellerine saldırılar yapılmıştı. Muhalefet ise bunların sorumlusu olarak DP'yi görüyordu. Ayrıca DP bu kanunu çıkararak CHP'nin savunduğu Atatürkçülük kozunu elinden almak istiyordu.³²⁰

D. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mal Varlığı ve Halkevleri

Hükümet, 8 Ağustos 1951 tarihinde CHP'ye karşı bir hamlede bulundu ve 5830 sayılı kanun çıkarıldı. Bu kanunla Halk Partisi'nin bazı malları ve Halkevleri devlet hazinesine aktarıldı.³²¹ Halkevleri 1932 yılında açılmış olan ve CHP'ye bağlı olarak çalışıp inkılapları ve Halk Partisi'nin düşüncelerini halka anlatan yarı siyasi teşekküllerdi.³²² 1951 yılı başlarında Halkevlerinin müstakil bir yapı kazandırılması konusunda iktidar ile Halk Partisi arasında görüşmeler gerçekleştirilmişti. Fakat daha sonra 5830 sayılı kanun, eski Türk Ocakları'nın cebren Halkevlerine katıldığı ve Türk Ocakları'nın mallarının Halkevlerine aktarıldığı gerekçesiyle çıkarıldı. CHP ise Halkevlerinin kapatılması meselesinde kendi aleyhlerine bir niyet olduğunu iddia ediyordu.³²³ İnönü, Türk Ocakları'nın kendi rızaları ile kapatıldığını öne sürüyordu. Eğer bu işlem cebren yapıldıysa da bunun mesuliyetinin M. Kemal'e değil, o zamanki başbakan olarak kendisine ait olduğunu söylüyordu.³²⁴

DP'liler ise tek parti döneminde Halk Partisi'nin devletin mallarını haksız yere ele geçirip kazanç elde ettiğini öne sürerek, diğer partilerin bu gibi imkânlara sahip olmadığını ve bu durumun CHP lehine ayrımcılığa sebebiyet vermesinden ötürü mağduriyetin giderilmesinin elzem olduğuna vurgu yapmaktaydılar.³²⁵

1951 tarihli 5830 sayılı kanun gereğince mal varlığının bir kısmına el konulan CHP'nin 14 Aralık 1953 günü kalan mallarının da hazineye aktarılması için 6195 sayılı '*Cumhuriyet Halk Partisi'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun*' çıkarıldı.³²⁶

³²⁰ Kocabaş, s. 218-227.

³²¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam III. Cilt 1950-1964*, 7. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 112.

³²² Balcı, s. 127.

³²³ Giritlioğlu, s. 292-293.

³²⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, 9. Dönem, 2. Yasama Yılı, 109. Birleşim, 06.08.1951, s. 582.

³²⁵ Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, 10. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2010, s. 205-210.

³²⁶ Balabanlılar, s. 124.

Bu kanun teklif aşamasında iken mecliste tartışmalara yol açtı. CHP bu işin kanunla değil, mahkeme kararı ile halledilmesini talep ederek, asıl gayenin partiyi yıpratmak olduğu üzerinde ısrarla durmaktaydı. Kanun tasarısı üzerine mecliste İnönü'nün yapmış olduğu konuşmadan sonra CHP'li vekiller, DP'yi protesto etmek amacıyla meclisi terk etmişlerdir.³²⁷ İktidar ise CHP'nin bir zamanlar elde ettiği haksız kazançların tekrar hazineye aktarılması maksadı ile kanunun çıkarıldığını iddia etmekteydi. Neticede kanun onaylanarak CHP'nin mal varlıklarına el konuldu.³²⁸

E. Cumhuriyet Halk Partisi Dokuzuncu Kurultayı

CHP Dokuzuncu Kurultayı başlamadan kısa bir süre önce 16 Eylül 1951 tarihinde mecliste açıkta bulunan yirmi sandalye için ara seçim yapılmış, seçim yine CHP için hüsrarla sonuçlanmıştı. CHP yirmi milletvekilliğinden yalnızca iki tanesini kazanabilmişti. CHP'nin kazandığı iller Sivas ve Sinop'tu. Oy oranları genel seçimdekine yakındı.³²⁹

Ara seçimler başlamadan önce dikkat çeken bir husus vardı. Basında CHP lehine pek çok anket çalışması yayınlanmıştı. Bu anketler CHP'nin ara seçimlerde avantajlı olduğunu gösteriyordu. Bu dönemde 'resmi ilanlar meselesi' sebebiyle basın, iktidara karşı hırçınlaşmıştı.³³⁰ Basın CHP'nin iktidarda iken kendisine karşı yapılan kötü muamele ve baskıları unutmuş görünüyordu. Devlet daireleri resmi ilanlarını yayımlatmak için istedikleri gazeteyi seçip ilanlarını o gazetede yayınlıyorlardı. Bunun karşılığında da seçtikleri gazeteye ücret ödüyorlardı. 1951 yılında resmi ilanların verileceği gazeteyi seçme yetkisini hükümet kendi üzerine aldı. Resmi ilanlar bundan böyle hükümetin uygun gördüğü gazetelere verilecekti. Resmi ilanlar gazeteler için önemli bir gelir kaynağıydı.³³¹

Dokuzuncu Kurultay yaklaşırken partiler arası ilişkiler bu minvalde olup CHP içerisinde ise ihtilaflar kol gezmektedir. Bazı üyeler partiden istifa etmiş, bazıları da ihraç edilmiştir. Parti Genel Merkezi ile Parti Meclis Grubu arasında çekişmeler yaşanmaktadır. CHP'de Kurultay öncesi durum bu minvalde iken ve yeni bir seçim yenilgisinin oluşturduğu çöküntü içerisinde 26 Kasım 1951'de kurultay başlamıştır. Kurultay, iç

---

327 Cihan, s. 86.

328 Burçak, s. 177.

329 *Ulus*, 18 Eylül 1951.

330 Bozkurt, s. 77.

331 Aydemir, s. 173

sorunların çözülmesi ve iktidar karşısında nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair tartışmalarla geçmiştir. Partinin tepeden inme yapı ve seçimlerde aday göstermede yapılan yanlışlıklar parti üyelerince eleştirilmiştir.³³² Dokuzuncu Kurultay'da çok partili yaşama uyum sağlanmasının gerekli olduğu artık kavranmış, muhalefet partisi olmaya alışmak ve bu doğrultuda hareket etmek gerektiği üzerinde durulmuştur.³³³

1950 yenilgisinin şokunu henüz tam olarak atlatamayan CHP'liler Kurultay süresince yeni bir fikir ortaya atamamışlar, partiyi tekrar canlandırmak için çareler üretilmemiştir. Dokuzuncu Kurultay bu anlamda sönük geçmiştir. Partinin ciddi bir ıslahata ihtiyacı olmasına rağmen, ıslahatla ilgili kararlar bu kurultayda alınamamıştır.³³⁴

Kurultay'da parti tüzüğü yenilenmiştir. Yeni tüzüğe göre parti il başkanları il kongreleri tarafından belirlenecektir. Parti divanının parti meclisi olarak değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun amacı TBMM'ye giremeyen CHP'lilerin bir çeşit teselli olarak parti meclisine alınmalarıydı.³³⁵

Dokuzuncu Kurultay'da İnönü-Güleğ arasındaki çatışmanın da tezahürleri görülmüştür. İnönü, bir yıl önce savunduğu fikrin aksine genel sekreterin Kurultay tarafından değil, genel idare kurulu tarafından seçilmesini önermiştir. Bu öneri reddedilmekle kalmamış, aynı zamanda genel sekreteri güçlendirecek bir adım atılmıştır. Genel sekreter artık kendi yardımcılarını seçebilecektir.³³⁶ Bu kararla İnönü karşısında Güleğ daha da güçlenmiş oluyordu.

Kurultay sonunda önceki fikirlerin tekrarından ibaret olan bir beyanname yayımlanmıştır. Beyanname yeni bir düşünce ortaya koymamaktadır. Beyanname antidemokratik kanunların yürürlükte olduğu, seçimlerde adlî teminatın sağlanması gerektiği, basın üzerinde baskı olduğu savunulmakta, partizan zihniyetin yönetime egemen olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır.³³⁷ Ayrıca beyanname yer alan hususlardan biri

---

332
Bila, s. 144-145.

333 Ayata, s. 79.

334 Aydemir, s. 93.

335 *Ulus*, 30 Kasım 1951.

336 Balçı, s. 170.

337
Giritlioğlu, s. 299.

de Atatürk inkılâplarından ödün verilmemesi, bunların korunması yolunda müsamaha gösterilmemesidir.³³⁸

Önceki yıllarda kabul edilmiş olan milletvekili adaylarının yüzde 70'inin illerde belirlenmesi ilkesi değiştirilmiş, adayların tümünün illerdeki parti örgütü tarafından belirlenmesi ilkesi kabul edilmiştir.³³⁹

F. NATO Üyeliği ve Cumhuriyet Halk Partisi

15 Temmuz 1951'de BM Genel Sekreteri Kore Savaşı'na asker gönderilmesi için çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıyla müzakere etmek üzere 25 Temmuz'da hükümet toplandı. Hükümet, Kore Savaşı'na asker göndermeyi NATO'ya Türkiye'nin kabul edilmesi için bir anahtar olarak gördüğünden bu çağrıyla kabul etti. Fakat bu kararı meclise sunma gereksinimi duymadan uygulamaya koydu. Kore Savaşı için Güney Kore'ye 4500 kişilik askeri destek gönderildi.³⁴⁰ Bu karar doğrultusunda CHP'nin ilk ciddi mesele üzerine muhalefet yapması fırsatı belirdi. CHP iktidarda iken 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya üyelik için ilk başvuru yapılmıştı. İkinci başvuruyu ise DP iktidarı Kore Savaşı'na asker gönderdikten hemen sonra, 1 Ağustos 1950'de gerçekleştirildi. Dolayısıyla CHP iktidara bu noktada itiraz edemezdi. Halk Partisi'nin bu konuda itiraz edebildiği tek nokta, kararın meclise sunulmadan onaylanmasıydı.³⁴¹ İktidar bu kararı meclise sunsa bile kararın onaylanacağı kesindi. Çünkü meclisin ezici çoğunluğu DP'liydi. Muhalefet partisi ise o dönemde neredeyse mecliste yok gibiydi.

Kore Savaşı'na verdiği destek sonrası Türkiye 1952 yılı başlarında NATO üyeliğine kabul edilmiştir. Bu hamle Batı ile eklemlenme sürecinde çok önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. CHP dahi bu üyeliği takdir etmiş, bu vesileyle iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerde göreceli yumuşama evresi doğmuştur.³⁴² CHP'nin muhalefette olduğu yıllarda iktidar ile muhalefet arasında ne kadar ciddi sorunlar olursa olsun, dış politikada

---

338 Kili, 116.

339 Çakmak, s. 180.

340 Altuğ Koç, *CHP'de 'Ortanın Solu' Söylemi ve 1965 Seçimleri*, İstanbul, Dezanj Yayınlar, 2014, s. 65-66.

341 Kocabaş, s. 116-120.

342
Öymen, s. 110-111.

uyumlu olmaya özen göstermişlerdir. Dışarıya karşı bölünmüşlük görüntüsü oluşturmamaya gayret etmişlerdir.³⁴³

G. CHP İçindeki İhtilafların Bir Yansıması: Şemsettin Günaltay

Dış politikada gelişmeler olurken, CHP içerisinde ihtilaflar durulmuyordu. Bir süre sonra CHP'deki ihtilafların bir yansıması olarak Şemsettin Günaltay ile ilgili iddialar gündeme gelmiştir. İddialara göre Günaltay CHP'den ayrılıp başka bir parti kuracak ya da mevcut diğer bir partiye geçiş yapacaktır.³⁴⁴ Bunu yaparken de CHP'den bazı vekilleri de yanında götürecektir. Bu söylentilerin yayılması CHP içinde kargaşaya neden olmuştur. Bunun üzerine Günaltay bir açıklama yaparak partinin muhalefete düştükten sonra beklenen şekilde yönetilemediğini, bu yüzden parti içinde zaafklar oluştuğunu, kendisinin demokrasi yolunda gayret gösterdiğini ve şeflik zihniyetine karşı mücadeleye devam edeceğini söylemiştir. Partiden ayrılmak için parti dışında bazı isimlerle diyalog kurduğunu, fakat CHP'den ayrılmamaya karar verdiğini de eklemiştir. Günaltay parti yönetiminde etkin bir rol almak için mücadele etmiş, fakat bir türlü bunu başaramamıştı. Son olarak Günaltay olağanüstü kurultay toplanmasını talep etmiş, ancak talebine parti içerisinde karşılık bulamamıştır. CHP'nin içindeki ihtilafları Başbakan Menderes şu şekilde değerlendirmekteydi: 'Halk Partisi'ni ikiye ayırmak ve onu iki türlü değerlendirmek zamanının geldiğine inanıyorum. Parti merkezinde bir avuç insan başka türlü hareket etmekte ve CHP'nin büyük kitlesi olan örgüt üyeleri ise başka türlü düşünmekte ve hareket etmektedirler. Bunu belirtmekle büyük bir haz duymaktayım.'³⁴⁵

CHP bu dönemde bir taraftan iç muhalefetle uğraşırken, diğer taraftan da DP'nin, CHP'nin tek parti döneminde gerçekleştirdiği inkılâplarla ilgili aldığı kararlara karşı bazen tepki gösterip, bazen de onları destekliyorlardı. DP'nin iktidara geldiği ilk zamanlarda ezanın tekrar Arapça olarak okunmasına dair karar çıkarıldı. CHP de ezan tasarısını onayladı. 24 Aralık 1952 tarihinde ise 'uydurukça' olarak tabir edilen anayasanın dili orijinal haline çevrildi. Anayasanın dili 1945 tarihinde Osmanlıca kelimeler çıkartılmak

---

343 Cüneyt Arcayürek, *Arcayürek Açıklıyor 3 Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 183.

344 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 78.

345 Bila, s. 148-150.

suretiyle değiştirilmişti. CHP bu değişime red oyu verdi. Ayrıca anayasanın dili ile ilgili bu değişimi DP'nin gericiliği olarak göstermeye çalıştılar.³⁴⁶

H. Cumhuriyet Halk Partisi Onuncu Kurultayı

1953 yılı başlarında iktidar ve muhalefet arasında bir yumuşama görülmüştür. Bu dostluk havasının sebebi bilinmemektedir. Bütçe görüşmeleri esnasında karşılıklı övgülerde bulunmuşlar ve birbirlerinin konuşmalarını alkışlamışlardır.³⁴⁷

Partiler arasındaki iyi ilişkilerin aksine CHP içinde 1950 seçimlerinden sonra pek çok hizip oluşmuştur. Ancak, bu hiziplerin amacı ve kimlerden oluştuğu net olarak kestirilememektedir. Onuncu Kurultay 22 Haziran 1953 tarihinde, parti içi ihtilafların tüm hızıyla devam ettiği bir dönemde İnönü'nün konuşmasıyla açılmıştır. Konuşmasında İnönü, DP için oldukça ılımlı konuşmuştur. Başbakan Menderes ise buna, o sırada bulunduğu Çanakale'den CHP Kurultayı'na selam göndererek mukabele ediyordu. Bunlar 1953'ün başından beri iktidar ile muhalefet arasındaki ılımlı havanın sonucuydu.³⁴⁸

Kurultay'da parti üst kademelerinin yetkilerinin kısıtlanmasına yönelik tüzük değişiklikleri yapılmıştır. Değişikliğe göre parti alt kadrolarının istekleri esas tutulacak, merkezden ve tepeden yönetim usulünden vazgeçilecektir. Bu yönüyle Kurultay, delegelerin önemli bir konum kazanmasını sağlamıştır.³⁴⁹ Bu çerçevede, seçimlerde aday gösterme ile ilgili bir karar alınmıştır. Karara göre seçimlerde gösterilecek adaylar tamamen parti teşkilatı tarafından gösterilecek, parti merkezi bu konuda bir yetkiye sahip olmayacaktır.³⁵⁰

Dokuzuncu Kurultay'da olduğu gibi Onuncu Kurultay'da da gündeme gelen konu İnönü ve Gülek arasındaki mücadeledir. İnönü 1950 yılında yapılan kurultayda genel sekreterlik makamına Kurultay tarafından seçilen bir adayın getirilmesini önermişti. Fakat daha sonraki Kurultaylarda bu kararı kaldırmak için fırsat kollamıştı. Bu kez de İnönü genel sekreterlik makamına getirilecek şahsın Genel Yönetim Kurulu tarafından seçilmesi

---

346
Kocabaş, s. 251.

347 Öymen, s. 340-342.

348 Aydemir, s. 97-99.

349 Kili, s. 117.

350 Aydemir, s. 100.

için önerge verdi.³⁵¹ İnönü 15 kişiden oluşan Genel Yönetim Kurulu'nun üye sayısını 25'e çıkarıp, bu kurulun içinden de 9 kişilik bir Yürütme Kurulu kurulmasını istiyordu. Oysa Gülek buna yanaşmamış ve "parti örgütüne verilmiş bir hakkı almak güçtür" şeklinde bir açıklama yapmıştı. Gülek ve İnönü çatışmasından bu Kurultay'da da Gülek galip çıktı. İnönü'nün önerisi reddedildi. Gülek 860 delegenin oy kullandığı genel sekreterlik seçiminden 709 oyla galip çıkıyor ve tekrar genel sekreter seçiliyordu.³⁵²

Kurultay'da parti programında da değişiklikler yapılmıştır. Programdaki en son değişiklikler 1947 yılındaki Yedinci Kurultay'da yapılmıştı.³⁵³ Çift meclisli sistem, seçim güvenliğine yönelik tedbirler alınması, hakimlere güvence ve bağımsızlık, Anayasa mahkemesi kurulması gibi konular yeni programda yer almıştır.³⁵⁴ Böylece CHP siyasi mücadelede bakış açısını değiştirmeye çalışmış ve Onuncu Kurultay'da sosyal ve ekonomik sıkıntıları gündeminde ilk sıralara koymuştur. Bir bakıma bu yeni programda yer alan değişiklikler On Dördüncü Kurultay'da yayınlanacak 'İlk Hedefler Beyannamesi'nin temelleridir.³⁵⁵ Ayrıca programda 'Kemalizm' kelimesi değiştirilmiş, onun yerine 'Atatürk yolu' tabiri konulmuştur. Bununla partinin altı oku yeniden yorumlanıyor, çok partili yaşamın gereklerine uyarlanmaya çalışılıyordu.³⁵⁶

Programın ekonomik yönüne baktığımızda, devletçilik anlayışının, özel sektöre biraz daha açıldığını, fakat petrol ve kömür gibi önemli sektörlerin devlet elinde olmasını savunacak şekilde programda yer aldığını görürüz. Ayrıca CHP işçinin grev hakkını da bu programda tanımıştır. Parti bu kurultayla birlikte kendisini kurtarmak için ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm üretmesi gerektiğini fark etmiş ve programında buna yönelik değişimler yapmaya çalışmıştır.³⁵⁷

351

Ahmad, s. 111.

352 Güngör, s. 167-168.

353 Birgit, s. 142.

354 Bozkurt, s. 79.

355 Koç, s. 66.

356 Birgit, s. 143.

357 Kili, s. 118.

I. Millet Partisi'nin Kapatılması Karşısında CHP'nin Tepkisi

1952 yılında toplanan Millet Partisi Kurultayı parti içindeki iki grubun çekişmesine sahne oldu. Bir grup Atatürk inkılaplarını savunuyor, diğer grup ise bunlara karşı çıkıyordu. Kurultayda ulustaki Atatürk anıtına çelenk konulması için oylama yapıldı ve oylamadan red kararı çıktı. Kurultay süresince Atatürk inkılapları aleyhinde pek çok konuşma yapıldı. Bundan rahatsız olan Hikmet Bayur kırk kişi ile birlikte Millet Partisi'nden istifa etti.³⁵⁸ İstifasının gerekçelerini de bir bildiri yayımlayarak açıkladı. Bildiride Millet Partisi'nin oy kazanmak için inkılapları kötüledikleri ve irticai fikirler taşıdığı iddia ediliyordu. Bu bildiri hükümetçe ihbar kabul edildi.³⁵⁹

Cemiyetler Kanunu'na göre partinin kanunlara aykırı hareket ettiği tespit edildiği için 8 Temmuz 1953 tarihinde parti kapatıldı. Bu olaydan sonra CHP bir kanun teklifi hazırladı. Teklife göre partilerin kanunlara aykırı faaliyette bulunup bulunmadığının incelenmesi yetkisi Yargıtay Ceza Dairelerine veriliyordu. Ayrıca çıkan karara itiraz ve kararı temyiz hakkı da öneride bulunmaktaydı. Fakat bu kanun teklifi meclisten geçemedi.³⁶⁰

J. CHP Üçüncü Olağanüstü Kurultayı

25 Şubat 1954'te toplanan Kurultay, daha çok yaklaşan seçimlere yönelik çalışma ve stratejiler üzerinde durmuştur. Kurultay'da parti genel merkezi seçimlerde gösterilecek adayların yüzde 20 oranında kendisi tarafından belirlenmesini istiyordu. Bu amaçla tüzüğün ilgili maddesinin değiştirilmesini talep ediyordu. Fakat parti örgütü ile parti merkezi bu noktada ihtilafa düştü. Parti örgütü adaylarını külliye kendisi belirlemek istiyordu. Bu sorun kurultay sonucu iki tarafın arasının bulunmasıyla halledildi. Parti genel merkezi belli bir oranda belirlediği adayları parti teşkilatına tavsiye edecek, teşkilat ise bu adaylardan istediğini reddedebilecekti.³⁶¹

358

Aydemir, s. 116-117.

359 *Cumhuriyet*, 8 temmuz 1953.

360 Giritlioğlu, s. 296.

361 Serhat Hürkan, *Halk Fırkası'ndan CHP'ye*, Ankara, Sinemis Yayın Grup, 2010, s. 31.

1954'e kadar olan dönem içinde CHP ile iktidar arasındaki çatışmalar ne kadar şiddetlense de üç noktada mutabakat vardı: NATO'ya girilmesi, M. Kemal'in mezarının Anıtkabir'e nakledilmesi ve Millet Partisi'nin kapatılması.³⁶²

1954 Mart ayında Petrol Kanunu sebebiyle iktidar ve muhalefet arasında çatışmalar yaşanmaya başladı. Petrol Kanunu yaklaşan seçimlere doğru CHP'nin elinde propaganda malzemesi oldu. Bu kanuna göre ülkedeki bazı enerji kaynakları yabancı sermayeye açılıyordu. CHP ise Türkiye'nin bu kanun ile birlikte sömürgeleşeceğini söylüyor ve buna karşı çıkıyordu.³⁶³ İnönü'ye göre bu yasa kapitülasyonlar devrini yeniden başlatıyordu.³⁶⁴ İnönü ve CHP genel olarak bu kanunun aleyhinde yer almalarına rağmen CHP'nin içinden bu kanunun kabulü yönünde oy veren vekiller de vardı.³⁶⁵ Bu bakış açısı İnönü'nün bir türlü kurtulamadığı koyu devletçi yaklaşımının bir göstergesiydi. Yabancı sermayeye karşı olan İnönü ülkenin ekonomik büyümesi için bir çözüm yolu sunmuyordu.

II. 1954-1957 DÖNEMİ

A. 1954 Seçimleri

İnönü ve CHP'liler bu kez seçimleri kazanacaklarına oldukça inanmışlardı. İktidara karşı sürekli eleştiri kampanyasının başarılı olduğuna kanaat getirmişlerdi.³⁶⁶ Parti yöneticileri halkın 1950 seçimlerinde yanlış yaptığı ve bu seçimlerde bu yanlıştan döneceğine inanmayı sürdürüyorlardı. Bu kez her şey tamamdı ve adaylıklara da halk nezdinde itibarı olan tanınmış simalar getirilmişti. Ayrıca Parti teşkilatı yer yer tepki gösterse de CMP ile seçim işbirliği için görüşmeler yapılıyordu. CHP her yönden kendisini garanti altına aldığını zannediyordu. Ancak, işler umduğu gibi gitmeyecekti.

Nihayet 2 Mayıs 1954'te seçimler yapıldı ve CHP umduğundan da kötü bir sonuçla karşılaştı. Yalnızca Malatya, Kars ve Sinop illerinde üstünlüğü ele geçiren CHP mecliste 31 sandalye ile sınırlı kalmıştı. Oy oranları DP % 56.6, CHP % 34.8, CMP % 4.8, KP % 0.6,

³⁶²

Bozkurt, s. 80.

³⁶³ Balcı, s. 171-172.

³⁶⁴ Kocabaş, s. 194.

³⁶⁵ Öymen, s. 489.

³⁶⁶ Bozkurt, s. 81.

Bağımsızlar ise % 1.5 şeklinde idi. Bu oy oranları CHP'nin 'halk yaptığı yanıltan dönecektir' tezini tamamen geçersiz kılıyordu.³⁶⁷

CHP'nin 1954 seçimlerinde bir önceki seçimlere oranla daha da gerilemesinin parti için bazı sebepleri sayılabilir. CHP seçimlere halkın ilgisini çekecek, sorunlarına çare olacak vaatler ile girmemiştir. İnönü Petrol Kanunu'nu eleştirerek ve yabancı sermayenin zararlarını anlatarak seçim propagandası yapmıştı. Bu da o sıralar ekonomik yönden tatmin olmuş durumda olan halkı cezbe edememişti. Parti için düzensizlik ve tüzük kurallarına riayet etmemekten kaynaklı disiplinsizlikler de seçimlerdeki olumsuz sonuçlar üzerinde etkili olmuştur.³⁶⁸

1954 seçim çalışmalarında DP, ortalama vatandaş ile olan ilişkilerini geliştirmekle kalmamış aynı zamanda sorunlarıyla ilgilenen bir parti olmuştu. CHP ise bir türlü yörüngesinden kurtulamadığı seçkin kültürün etkisiyle ortalama vatandaş ile eskiden beri kötü olan sicil karnesine pozitif bir not ekleyememiş, üstüne üstelik ortalama vatandaş için pek anlam ifade etmeyen siyasi konuları esas alarak propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Ayrıca DP adayları daha yerel ve halkın içinden gelen kişilerdi. CHP akademisyenleri, eski bürokrat ve generalleri aday göstermenin lehine olacağını zannetmişti.³⁶⁹

1954 seçimlerinden kısa bir süre sonra muhtarlık seçimleri yapıldı. Bu seçimler de CHP için yeni bir yenilgi olmuş, DP ülke genelinde muhtarlıkların ezici çoğunluğunu kazanmıştı. İnönü'nün genel seçimlerde hep kazandığı bölge olan Malatya'da dahi CHP muhtarlık seçimlerini kaybetmişti. CHP'liler seçimlerde yolsuzluk olduğunu iddia etmişler, İnönü ise bu iddiaları mecliste açıkça dillendirmişti. Bunun üzerine Başbakan Menderes İnönü için 'milli jurnalci' tabirini kullanmış, böylece iki taraf arasındaki ilişkilerde gerilim yükselmiştir.³⁷⁰

B. Cumhuriyet Halk Partisi On Birinci Kurultayı

Seçim sonrası 26 Temmuz 1954'te toplanan On Birinci Kurultay'da parti içinde bölünme yaşanmış ve iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi iktidar-muhalefet

---

367

Koç, s. 69.

368 Aydemir, s. 142.

369 Kili, s. 120.

370 Güngör, s. 293.

ilişkilerinde ılımlı bir tavır sergiliyor, ikinci grup ise iktidara karşı sert bir mücadeleye girişilmesi gerektiğini savunuyordu. İkinci grup daha ziyade, önceden milletvekili iken 1954 seçimlerinde meclise giremeyen kesimdir. Meclise girmeyi başarmış olan üyeler ise daha temkinli davranıyorlar ve anlaşma yoluna gidiyorlardı. İnönü ise ilk grubun görüşlerine yakın bir tutum sergiliyordu.³⁷¹

Onuncu Kurultay'da programa eklenen bazı maddeler bu Kurultay'da da ele alınmıştır. Nispi temsil sistemine³⁷² geçilmesi, ikinci meclisin kurulması, Anayasa mahkemesi kurulması ve üniversitelere özerklik konuları On Birinci Kurultay'ın da gündeminde olmuştur.³⁷³ Bu kurultayda CHP milletvekillerinin yasa teklifleri kabul edilmediği takdirde meclisten çekilme kararı alınması yönünde bir istek kurultay gündemine gelmiştir. Yakın tarihte gerçekleşecek olan muhtarlık seçimlerine de katılmama kararı üzerinde durulmuştur. Fakat İnönü bu kararları reddetmiştir. Kurultay seçimlere girmemek konusunda ısrar etmiş, bunun üzerine orta yol bulunmuştur. Seçimlere girilip girilmeyeceği kararı parti meclisine bırakılmış, parti meclisi ise daha sonra yaptığı toplantıda seçimlere girmeyi kararlaştırmıştır.³⁷⁴

Kurultay'da bir ıslahat komisyonu kurulmuştur. Komisyondakiler ikiye bölünmüş, bir kısmı partiyi mutlak manada ıslah etmek ve bunun için gerekli olan tedbirlerin alınıp, uygulanması yönünde görüş beyan etmiştir. Diğer kesimin savunduğu görüş ise CHP'nin artık ıslah edilemeyeceği ve kapatılıp farklı bir siyasi parti kurulması idi. Komisyon dışındaki üyelere bir kısmı da İnönü'nün partinin fiili yönetiminden çekilmesi ve artık parti üzerindeki etkisinin kırılmasını çözüm olarak görüyordu. Bunlar Şemsettin Günaltay ve taraftarları idi. Nihayet kurultay sonuçlandı, fakat bu görüşler hayata geçirilmedi.³⁷⁵

Günaltay, İnönü'nün tek adamlık yönetiminin partinin üzerine oturmasından ziyadesiyle rahatsız olmakla birlikte parti içi demokratik mekanizmaların çalıştırılması

371

Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944 1973*, DP Yokuş Aşağı 1954-1957, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 20.

372 Genel olarak nisbî temsil sistemi, her partinin aldığı oy oranında parlamentoya milletvekili göndermesini ifade eder. Partilerin aldıkları oy oranı ile parlamentoda temsil oranları eşittir (Andrew Heywood, *Siyaset*, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 336).

373 Koç, s. 71.

374 Birgit, s. 177-178.

375 Bozkurt, s. 82.

hususunda ehemmiyet gösterilmesini beyan edici açıklamalarda bulunmaktaydı.³⁷⁶ Kurultay'da farklı görüşler ortaya atılsa da parti üzerinde etkili olan isim İsmet İnönü olmaya devam ediyordu.

İnönü ve Gülek arasındaki mücadele bu Kurultay'da da ortaya çıktı. Her ne kadar İnönü parti içinde kuvvetli olan mevkiini korumaya devam etse de parti teşkilatının sevgisini kazanmış olan Gülek'i etkisizleştirmeyi başaramamıştı. Islahat Komisyonu'nun çalışmalarına göre, Kurultay parti meclisini, parti meclisi genel yönetim kurulunu, genel yönetim kurulu da genel sekreteri seçecekti. Yalnızca genel başkan kurultay tarafından seçilecekti. Bu önerinin amacı açıktı: Gülek etkisizleştirilmeye çalışılıyordu. Parti teşkilatı tarafından tutulan Gülek bu sayede genel yönetim kurulunun verdiği kararlarla genel sekreterlikten düşürülebilecekti.³⁷⁷

Genel Yönetim Kurulu ise genel sekreter seçimindeki değişiklik önerisini yadırgamıştı. Nitekim Kurultay'da Islahat Komisyonu'nun önerisi reddedilmiş, ayrıca genel sekreterin elini güçlendirici değişiklikler yapılmıştı. Genel sekreterin kurultay tarafından seçilmesi, 30 kişiden oluşan bir parti meclisi kurulması ve parti meclisinden 5 üye ve genel sekreter tarafından belirlenecek iki genel sekreter yardımcısından oluşan yürütme kurulu kurulması kararlarına varıldı. Gülek taraftarları Gülek'e destek olarak onun kazanmasını sağlamışlardı. İnönü karşısında Gülek bir kez daha galip gelmişti.³⁷⁸

C. İspat Hakkı ve Hürriyet Partisi'nin Kuruluşu

8 Mart 1954 günü Basın Kanunu meclis'te onaylandı. Kanuna göre, devlet görevlilerinin bir yolsuzluk veya suç işlediğini iddia eden basın mensuplarına bu iddialarını "ispat hakkı" verilmiyordu. Devlet görevlileri hakkında yolsuzluk iddiası ortaya atanların, bu iddialarını ispatlayacak delilleri olsa bile buna izin verilmiyor, aynı zamanda resmi görevli bir kişi hakkında iddiada buldukları için cezalandırılabilirlerdi.³⁷⁹

376
Toker, s. 42-43.

377 Toker, s. 48.

378 Kumaş, s. 77.

379 Simav, s. 19.

Basın Kanunu'nun ispat hakkı ile ilgili maddesini CHP'liler şiddetle eleştiriyorlar ve bunun basın özgürlüğünü kısıtlayıcı bir madde olduğunu düşünüyorlardı.³⁸⁰ Muhalefetten olduğu kadar DP'nin içinden de ispat hakkının bulunmayışına tepki gösteren milletvekilleri bulunmaktaydı. İlk etapta DP'li on bir milletvekili ispat hakkı ile ilgili bir kanun teklifini Mayıs 1955'te Meclis'e verdiler.³⁸¹ Teklifi veren vekiller ispat hakkının olmayışının resmi görevli kimseleri zan altında bıraktığını düşünüyorlardı. Bazı basın mensupları ispat etmelerine gerek olmadığını bildikleri için her türlü iddiayı ortaya atabilirlerdi. Bu gerekçelerle verilen yasa tasarısı Meclis'te reddedildi. Bunun üzerine dokuz kişi daha ispat hakkını destekleyenler arasına katıldı. On dokuz kişiye ulaşan parti içi muhalefet "19'lar Hareketi" olarak anılıyordu. Bu vekillerden dokuz tanesi DP'den ihraç edilmiş, geri kalan on tanesi de bunun üzerine istifa etmişlerdir.³⁸²

CHP ise bu fırsattan yararlanmak için, istifa eden 19'ları kendi saflarına katılmaya davet etmiş, fakat 19'lar hareketi bu daveti geri çevirmiştir.³⁸³ 19'ların bir parti kurup DP'lilerin bir kısmını da kendi partilerine çekerek DP'nin içini boşaltıp ona rakip olması beklentisi muhalif çevrelerde sezilmektedir.³⁸⁴ 19'lar DP'den ayrılmışlar, fakat DP içinde onlar gibi düşünen pek çok kişi bırakmışlardır. 19'lar, 22 Aralık 1955 tarihinde Hürriyet Partisi'ni kurmuşlar, DP'den Hürriyet Partisi'ne 21 kişi katılmıştır. Ancak, bu sayı beklenenin altında olmuştur. Oysa Hürriyet Partisi mensupları yüzden fazla milletvekillinin DP'den kendi partilerine geçeceğini tahmin etmişlerdi.³⁸⁵

Hürriyet Partisi, Turan Güneş'in tabiriyle 'parlamento içi bir siyasal eylem' olarak doğmuştur. Halkın içinden değil, Parlamento içi siyasi sürtüşmeler neticesi olarak kurulan Parlamento içi partilerin başarı şansları genellikle çok düşük olmuştur.³⁸⁶

Başbakan Menderes DP'den kopmaları önlemek için bir formül geliştirmiş, bir milletvekili partisinden ayrılıp başka bir partiye geçerse milletvekilliği düşecek, bölgesinde

---

380

Balcı, s. 138.

381 Altan Öymen, ... *Ve İhtilal*, İstanbul, Doğan Kitap, 2013, s. 164-165.

382 Eroğul, s. 170.

383 *Akis*, 12 Kasım 1955, sene:2, Cilt: V, Sayı: 79.

384 *Akis*, 29 Ekim 1955, sene:2, Cilt: V, sayı:77.

385 Simav, s. 34.

386 Simav, s. 37-38.

yeniden seçime girip, yeniden halkın oyunu alması gerekecektir. Böylece Menderes, parti değiştirmeyi halkın oyuna bağlamıştır. Milletvekili, partisini değiştirenince meşruiyetini halktan almalıdır. Menderes, bu önerisini DP Dördüncü Kongresi'nde Kongre'ye sunmuş, öneri kabul edilmemiştir.³⁸⁷

D. Nihat Erim ve Bahar Havası Meselesi

Parti içinde ihtilafların tırmanmaya devam ettiği kurultay sonrası dönemde, CHP içinde Nihat Erim'in ismi öne çıkmaya başlamıştır. CHP muhalefete düştükten sonra iktidara karşı sert bir politika izleme yanlısı olan Erim³⁸⁸, 1954 seçimlerinden sonra bu tutumunun aksi bir politika izlemiştir. Ulus gazetesi kapatıldıktan sonra onun yerine Halkçı gazetesi çıkarılmış ve Erim bu gazetenin başına getirilmiştir. Erim, parti içinde de Gülek'in genel sekreterliğinden hoşnut değildir. Bu yüzden de artık Halkçı gazetesinde Gülek'e açıktan cephe almaktadır.³⁸⁹

Bir süre sonra Erim, Gülek'e karşı olan mücadelesinde farklı bir yöne kaymaya başlayıp iktidar partisi ile yakınlaşmaya başlamıştır. İktidar ile muhalefet arasında dostluk havasının kurulması gerektiğinden söz etmektedir.³⁹⁰ Bu hareket tarzından dolayı CHP içinde pek çok eleştiriye hedef olmuştur. Erim'in yeni tavrının basında yansımaları ise farklı izlenimler oluşturmuştu. Erim'in başında olduğu CHP'nin yayın organı Halkçı ile DP'nin yayın organı olan gazeteler iki parti arasında işbirliği haberleri yayınlamaya başladılar. Bunun üzerine bir "12 Temmuz Beyannamesi vakası" konuşulmaya başlandı. Bunlara karşı Gülek, iki parti arasında böyle bir işbirliğinin söz konusu olmadığına dair açıklamada bulundu.³⁹¹

Erim'in bu dönemdeki çıkışları neticesinde CHP içerisindeki ılımlı-aşırı hizipleşmesi bir kez daha ortaya çıkmış oldu. Aşırılarından oluşan grup, muhalefet hareketinin sert bir üslupla devam ettirilmesini, ılımlılar ise iktidar ile uzlaşma yoluna gidilmesini talep ediyordu. İlkinin başını Gülek, ikincisinin başını da Erim çekiyordu.³⁹²

387
Birgit, s. 208.

388 Çakmak, s. 179.

389 Birgit, s. 180-183.

390 Toker, s. 55-62.

391 Bila, s. 162.

Erim, iktidarla anlaşılması ve işbirliği yapılması önerilerini yinelemekteydi. O sıralarda Erim'in başında bulunduğu Halkçı gazetesine açılmış olan dava düşmüş, aynı zamanda resmi ilanların da Halkçı'ya verilmesi kararlaştırılmıştır. Halkçı gazetesi etrafında meydana gelen bu olaylar, Erim'in iktidar ile kendi çıkarları doğrultusunda işbirliği yaptığına dair iddiaları artırmıştır. CHP içinden bazı isimler Erim'in partiden çıkarılmasını bile talep etmişler, fakat İnönü'nün desteğini arkasına alan Erim parti içindeki yerini korumaya devam etmiştir. İnönü, Erim'i desteklerken, "fikirlerini özgürce savunduğu için bir kimsenin partiden atılmasının doğru olmadığını" açıklamıştır.³⁹³

İnönü'nün desteğini alan Erim'in, iktidarla uyumlu çalışılmasına yönelik fikirleri parti üzerinde kısmen etkili olmuştur. Nitekim Parti Meclisi, yayınladığı bir tebliğde iktidarla muhalefetin arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinden bahsetmektedir. Fakat Erim'in şahsına karşı olan itham ve şüpheler devam etmiş, tebliğde Erim'e gönderme yapılarak, iktidara tamamen teslim olunmayacağı, kanunlar çerçevesinde muhalefet vazifesini ifa etmeye devam edileceği yönünde açıklamalar da bulunmaktadır.³⁹⁴

İktidar ve muhalefet partileri arasında temaslar başlamış, 'bahar havası' siyaseti gündeme gelmiştir. İktidar ve muhalefet arasında zaman zaman görülen ve bahar havası olarak adlandırılan dönemlerde parti liderleri birbirlerini suçlamak yerine yumuşak bir üslup kullanmaktadırlar. Bahar havası durumu halk üzerinde de olumlu bir etki gösteriyordu. Partiler ve parti liderleri arasında karşılıklı iltifatlar ve jestler birbirini izliyordu. Fakat CHP, bahar havası vesilesiyle onaylatmak istediği yasa değişikliklerini iktidara kabul ettiremedi. Kısa süren bahar havası iktidarın işine yaramış, Menderes bahar havası döneminde partisi içindeki konumunu sağlamlaştırmıştı. Bahar havasının CHP'ye yansımaları ise olumsuz olmuş, CHP içinde ihtilafların daha da alevlenmesine sebep olmuştur. Fazla uzun sürmeyen bahar havası atmosferi bir süre sonra kaybolmuştur. Kısa aralıklarla değişen partiler arası ilişkiler sebebiyle CHP Meclis Grubu'nda İnönü'ye eleştiriler yapıldı.³⁹⁵

E. 6-7 Eylül Olayları ve Cumhuriyet Halk Partisi

---

392 Güngör, s. 292-294.

393

Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, II. Cilt, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 605-610.

394 Burçak, s. 262-264.

395 Güngör, s. 294-298.

1955 yılı Ağustos ayında Kıbrıs'taki Rum çetelerinin, Türklere karşı giriştiği kanlı olaylar 6,7 Eylül Olayları'nın patlamasına zemin hazırlamıştır. Ağustos ayındaki hadiseler üzerine Başbakan Menderes 24 Ağustos günü yaptığı konuşmada oklarını Yunanistan üzerine çevirmiş, sert eleştirilerde bulunmuştur. Menderes'in eleştirileri halk üzerinde Rumlara yönelik biriken öfkenin artmasına sebep olmuştur. Biriken öfke 5 Eylül 1955 günü Selanik'te M. Kemal'in doğduğu eve atılan bir bombayla birlikte patlamış, bu olay neticesinde 6 Eylül günü İzmir'de ve İstanbul'da olaylar çıkmıştır. Halk galeyana gelmiş, bazı kimselerin kalabalığı provoke etmesiyle olaylar çığırından çıkmıştır. Gayrimüslimler, özellikle de Rumların mülkiyetindeki iş yerlerine büyük ölçüde zarar verilmiştir.³⁹⁶ Olaylar durulduğunda ortaya çıkan bilanço ağır olmuştur: 5000 işyeri yağmalanmış, 7 kilise yakılmış, 3 kişi de yaşanan olaylarda hayatını kaybetmiştir.³⁹⁷

İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmiş,³⁹⁸ yaklaşık 6000 kişi tutuklanmıştır. Tutukluların bir kısmı serbest bırakılırken, diğer kısmının da birkaç ay boyunca tutukluluk süreleri devam etmiştir. Daha sonra bu kişiler mahkemede beraat etmişlerdir. 6-7 Eylül Olayları'nın perde arkası aralanamamış, yalnızca olaylar üzerinde yorumlar yapılmakla kalmıştır. Bazıları olayları din eksenli çatışmalardan kaynaklanan bir gericilik hareketi olarak yorumlarken, diğer bir kesim olayların mal ve mülklerin tahribatına yönelik olması hasebiyle komünist bir mahiyete sahip olduğuna kanaat getirmişlerdir. 6-7 Eylül Olayları'nı Kıbrıs'ta Rumların Türklere yaptığı katliamın karşılığı olarak yorumlayanlar da vardır.³⁹⁹

Yakın zamanda bozulan bahar havası sonrasında partiler arasında oluşan gergin hava, 6-7 Eylül Olayları üzerine daha da gerilmiştir. CHP'nin kuruluş yıldönümü için yapılacak olan kutlamalar olaylar gerekçesiyle iptal edilmiş, 6-7 Eylül Olayları CHP tarafından "milli bir felaket" olarak tabir edilmiştir.⁴⁰⁰ İnönü, olayların arkasında iktidarın olduğunu iddia etmiş, buna dayanak olarak da olaylar başladığı sırada güvenlik güçlerinin olaylara müdahale etmekte gecikmiş olmasını göstermiştir. Başbakan Menderes ise İnönü'nün isnadı karşısında kendisini savunmuş, olayları düzenleyenin kendisi ve partisi

396

Eroğul, s. 166.

397 *Ulus*, 7 Eylül 1955.

398 Balcı, s. 152.

399 Giritlioğlu, s. 321.

400 *Ulus*, 9 Eylül 1955.

olmadığını söylemiştir. Menderes'e göre, halk olayların peş peşe gelişmesi ile heyecana kapılmış, olaylar ani bir şekilde kontrolden çıkmıştır. Güvenlik güçlerinin olaya geç müdahale etmesi de yine olayların ani bir şekilde kontrolden çıkmasına bağlanmıştır.⁴⁰¹

16 Aralık 1955 günü yapılan Meclis toplantısında Menderes için güvenoyu istendiğinde İnönü yine 6-7 Eylül Olayları'nı gündeme getirmiş, Meclis'in Menderes'e güvenoyu vermesini engellemeye çalışmıştır. Fakat dördüncü Menderes Kabinesi güvenoyu almayı başarmıştır. CHP cephesinden Genel Sekreter Gülek, Başbakanın yalnızca birkaç bakanı değiştirmesinin sorunların giderilmesi noktasında bir anlamı olmadığı yönünde bir demeç vererek, Menderes kabinesinin güvenoyu almasına karşı olduğunu belli etmiştir.⁴⁰²

F. Cumhuriyet Halk Partisi On İkinci Kurultayı

21 Mayıs 1956 tarihinde On İkinci Kurultay toplandı. Kurultay'da İnönü ve Gülek çatışması tüzük değişikliği etrafında gelişmiştir. Gülek ve taraftarları tüzük değişikliğine sıcak bakmamakta, İnönü ve taraftarları ise tüzükte değişiklikler yapılmasını istemekteydiler. Bu yönde elli imzalı bir önerge⁴⁰³ verilerek genel başkan vekilliği makamının yeniden ihdas edilmesi talep edildi. Fakat bu önerge reddedilmiştir. İnönü ve taraftarları genel merkeze, seçimlerde partiden gösterilecek adayların yüzde 20'sini belirleme hakkının verilmesini talep etmişler, fakat parti teşkilatı buna izin vermemiş ve delegelerden gelen tepkiler üzerine yüzde 20 belirleme hakkının genel merkeze verilmesi talebi reddedilmiştir.⁴⁰⁴ Aday belirlenmesinde genel merkeze hak tanıma konusunda parti örgütü oldukça katıydı. Bu konuda anlaşma sağlanamıyordu.

Kurultay'da yaşanan gelişmeler neticesinde Gülek'in parti içindeki konumu zayıflamıştır. İnönü tekrar genel başkanlığa seçilmiş ve kurultayda doğrudan Gülek'i hedef almıştır. İnönü'ye rağmen Gülek yine genel sekreter seçilmiş, fakat parti meclisi seçimlerinde etkisini kaybetmiştir. Zira Gülek'in güçlü rakipleri parti meclisine girmiş, yeni oluşturulan parti meclisinde Şemsettin Günaltay gibi Gülek karşıtı kimseler yer

---

401

TBMM Tutanak Dergisi, 10. Dönem, 3. Yasama Yılı, 15. Birleşim, 16.12.1955. s. 267.

402 *Ulus*, 10 Aralık 1955.

403 *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1956.

404 Kili, s. 124.

almıştır. Böylece parti meclisi ile genel sekreter Gülek arasında uyuşmazlık baş göstermiş, parti meclisi Gülek'in denetiminden çıkmıştır.⁴⁰⁵

Kurultay'da Kars Milletvekili Sırrı Atalay söz alarak, zaten parti içindeki gücü noktasında kan kaybetmiş olan Gülek'i eleştirmiş, Gülek'in başına buyruk hareket ettiğini, parti teşkilatını kontrol edemediğini iddia etmiştir.⁴⁰⁶ Atalay, parti içi demokrasinin olmadığını, partinin kayda değer bir plandan yoksun olduğunu, ekonomik anlamda plansızlık olduğunu, parti içinde kararların örgüte sorulmadan merkezden verildiğini, bu gelişmelerin parti içinde zafiyet husule getirdiğini öne sürmüştür.⁴⁰⁷

Kurultay'da karara bağlanan bir konu muhalefet partilerinin birlikte hareket ederek Güç Birliği oluşturulması meselesiydi. Muhalefet partilerinin kendi aralarında işbirliği yapma projeleri Kurultay'dan bir süre önce düşünölmeye başlanmış, iktidara karşı CHP, HP ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin güçlerinin birleştirilmesi yolunda girişimler yapılması Kurultay'da karara bağlanmıştır. İnönü Kurultay tarafından bu konuda gerekeni yapmak üzere yetkilendirilmiştir.⁴⁰⁸

Kurultay'da oluşturulan parti programında yine daha önceki programlarda olanlara benzer maddeler yer almaktadır. Anayasa değişikliği, Anayasa mahkemesi kurulması, nisbi seçim sisteminin getirilmesi, hâkim güvencesi, üniversitelerin özerkleştirilmesi, basın özgürlüğü, ispat hakkı gibi maddeler programın içeriğini oluşturmuştur.⁴⁰⁹

G. On İkinci Kurultay Sonrası Gelişmeler

Kurultay sonrası dönemde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler gergin bir dönemece girmiş, muhalefetin sert söylemleri ve iktidarın muhalefete yönelik hamleleri birbirini izlemiştir. 27 Haziran 1956'da "*Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun*" çıkarılmış, kanuna göre, siyasal partilerin, seçim propagandası tarihleri dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklanmış, kapalı toplantılar da illerin valilerinin kararına bağlı hale getirilmiştir. Siyasi partiler lehinde tezahürat ve gösteri yapmak da bu

---

405
Toker, s. 201.

406 Giritlioğlu, s. 337.

407 Balcı, s. 175.

408 Kili, s. 124-125.

409 Birgit, s. 219.

kanun kapsamında yasak sayılmıştır. Bundan sonra bu kanuna bağlı olarak iktidar-muhalefet ilişkilerinde gerilim yükselmiş, kanun çıktıktan sonra muhalefet hareketini meclis dışına taşıma imkânı bulamayan İnönü ise yeni bir taktik denemeye karar vermiştir.⁴¹⁰

Kurultay sonrasında bir süre gerilen partiler arası ilişkiler, İnönü'nün yeni taktiğini uygulaması ile Şubat 1957'den itibaren yumuşama emareleri göstermiş, partiler arasında yeni bir 'bahar havası' ortaya çıkmıştır. 1957 yılı bütçesi görüşmelerinde parti liderleri birbirlerine karşı oldukça nazik davranacaklar ve bahar havası bir süre bu minvalde devam edecektir.⁴¹¹

Yeni oluşan bahar havasını Menderes'in taktiği olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır. Menderes'in, bahar havası oluşturmak için adım atarak, siyasi havayı yumuşatmış bir lider olarak halk üzerinde olumlu izlenim bırakmış, bütçeyi Meclis'ten geçirme işini de kolaylaştırmış olduğu iddia edilmektedir. Aynı zamanda bahar havası esnasında CHP'nin iktidarla yakın ilişkiler kurması, iktidara muhalefet üzerinde birleşen muhalefet partileri arasındaki işbirliğini de zedelemiş, böylece pek çok yönden Menderes'in, bahar havasının oluşturduğu avantajlardan istifade etmiş olduğu öne sürülmektedir. Bahar havası durumunun iktidarın pek çok cihetten işini kolaylaştırmış olduğunu gören CHP, uzun bir zaman geçmeden daha önceki bahar havası döneminde olduğu gibi, bu kez de bahar havasını bitirme yönünde harekete geçmiştir. Bundan sonra iki parti arasındaki ilişkiler eski gergin haline dönecektir.⁴¹²

H. Muhalefet Partileri Arasında "Güç Birliği" Tartışmaları

Bahar havasının çok faydalı neticeler doğuracağı beklenirken bu dönem kısa sürede sona ermiş, muhalefet partileri kendi arasında birleşmek için görüşmeler yapmaya başlamışlardı. Senenin başında görülen partiler arası bahar havasının bitmesi de partiler arası işbirliği ve CHP'ye üye katılımının artmasına olumlu katkıda bulunmuştur.⁴¹³

410

Eroğul, s. 186.

411 Ahmad, s. 161.

412 Güngör, s. 326.

413 Toker, s. 235-242.

Muhalefet partileri arasında işbirliği projesi CHP'nin içinde ve muhalefet partileri arasında çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Parti örgütüne göre muhalefet partileri arasında işbirliği yapılması sakıncalıdır. Zira CHP'nin teşkilatı ve temsil ettiği kitle büyük bir kitledir ve aynı zamanda halk nezdinde CHP'nin itibar kazandığına ve bir dahaki genel seçimde iktidarı kazanabileceğine yönelik, parti içinde güçlü bir kanaat bulunmaktadır. Bu yüzden diğer küçük muhalefet partileri ile işbirliği parti örgütü tarafından gereksiz görülmektedir.⁴¹⁴ Parti örgütü bu kanaatte iken, İnönü yine örgüt üzerinde etkili olmuş, partiler arası işbirliğini örgüte benimsetmeye çalışmıştır. Parti örgütü ise işbirliğini hoş görmese de bunu benimsemiş görünmüştür.⁴¹⁵

Partiler arası işbirliği konusunda ise üç muhalefet partisi arasında tam ve kesin bir mutabakata varılmış değildi. HP ve CMP, CHP'nin, bu işbirliği içinde baskın bir rolü olmasını istememekte ve CHP'ye tam olarak güvenmemektedirler. CMP ve HP seçimlerde bölgeleri paylaşmak istemişler, bu mümkün olmazsa seçimleri muhalefet partilerinin hepsinin boykot etmesi talebinde bulunmuşlardır. CHP ise seçimleri boykot etmenin iktidarın ekmeğine yağ sürmek anlamına geleceğini düşündüğü için buna rıza göstermemiştir.⁴¹⁶ Bütün bu ihtilaflar muhalefet partileri arasındaki işbirliği düşüncesini zayıflatmasına rağmen, iktidara karşı birlik olmaktan başka çare göremeyen muhalefet partileri, kendi aralarında bir "güç birliği" gerçekleştirme kararına vardılar.⁴¹⁷

4 Eylül 1957 günü İnönü'nün evinde üç muhalefet partisinin temsilcileri arasında yapılan uzun görüşmeler sonucunda CHP, CMP ve HP, kendi aralarında bir güç birliği oluşturduklarına dair ortak bir bildiri yayımladılar.⁴¹⁸

I. Cumhuriyet Halk Partisi On Üçüncü Kurultayı

9 Eylül 1957'de toplanan On Üçüncü Kurultay'da heyecanlı bir atmosfer mevcuttur. Seçim öncesi yapılan Kurultay'a HP ve CMP'nin temsilcileri de katılmışlar, CHP yöneticileri tarafından Kurultay'dan, partiler arası işbirliği kararının onaylanması

414

Akis, 7 Nisan 1956.

415 Giritlioğlu, s. 347.

416 Simay, s. 40.

417 Karaosmanoğlu, s. 198-201.

418 Ahmad, s. 164-166.

talep edilmiştir.⁴¹⁹ İnönü şiddetle partiler arası ortak hareketin lüzumunu savunmuş, parti örgütünü ikna etmek için büyük gayret sarf etmiştir. Bu çabalar ve oluşturulan heyecanlı atmosfer Kurultay'da etkili olmuş, Kurultay tarafından seçimlerde ortak hareket projesi kabul edilmiştir.⁴²⁰ Ayrıca Parti Meclisi ve Genel Yönetim Kurulu, genel seçimler ve genel seçimlerde adayların belirlenmesi konularında da Kurultay tarafından tam yetki verilerek desteklenmiştir.⁴²¹ Güç birliği talebi, Kurultay'da 'Hürriyet Andı' ismiyle onaylandı: "Ülkemizin bugünkü siyasal durumu ve bu durumun tarihi partimizin 13. Kurultayı'na yüklediği tarihî görev birleşmiş muhalefet cephesinin bir üyesi olan biz CHP'liler, Türk milletini layık olduğu ileri demokratik rejime ve vatandaşlar arasında eşit muameleyi ilke edinen hukuk devletine kavuşturmaya ve millet iradesinin tecellisine engel olmak isteyenlerin karşısında hiçbir şeyden yılmadan, kanuna uyup ulu Tanrı'ya sığınarak mücadele etmeye and içtiğimizi işbu hürriyet andı'yla kabul ve ilan ederiz."⁴²²

Kurultay'daki heyecanlı atmosfere kapılarak, İnönü'nün de etkisiyle partiler arası güç birliğine olumlu yönde oy veren parti örgütü, esasen güç birliğine sıcak bakmamaktadır. Muhalefet partileri arasında güç birliği çalışmalarını yürütmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun görüşmelerine göre üç partinin kazandığı sandalyelerin yüzde 45'i CHP milletvekillerinden oluşacak, yüzde 55'ini ise diğer muhalefet partilerinin milletvekilleri teşkil edecektir. İller partilerin bu kontenjan sayılarına göre muhalefet partileri arasında paylaşılacaktır.⁴²³

Muhalefet partilerinin anlaşmasına göre hangi parti nerede güçlü ise diğer muhalefet partileri o ilden çekilecekler, böylelikle her ilde güçlü olan muhalefet partisi orada bütün muhalif oyları almış olacaktır.⁴²⁴ Fakat iktidar, muhalefet partileri arasındaki ortak hareketi bozmak için meclisten bir yasa geçirmiştir. Yasaya göre, bir partinin bir ilde örgütü varsa orada seçimlere katılmadığı müddetçe diğer illerde de seçime katılamayacaktır. Böylece partiler arası ortak hareket, gerçekleşmesi mümkün olmayacak

---

419 Balcı, s. 176.

420
Cumhuriyet, 10 Eylül 1957.

421 Birgit, s. 221.

422 *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1957.

423 Toker, s. 248.

424 Kili, s. 126.

şekilde engellenmiştir.⁴²⁵ Kurultay'daki delegelerin çoğu bu kanunun çıkmasından memnuniyet duymuşlardır. Zira İnönü'nün ısrarı ile girilen zoraki işbirliğinin bozulmasından memnundular.⁴²⁶ Ayrıca kanuna göre bir partiden istifa eden bir kimse altı ay geçmedikçe başka bir partiden aday olamayacaktır. Böylece DP'den istifa eden milletvekillerinin HP'den aday olmaları da engellenmiş olacaktır.⁴²⁷ CMP ise seçimlere ortak girilemiyorsa, seçimler muhalefet partileri tarafından boykot edilmeli önerisini CHP'ye sunmuş, CHP ise bu öneriyi reddederek seçimlere katılacağını bildirmiştir.⁴²⁸

III. 1957-1960 DÖNEMİ

A. 1957 Seçimleri

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçim CHP'nin bir ölçüde başarı kazandığı bir dönemeç olmuştur. Meclis'te kazandığı sandalye sayısı önemli ölçüde artmış, 178 sandalyeye ulaşmıştır. DP yine seçimlerde galip gelmiş, fakat aldığı sandalye sayısı azalarak 424'te kalmıştır. İki parti arasındaki oy farkı azalmıştır. CMP ve HP ise dörder milletvekilliği elde etmişlerdir. Muhalefet partilerinin oyları toplandığında DP'nin oylarını geçen bir yekûn oluşmaktaydı.⁴²⁹ Şayet muhalefet partileri arasında güç birliği çalışmaları yapılabilseddi, seçim tablosunun çok farklı olacağı söylenebilirdi.

CHP'nin 1957 seçimlerinde oylarını yükseltmesindeki etkenler çeşitlidir. İktidara karşı son dönemde halk arasındaki yönelimin azalması, uzun süre boyunca ülke seçim dönemindeymiş gibi siyasi hareket ve çatışmaların devam ettirilmesi ve partinin iktidar aleyhinde yaptığı şiddetli propaganda etkili olmuştur.⁴³⁰

CHP'nin, oylarını artırmasında artık somut vaatler verebilme yeteneği kazanmış bir parti olmasının da rolü vardır. Seçim çalışmaları sırasında, İnsan hakları temelli hukuk

---

425 *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1957.

426 Giritlioğlu, s. 359.

427
Kocabaş, s. 422.

428 *Zafer*, 21 Eylül 1957.

429 Ahmad, s. 171.

430 Bozkurt, s. 85.

devleti, mahkemelere bağımsızlık, hakim güvencesi, basın özgürlüğü, radyo ve üniversitelere özerklik, ispat hakkı, iki meclisli sistem, anayasa mahkemesi kurulması, cumhurbaşkanının tarafsızlığı, grev hakkı, köylüye ekonomik destek, bazı vergilerin kaldırılması gibi sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara yönelik vaatlerde bulunulmuştur.⁴³¹

B. Seçim Sonrası CHP'nin Durumu ve Hürriyet Partisi'nin CHP'ye Katılması

Seçimler sonrasında ülkede son derece gergin bir hava ortaya çıkmış, seçim sonuçları iktidar ve muhalefet cephelerinden ikisini de memnun etmemiştir. İktidar oy kaybetmesi, muhalefet ise oy farkını azaltmasına rağmen yine iktidar olamaması sebebiyle birbirlerine karşı saldırıları artırmışlar, birbirlerini demokrasi dışı hareketlerde bulunmak ve ihtilal planlamakla itham etmeye başlamışlardır. CHP, seçimlerde milletvekili sayısının artmasının verdiği güçle iktidara karşı şiddetli bir muhalefete girişmiş, Meclis'e on iki farklı yasa önerisi getirmiştir. Grev hakkı ve Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılması gibi öneriler de bunların içinde yer almaktadır. Ayrıca CHP, iktidarı ekonomik durumun kötüleşmesinden ve dolayısıyla ekonomik durumu düzeltmek için dış politikada taviz vermelerinden dolayı eleştirmektedir. DP iktidarı, 1950'lerin sonlarına doğru dış politikada daha fazla destek aramaya başlamıştır.⁴³²

İnönü, seçimlere iktidar tarafından hile karıştırıldığını iddia etmiştir. Diğer yandan muhalefet partileri arasında güç birliği için çalışmalar sürdürülmüş, buna karşılık 1958 sonlarında Menderes, halkı muhalefet partilerine karşı 'Vatan Cephesi' altında birleşmeye davet etmiştir.⁴³³

Kısa bir süre sonra HP büyük kongresi, CHP ile birleşme kararını görüşmek üzere toplanmıştır. İki partinin de örgütü birleşmeye tepki göstermekte, DP de iki partinin birleşmesini istememektedir. HP son seçimlerde az miktarda oy almıştı. Fakat, CHP ile HP oylarını birleştirebilirlerse DP'nin oy oranını geçme ihtimali ortaya çıkıyordu.⁴³⁴

Kurulmasının üzerinden fazla zaman geçmeden seçime katılmak durumunda kalan HP, hazırlıksız girdiği seçimlerde oldukça yıpranmış ve maddi açıdan da zor bir duruma

---

431 *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1957.

432
Bila, s. 174.

433 *Ulus*, 15 Ekim 1958.

434 Güngör, s. 484.

düşmüştür. DP ise HP üyelerini DP'ye çekme gayretindedir.⁴³⁵ Seçim öncesi dönemde CHP ile aynı masaya oturmuş olan HP son parti kurultayını topladıktan sonra Kurultay'da aldığı bir kararla Kasım 1958'de CHP'ye katılma kararını onaylamıştır.⁴³⁶

HP, CHP'nin çatısı altına girmiş, böylece CHP cephesi güç kazanmıştır. DP ile CHP arasında cepheleşme ve kutuplaşma hızlanmıştır. DP, Vatan Cephesi ile aldığı desteği artırmaya çalışıyor, CHP ise güç birliği cephesi ile toplumdaki bütün muhalefet unsurlarını bir araya getirmeye çabalıyordu.

HP'nin CHP'ye katılması ile HP'nin yönetici kadrosu artık CHP içindeki çatışmalarda taraf olmaya ve etki etmeye başlamışlardır. HP'nin liberal düşüncelere sahip bir parti olarak CHP'ye katılması CHP'nin halk nezdindeki görüntüsünü de etkilemiştir. İktidarı diktatörlükle suçlayan kesimler, aydınlar ve gençler bu katılımın etkisiyle CHP'ye yönelmeye başlamışlardır.⁴³⁷

Seçimlerde oylarını artırarak 178 sandalye kazanan CHP'nin iç dengeleri de seçimlerdeki değişimden etkilenmiş, CHP içinde güçlü bir meclis grubu ortaya çıkmıştır. Parti grubunun güçlenmesi de parti içinde fikir ayrılıklarını beraberinde getirmiş, Parti Meclisi ile CHP Meclis Grubu arasında çekişme başlamıştır. Genel Sekreter Kasım Gülek de çatışmanın gündeminde yerini almıştır. Genel sekreterin adeta bağımsızmış gibi hareket ettiğini, değiştirilmesi gerektiğini, bu değişimin de Kurultay tarafından değil, Parti Meclisi tarafından yapılması gerektiğini savunan bir kesim bulunmaktadır. Meclis Grubu'ndaki bir kesim ise parti meclisinin daha önceden CHP'den az milletvekili çıkması, bu sebeple Meclis Grubu'nun zayıflamış olmasından dolayı kurulduğunu söylemekte, dolayısıyla 1957 seçimlerinde CHP, Meclis'e 178 milletvekili soktuğuna göre artık Meclis Grubu güçlenmiş ve ayrıca bir Parti Meclisi'ne gerek kalmamış olduğunu ifade etmektedir. Gülek'e muhalif olan Parti Meclisi üyeleri genel sekreterin değişmesi gerektiğini, bu yetkinin de Parti Meclisi'ne verilmesini ve Parti Meclisi'nin üye sayısının artırılmasını istemekte, ayrıca genel sekreterin yetkilerinin de kısıtlanmasını talep etmektedirler. Bir önceki Kurultay'da genel sekreter ile Parti Meclisi arasında öngörülen uyumsuzluk artık

---

435 Simav, s. 45.

436
Öymen, s. 420.

437 Güngör, s. 524.

meyvelerini vermiştir.⁴³⁸ Tartışmaların artması üzerine sorunların çözülmesi için Kurultay toplantıya çağrılmıştır.

C. Cumhuriyet Halk Partisi On Dördüncü Kurultayı

Seçim başarısı ve HP'nin kendi saflarına katılması sonrasında 12 Ocak 1959 günü toplanan On Dördüncü Kurultay'da partinin geleceğine dair ümitler güçlenmiştir. İnönü, Kurultay'ı açış konuşmasında iktidarın şiddet ve baskı kullandığından bahsetmiş, partiler arası güç birliği, işçi hakları gibi konulardan söz etmiştir. Parti organları arasında uyumsuzluk ve denetimsizlik, Parti Meclisi, Meclis Grubu ve genel sekreter arasındaki ihtilafların çözülmesi gibi sorunların çözülmesi On Dördüncü Kurultay'dan beklenenler arasındadır.⁴³⁹

Kurultay'da önemli tüzük değişiklikleri yapılmıştır. Uzun süren tartışmalar sonucunda Parti Meclisi üye sayısı artırılmış, 30'dan 40'a çıkarılmıştır. Merkez Yönetim Kurulu da 10 kişi olarak belirlenmiştir. İnönü'nün bu değişiklikle amaçladığı şey, CHP içinde HP'nin katılımını istemeyenleri yatıştırmaktır. Zira HP'den gelen milletvekilleri Parti Meclisi seçimlerinde rakip olarak görülmektedir. Parti Meclisi üye sayısı artırılınca böyle bir rekabet ortadan kalktığı için CHP'liler de bunu kabullenmişlerdir.⁴⁴⁰

Diğer bir tüzük değişikliği ise genel sekreter ile ilgilidir. Bu değişiklik, tüzüğün 25. maddesinde yapılacaktır. Bu maddede yapılacak bir değişiklikle Parti Meclisi üçte iki çoğunluğu sağladığı takdirde genel sekreteri düşürebilecektir. Fakat genel sekreteri seçme yetkisi Kurultay'dan alınmamıştır. Parti Meclisi genel sekreteri görevden aldığı zaman bir ay içinde yeni genel sekreteri seçmek üzere Kurultay toplanacaktır.⁴⁴¹ Kurultay'da Gülek taraftarları yoğun olduğu için böyle bir değişikliğin yapılması zordur. Fakat Gülek, kendi aleyhine olan bu teklifi kendisi uygun görmüş, böylece hem kendi muhaliflerinden korkmadığını göstermek istemiş hem de İnönü'ye karşı nezaket göstermiştir. Bu hareket, Gülek'ten kurtulmak ve CHP içinde tek adam olmak isteyen İnönü'nün çıkarına hizmet etmiştir.⁴⁴²

---

438 Bila, s. 174-175.

439

Sabahat Erdemir, *Muhalefet'te İsmet İnönü 1956-1959*, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1959, s. 347-352.

440 Simay, s. 49.

441 *Vatan*, 16 Ocak 1959, *Zafer*, 16 Ocak 1959.

442 Balcı, s. 177.

Kurultay'da tüzük görüşmeleri yapılırken ortaya çıkan gürültü ve gerilim nedeniyle toplantıya ara verilmiş, delege olmayan kişiler salondan çıkarılmıştır. Bu da tepkilerin şiddetlenmesine ve gerilimin artmasına sebep olmuştur.⁴⁴³

Tüzükteki 25. maddenin kabulü, yıllardır süren İnönü-Gülek çatışmasında İnönü lehine büyük bir zafer mahiyetindedir. İnönü, eğer Parti Meclisi'ni kendi tarafına çekebilirse Gülek'i düşürebilecektir. Kurultay'da denetlenemeyen parti tabanının desteği ile yıllardır genel sekreterlikte kalabilen Gülek'in durumu artık Parti Meclisi'ne bağlanmıştır.

Kurultay'da yapılan oylama sonucunda İnönü genel başkan, Gülek ise yine genel sekreter seçilmiş, fakat Parti Meclisi seçimlerinde Gülek taraftarlarının bulunduğu liste kazanamamıştır. 40 kişiden oluşan Parti Meclisi'nde çoğunluk Gülek karşıtlarından oluşmuştur. Bundan önceki Kurultay'da da Parti Meclisi Gülek ile uyuşmamaktadır. Ancak, bu Kurultay'a kadar Parti Meclisi'nin genel sekreter üzerinde herhangi bir yaptırım yoktu. Şimdiyse genel sekreter ile Parti Meclisi sürtüşmesi genel sekreter aleyhine sonuçlanabilirdi.⁴⁴⁴ Parti meclisinin Gülek aleyhtarı kişilerle donatılmasının bir sebebi vardı. CHP'ye yeni katılan Hürriyet Partisi'nin önde gelen kişileri CHP Genel Meclisi'ne yine İnönü'nün isteğiyle seçildiler. Bu kimseler CHP'ye katıldıklarından beri Gülek'e ısınamamışlar, bunu da İnönü'ye bildirmişlerdir. Gülek karşıtı olmaları da İnönü için onların parti meclisinde olmaları için yeterli sebepti.⁴⁴⁵ Böylece Parti Meclisi İnönü lehine güçlendi ve Gülek'in genel sekreterlikten çıkarılması için gerekli ortam hazırlanmış oldu.

Kurultay'ın önemli gelişmelerinden olarak '*İlk Hedefler Beyannamesi*' hazırlanmış, Beyanname'de bazı hedefler belirlemiştir. Çift meclis sistemine geçilmesi, anayasa mahkemesi kurulması, çoğunluk sisteminden nisbî temsil sistemine geçilmesi, yüksek hakimler şurasının kurulması, basından baskının kaldırılması, üniversitelerin özerk bir yapıya geçirilmesi gibi başlıklar bulunmaktadır. Bunlar CHP iktidara geçtiğinde derhal yerine getirileceği vaat edilen maddelerdir.⁴⁴⁶ Beyanname'yi eskiden HP'nin genel

443

Vatan, 16 Ocak 1959.

444 Bila, s. 177.

445 Giritlioğlu, s. 381.

446

Arcayürek, s. 264.

sekreteri olan Turan Güneş okumuş, Kurultay'dakiler de Beyanname'yi heyecanla dinleyip kabul etmişlerdir.⁴⁴⁷

Güneş'in açıklamasına göre, İlk Hedefler Beyannamesi'nin hazırlanmasındaki bir amaç da CHP'ye yeni katılmış olan HP'nin üyelerini yatıştırmaktı. Beyanname HP tarafından hazırlanmış bir belge olarak gösterilmiştir.⁴⁴⁸ İlk Hedefler Beyannamesi daha sonraları 1961 Anayasası'na temel olacak bir belgedir.⁴⁴⁹ Beyanname'nin özelliği önceki dönemlerde dağınık olarak farklı zamanlarda ifade edilen hedeflerin toplu ve sistemli olarak düzenlendiği bir belge olmasıdır. Aynı zamanda çok partili hayata geçildiğinden beri CHP'de devam eden değişimin ulaştığı noktayı göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

İktidar ile muhalefet partileri arasındaki gerginlik ve kutuplaşmanın zirveye ulaştığı dönemde meydana gelen bir olay, partiler arasındaki soğuk atmosferin kısa süreliğine unutulmasına sebep olmuştur. Başbakan Menderes İngiltere'ye yaptığı yolculuk sırasında, bindiği uçak düşmüş, çok sayıda yolcunun hayatını kaybetmesine rağmen Menderes kurtulmuştur. Kazadan sonra ülkeye dönen Menderes, halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. İnönü de onu karşılayanlar arasındadır.⁴⁵⁰

D. Kasım Gülek'in Genel Sekreterlikten İstifası

Kurultay sonrası dönemde partide oklar Gülek üzerine çevrilmiş durumdadır. O sıralarda yaşanan bazı hadiseler de Gülek için işleri zora sokmuştur. İktidar, Gülek tarafından bir NATO yetkilisine yazılmış olan bir mektubu bulup yayımlamış, bu sebeple Gülek zor duruma düşmüştür. Gülek, NATO yetkilisinden NATO Parlamento Kongresi'ne bazı muhalefet vekillerini de davet etmesini istemiş, fakat, bu isteğini dile getirirken, Gülek'in, mektupta CHP grup başkanvekillerinden biri hakkında hakarete varan sözler kullandığı iddia edilmiştir. Bu kişi Londra'da yapılacak bir toplantıda CHP'yi temsil etmesi kararlaştırılmış olan Nüvit Yetkin'dir. Gülek, mektubunda Yetkin'in dil bilmediği ve partisini temsil edecek nitelikte olmadığını yazmıştı.⁴⁵¹ Fakat bu iddialar ve yayımlanan

447 *Vatan*, 15 Ocak 1959.

448 Simav, s. 48-49.

449 Hürkan, s. 33.

450 *Ulus*, 1 Mart 1959, *Zafer*, 1 Mart 1959.

451
Birgit, s. 260.

mektup Gülek tarafından reddedilmiştir.⁴⁵² Diğer bir olay ise Gülek'in partiden bağımsız olarak hareket etmesi sonucu meydana gelmiştir. Gülek, Çanakkale Geyikli'ye yaptığı parti programı dışındaki gezide saldırıya uğramıştır. Parti Meclisi tarafından Gülek'in Geyikli'ye programda olmamasına rağmen gitmesini sorgulanmış ve Gülek'in bu hareketi hoş karşılanmamıştır.⁴⁵³

Gülek'i göndermek için bahane arayan Parti Meclisi için bu iki olay yeterli görülmüştür. Gülek'in, parti politikalarına ve programına aykırı hareketten dolayı, tüzüğün 25. maddesine uygun olarak 27 Eylül'de parti meclisi tarafından oylanması kararlaştırılmıştı. Fakat Gülek, oylamadan önce istifa mektubunu vermiş ve oylamaya da, kurultayın yeniden toplanıp genel sekreter seçmesine de gerek kalmamıştır. Yeni genel sekreter olarak İsmail Rüştü Aksal göreve başlamıştır.⁴⁵⁴

Gülek'in istifası kamuoyuna, Genel Başkan İnönü ile Genel Sekreter Gülek arasında çıkan ihtilaftan dolayı Gülek'in istifa ettiği şeklinde açıklanmıştır.⁴⁵⁵

Gülek artık genel sekreter değildir, fakat arkasında parti tabanının desteği bulunmaktadır. Onu genel sekreterlik makamından indirmek isteyenlerse merkezden idare taraftarı kimselerdi. Bundan dolayı İnönü ve CHP'nin ileri gelenleri, Gülek'in kendi aleyhlerinde bir hareket başlatacağından endişe etmişlerdir.⁴⁵⁶ Gülek'in parti içinde İnönü tarafından rakip olarak görülmesi, genel sekreterlikten düşürülmesindeki esas sebeptir. Gülek, İnönü'den daha faal bir şekilde muhalefet hareketini yürütmekteydi. Ayrıca DP tarafından da İnönü'ye göre daha dışı bir muhalif olması sebebiyle sevilmiyordu. Genel sekreterlik görevi bittikten sonra da Gülek, eski görevinin başındaymış gibi parti örgütü ile ilişkilerini devam ettirip faal bir şekilde çalışmaya devam edecek ve Gülek meselesi ileriki yıllarda da siyasi gündemi meşgul etmeye devam edecektir.

---

452 *Ulus*, 29 Temmuz 1959.

453 Balcı, s. 166-167.

454 Ahmad, s. 201.

455 *Zafer*, 28 Eylül 1959.

456 Simav, s. 51.

E. Bahar Taarruzu

CHP, iktidara karşı yeni bir hamle için hazırlıklara girişmekteydi. CHP Merkez İdare Kurulu üyeleri ve Genel Merkez temsilcileri tüm yurttan gezilere çıkacaklar ve propaganda faaliyetleri yürüteceklerdi. İnönü de Ege bölgesini dolaşacaktı. CHP, ‘Bahar Taarruzu’ adını verdiği gezi programına 27 Nisan 1959’da başlamıştır.⁴⁵⁷

İnönü, program dâhilinde Ege Taarruzu adını verdiği Ege gezisine başlamak için ilk olarak Uşak’a geldi. 30 Nisan 1959’da İnönü’yü karşılamak üzere toplanan halk polis müdahalesiyle dağıtıldı. Ertesi gün İnönü Uşak’tan ayrılacağı zaman tren istasyonunda toplanan kalabalığın saldırısı ile karşılaşmış ve İnönü burada atılan bir taş ile başından yaralanmıştı. Uşak’ta meydana gelen olaylar, ‘Uşak Olayları’ olarak kayıtlara geçmiştir.⁴⁵⁸ İnönü birkaç gün sonra İzmir’de yaptığı konuşmada Uşak Olayları’nın planlı olduğunu iddia etmiş, iktidar tarafından planlanmış bir komplo olduğunu öne sürmüştür. Nitekim Uşak Olayları basında şişirilerek muhalefetin propaganda malzemesi haline getirilecektir. Olayların halk üzerinde meydana getirdiği kızgınlık sebebiyle CHP lehine bir avantaj meydana getirdiği söylenebilir.⁴⁵⁹

İnönü, 4 Mayıs 1959 tarihinde İzmir’den İstanbul’a geçmiş ve İstanbul’da da bir saldırıya uğramıştır. Bu saldırıya ‘Topkapı Olayı’ adı verilmiştir. CHP’liler, Topkapı Olayı’nı Uşak Olayları’nın bir devamı olarak yorumlamışlardır. Olayla ilgili basına yayın yasağı konulmuştur.⁴⁶⁰

1957 seçimlerinden sonra CHP muhalefetin dozunu son derece artırmış, muhalefeti saldırganlık boyutuna vardırmıştır. İnönü, çeşitli illerde yaptığı konuşmalarda Menderes’i ve DP’yi tehdit edici şekilde konuşuyor, akıbetlerinin kötü olacağına ve ihtilâlin yakın olduğuna dair işaretler veriyordu. Bunlara bir örnek olarak 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM’de İnönü’nün yaptığı şu konuşma verilebilir: “Eğer bir idare insan haklarını tanımaz baskı rejimini kurarsa o memlekette ihtilal olur..... İhtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman

---

457

Zafer, 27 Nisan 1959.

458 *Vatan*, 1 Mayıs 1959.

459 Güngör, s. 496.

460 Birgit, s. 254.

ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan ictinab kabil değildir.”⁴⁶¹

1960 senesi başlarında iki parti arasındaki mücadele şiddetlenmiştir. İki partinin liderleri ülkeyi dolaşıyorlar, gittikleri yerlerde birbirlerini en ağır şekilde eleştiriyorlardı. Uşak ve Topkapı Olayları'na benzer olaylar Konya, Kayseri ve birçok yerde tekrarlanmaya başlamıştır.⁴⁶²

28-29 Nisan 1960 tarihlerinde iktidar aleyhinde İstanbul ve Ankara'da öğrenci yürüyüşleri yapılmış, bu yürüyüşlerde büyük olaylar çıkmış ve olaylarda hayatını kaybedenler olmuştur.⁴⁶³

F. 27 Mayıs İhtilali

CHP'nin muhalefetin dozunu arttırması üzerine iktidar daha da hırçınlaşmıştır. Adeta darbeye doğru iktidarı sürüklemek istemekte, gerginleşen siyasi ortam içinde iktidarı hata üstüne hata yapmaya zorlamaya çalışmaktadır.⁴⁶⁴

İnönü ve CHP'nin Menderes'i kışkırtmasının yanında Menderes'i ihtilale doğru sürükleyen bir sebep daha vardır. O da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dır. Bayar, Menderes'in İnönü ile uzlaşmasını engelleyen bir figür olmuştur.⁴⁶⁵

Bütün bu olayların neticesi olarak 27 Mayıs 1960 günü ihtilal yapılmış, ordu yönetime el koymuştur. Böylece Türkiye'de darbe yoluyla demokrasinin sekteye uğratıldığı dönemlere bir kapı açılmıştır.

V. DEĞERLENDİRME

İktidar konumunda durmaya uzun seneler boyunca alışmış olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 seçimlerinde hiç beklemediği bir yenilgi almış ve bu yenilginin onun

---

461
Bozkurt, s. 89-91.

462 Eroğul, s. 223-228.

463 Erim, s. 708.

464 Bozkurt, s. 94.

465 Arcayürek, s. 121.

üzerindeki etkileri sarsıcı olmuştur. Sonraki süreçte, yerel seçimler ve 1954 seçimlerinde de art arda yenilgiler almaya devam eden CHP için, 1950'li yılların ilk yarısı seçim yenilgilerinin verdiği karamsar hava içerisinde geçmiş, CHP, kendisini bu dönemde üzerine çökmüş olan ataletten kurtarmakta zorlanmıştır.

CHP'nin içinde düştüğü atıl atmosferin, parti içinde ve parti dışında tezahürleri görülmüş, parti içinde, seçim yenilgilerinin ortaya çıkardığı ihtilaflar ve hizipleşmeler baş göstermiştir. İnönü'yü yetersiz görüp yenilgilerin bütün sorumluluğunun ona ait olduğu düşünenler olduğu gibi, onun yanında saf tutarak destek verenler de olmuştur.

İnönü'ye karşı parti içinde büyük bir rakip ve aynı zamanda onun karşısında iç dengeleri sarsan bir unsur olarak parti genel sekreteri Kasım Gülek, CHP tarihinde ilk kez genel başkanın rızası olmamasına karşın, parti kademelerinde böylesi önemli bir göreve yükselebilen ilk şahıs olmuştur. Bu döneme İnönü ile Gülek arasındaki mücadele damgasını vurmuş, ikili arasındaki mücadele İnönü'nün parti içindeki ağırlığını kullanarak Gülek'i alt etmesi ile sonuçlanana kadar kıyasıya devam etmiştir.

Bu dönemde İnönü kendisine muhalif olanlar olsa da parti üzerinde otoritesini sürdürmüştür. Fakat CHP'nin örgüt tabanı, bundan böyle kayıtsız şartsız parti yöneticilerine itaat eden bir yapı olmaktan çıkmış, partinin yönetim süreçlerine katılan ve alınan kararlarda söz sahibi olmak isteyen bir yapıya bürünmüştür. Parti örgüt tabanının bu tutumu, parti içerisinde ister istemez bir ölçüde demokratik kanalların işlemeye başladığını göstermektedir.

CHP'nin 1950'li yıllarda iktidar partisi ile gerçekleştirdiği mücadelesinde, kendi parti dinamiklerinde meydana gelen görüş ayrılıkları epeyce etkili olmuştur. İktidara karşı tavizsiz ya da ılımlı bir mücadele sergilemek konusu üzerinde, CHP içerisinde ihtilaflar baş göstermiş, bu da CHP'nin iktidar partisine yönelik olan tutumunu etkilemiştir. CHP, aldığı yenilgilerin etkisiyle muhalefet partisi olmayı hazmedemediği için iktidara karşı çoğunlukla saldırgan bir tutum takınmıştır. CHP'nin tutumunda dönem dönem değişimler gözlenmiş, bahar havası olarak tabir edilen siyasi atmosferde yumuşama belirtileri bazı zamanlarda ortaya çıkmıştır.

CHP'nin muhalefet konumunda iken izlediği politikalardan birisi de, diğer muhalefet partileri ile ortak hareket ederek iktidara karşı birlikte mücadele etme stratejisi olmuştur. İktidar partisinin, muhalif partilerin kendi aralarında yapmak istedikleri

işbirliğini muhtelif yasalarla engellemesinden sonra da bir ölçüde işbirliği çalışmaları sürdürülmüş, fakat işbirliğinin etkisi kaybolmuştur.

1957 seçimleri CHP için dönüm noktası olmuş, seçimlerde milletvekili sayısını ciddi oranda artırmıştır. Bunun da etkisiyle Hürriyet Partisi'ni bünyesine katan CHP, fikirsel anlamda daha liberal eğilimli HP'den bir ölçüde etkilenmiştir.

27 Mayıs darbesine giden sürece kadar DP ile CHP arasındaki ilişkiler genel olarak gergin ve sürtüşmeli bir siyasal zeminde sürdürülmüştür. İnönü'nün darbeyi ima eden sözleri daha sonra CHP ile darbe arasında ilişki olduğundan kuşku duyulmasına sebep olmuştur. 27 Mayıs 1960 günü yapılan müdahaleyle Türk siyasal hayatında demokratik bir dönem kapanmıştır.

SONUÇ

Cumhuriyet Halk Partisi, Türk siyasal hayatının hemen her aşamasına damga vuran en köklü ve kurumsal partidir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan modernleşme çabalarının siyasal, toplumsal ve iktisadi alanda meydana getirdiği fikri ve felsefi temellerden etkilenen CHP kadroları, milli mücadeleyi yürütmüş olan asker ağırlıklı bürokratlardan müteşekkil bir partidir. CHP, tek parti döneminden günümüze kadar etkileri görülen, siyasal ve toplumsal alanları etkileyen inkılâplar yapmış, Türkiye’de toplumun ve siyasetin yapısını şekillendirmiştir. Tek parti döneminde CHP muhalefet hareketlerine izin vermemiş, otoriter bir yönetim uygulamıştır. 1940’lı yıllarda iç ve dış konjonktür gereği daha fazla tek parti idaresini sürdürmeyeceğini anlayan CHP, çok partili bir siyasal hayat oluşmasına 'cevaz vermiştir'. Kendi eliyle çok partili hayatın kapılarını aralayan CHP, çok partili hayata geçiş sürecinin yalnızca kukla bir muhalefetle sürdürülebileceğini varsaymış, fakat zamanla süreç kendi kontrolünden çıkmaya başlamıştır. CHP’nin şekil vermek istediği çok partili dönem, CHP’yi şekillendirmeye ve dönüştürmeye doğru evrilmiştir. Bundan sonra CHP, şartlar gereği parti iç ve dış dinamikleri açısından çok partili hayata uyum sağlamaya çalışmış, ancak, uzun yıllar halk ile arasına duvarlar örmüş bir parti olarak halkın desteğini kaybederek muhalefet partisi konumuna gerilemiştir. CHP bir süre muhalefet konumuna alışmakta zorlanmış, daha sonra da tekrar iktidara gelmek için çeşitli stratejiler geliştirmiştir.

CHP, tek parti döneminde otoriter ve seçkinci bir niteliğe sahiptir. Bu niteliklerini de köken olarak dayandığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden devralmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisine muhalif olan hareketlere karşı oldukça tavizsiz, uyguladığı politikalarla da halkı istediği şekilde dönüştürmeyi hedef alan seçkinci bir özelliğe sahipti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu özellikleri, benimsemiş olduğu pozitivist anlayıştan kaynaklanmaktadır. Cemiyet, sahip olduğu fikirsel mirası CHP kadrolarına aktarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ni birbirinden kopuk ve bağımsız süreçler olarak görmek bu noktada yanıltıcıdır. Fikirsel olarak ve kadro aktarımı noktasında CHP, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ardılı olma konumundadır.

Resmi tarih görüşü, bu devamlılığı reddedip Osmanlı tarihini yok saymaktadır. Oysa birinci bölümde görüldüğü gibi CHP, hem kadroları hem de ideolojik yapıları itibariyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devamı niteliğindedir.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, ulus devlet kurma sürecinin bir gereği olarak dinsel ve geleneksel olan reddedilmiş, onun yerine modernleşme sürecinin bir parçası olarak ulus konulmuştur. Geçmiş ile bağlar koparılmış, radikal bir inkılâp süreci başlatılmıştır. Bu inkılâplarla toplum mühendisliği yapılmış, fakat yapılan inkılablar toplumun devlete yabancılaşmasına sebep olmuştur. Devlet ile toplumun yabancılaşması CHP'nin ileride iktidardan düşmesine sebebiyet verecek amillerin temelini atmıştır.

Devleti, kontrolü altına almış olan CHP ile halk arasındaki yabancılaşma günden güne artmış, ismi Cumhuriyet Halk Partisi olmasına rağmen halk ile yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmış, halkı kendi istediği çizgiye çekerek dönüştürülmesi gereken bir kitle olarak görmüştür.

Bu koşullar altında CHP'nin iktidarı ancak zora dayalı tek parti sistemi içinde yürütülebilmiştir. Çok partili hayata geçildiğinde, CHP'ye alternatif bir parti siyaset sahnesinde ortaya çıktığında ve halka seçim hakkı verildiğinde halk, tercihini CHP'den yana kullanmamıştır.

CHP, çok partili hayata geçiş sürecinde halk ile arasındaki duvarları yıkmaya başlamış, fakat halkı kendi samimiyetine inandıramamıştır. Halk artık CHP'nin alternatifi olan bir siyasal sistemde kendi isteğiyle CHP'yi tercih etmekten kaçınmıştır. Fakat 1946 seçimlerinde CHP bir kez daha iktidara gelmiş, ancak 1946 seçimlerinin şaibeli olduğuna dair pek çok iddia ortaya atılmıştır. Açık oy-gizli sayım gibi demokrasiye aykırı olan kaidelere göre yapılmış olan ve oy pusulalarının imha edildiği bir seçim olarak 1946 seçimleri, şüpheleri üzerine çekmiştir.

1946 seçimlerinde iktidarı bir şekilde elinde tutmayı başaran CHP, yoluna tek parti döneminin yöntemleri ile devam edilemeyeceğini anlamış, çok partili siyasal hayatta rekabet ortamının gereklerine göre hareket etmeye ve yeni siyasal düzene kendisini adapte etmeye başlamıştır. Bunu yaparken de gerçek anlamda partiler arası rekabetten ziyade, muhalefet partisinin programını alarak kendi programına entegre etmiş, özgün bir parti programı ortaya koyamamıştır. Halkın destek verdiği ilk ciddi muhalefet partisi olan Demokrat Parti'nin vaat ettiklerini, CHP kendisi gerçekleştirirse halkın kendisine teveccüh göstereceğini düşünmüştür. Oysa halk, CHP'ye uzun süren tek parti döneminde ciddi anlamda yabancılaşmış, onu yeni dönemde gerçekleştirdiği değişimler ile değil, tek parti dönemindeki otoriter politikaları ile hatırlamaktadır.

CHP bu dönemde, özellikle de Yedinci Kurultay'da, programında ve tüzüğünde önemli değişimler gerçekleştirmiştir. Bu anlamda CHP'nin Yedinci Kurultay'ı partinin dönüm noktası olmuş, CHP bundan böyle demokratik ilkeleri benimsemeye, politikalarını siyasal ve iktisadi açıdan tek parti dönemindeki katı kurallara göre daha esnek hale getirmeye başlamıştır.

CHP'nin içinde çok partili hayata geçişle başlayıp, Yedinci Kurultay ile alevlenen bir aşırı-ılımlılar çatışması daima devam etmiştir. Aşırılar tek parti döneminin esaslarından ayrılmak istemeyen, çok partili yaşamın gerekli olmadığına inanan ve koyu bir devletçiliği savunan kesimdir. İlımlılar ise artık tek parti döneminin koşullarının geçerliliğini yitirdiğini, çok partili yaşama geçilmesi gerektiğini ve devletçilik ilkesinin gevşetilerek daha ılımlı ve esnek devletçi bir çizgiye yaklaşılması gerektiğini savunmaktadırlar.

Tek parti döneminde koyu bir devletçilik taraftarı olan İsmet İnönü de II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve demokratik bir sisteme sahip olan ülkelerin savaştan galip çıkması ile artık Batı demokrasisine entegre olunması gerektiği düşüncesiyle çok partili yaşama geçilmesini sağlamış, partisi içindeki ılımlıların yanında yer almıştır.

Çok partili hayata geçiş süreci, CHP'nin iktidarını korumak için politikalarında ılımlı ve daha esnek ilkeleri benimsemeye çalışması ve bunun parti içinde aşırı ve ılımlı iki kanat arasındaki mücadele olarak tezahür etmiştir. İlımlılar, İnönü'nün desteği ile kazanan taraf olmuş, fakat adil bir şekilde yapılmış olan 1950 genel seçimlerini kazanması için CHP'nin yaptığı 'demokratik makyaj' yeterli olmamıştır. Çok uzun bir dönem Türkiye'yi tek başına yönetmiş olan CHP, çok partili yaşam koşullarında iktidarı elinde tutamamış, muhalefet rolünü oynamayı kabullenmek durumunda kalmıştır.

Türkiye'nin, yeni döneminde iktidarda Demokrat Parti vardır. Uzun yıllar iktidarda yer almış olan CHP'nin muhalefet partisi olması hiç kimsenin beklemediği bir durumdur. CHP içindekiler kadar diğer partiler ve halk da bunu beklemediği için bu durum kısa süreli bir şok etkisi meydana getirmiştir.

Muhalefete düşmenin şaşkınlığını bir süre sonra atlatan CHP, büyük bir karamsarlığa düşmüş, hatta parti dağılma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Muhalefetinin ilk yıllarını ne yapacağını bilemeden, iktidara karşı sert bir tutum takınarak geçirmiş, bir dahaki seçimlerde iktidar olacağı umudu ile hareket etmiştir.

CHP'ye göre halk 1950 seçimlerinde yanılmış, bir dahaki seçimlerde yeniden kendisini iktidara getirerek bu yanlışını düzeltecektir. Bu düşünce tarzı, CHP'nin, halen geçmişten gelen tek parti zihniyetinin seçkinciliğini üzerinden atamadığını göstermektedir. CHP henüz özeleştirici yapamamakta, kendisini kusursuz görerek halkın yanıldığını düşünmeye devam etmektedir. CHP'nin gözünde kendisinden başka iktidara aday olabilecek bir parti bulunmamaktadır. CHP içinde program ve tüzükte gerçekleştirilen 'demokratik' değişimlerden ziyade, partiye hakim olan elitist zihniyetin değiştirilmesi gerekmektedir.

1954 seçimleri yaklaştığında CHP, halkın karşısına onun sorunlarına çözüm getirecek, onun ilgisini çekecek vaatlerle çıkamamış, halkın ilgi göstermeyeceği siyasi meseleleri gündeme getirip bu konular üzerinden iktidarı eleştirerek seçim propagandası yapmıştır. Dolayısıyla böyle bir taktik seçimleri kazanma noktasında işlevsel olmamış, CHP için daha ağır bir seçim yenilgisi görünmüştür.

1954 seçimlerinden sonra kendi içerisinde büyük bir buhran yaşayan CHP, 1957 seçimlerine kadar giden süreçte halk ile iletişim kurmayı öğrenmeye başlamıştır. Ayrıca yeni bir taktik olarak diğer muhalefet partileri ile birlikte hareket etme stratejisi geliştirmeye çalışmıştır. Diğer yandan, CHP zihniyetinin esasen değişikliğe uğramadığını, iktidarın yönetimine karşı memnuniyetsizlik oluşması sebebiyle halkın CHP'ye yöneldiği yönünde iddialarda bulunanlar da mevcuttur.

1957 seçimlerine birlikte girerek iktidarı ele geçirmeyi planlayan muhalefet partilerinin bu ittifakını iktidar engellemiş, böylece 1957 seçimlerine CHP ve diğer muhalefet partileri ayrı ayrı girmişlerdir. 1957 seçimlerinin sonuçları incelendiğinde CHP'nin, meclisteki milletvekili sayısını artırdığı görülmektedir.

CHP, seçim sonuçlarından aldığı cesaretle bir dahaki seçimlerde iktidara gelebileceğini düşünmüş, iktidara karşı mücadelesini sert bir biçimde sürdürme taktikini benimsemiştir. Muhalefet partilerinden biri olan Hürriyet Partisi, 1957 seçimlerinden sonra CHP'ye katılma kararı almış, Hürriyet Partisi'nin liberal eğilimli düşünce yapısına sahip üyeleri CHP içerisinde önemli yerler edinmişlerdir. Böylece CHP içerisinde fikrinsel anlamda daha esnek bir zihniyet yerleşmeye başlamıştır.

CHP, bu dönemin ilk yıllarını iç karmaşalar ile geçirmiş, periyodik aralıklarla kurultaylar toplayarak içinde bulunduğu çöküntü halinden kurtulup toparlanmaya

çalışmıştır. Fakat toplanan kurultaylar partiyi bir çözüme götürmemiş, parti içindeki ihtilafları derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.

İnönü, her şeye rağmen parti içinde en etkili isim olmaya devam etse de kendisinin isteği dışında Kasım Gülek parti genel sekreterliğine yükselmiş, bu da İnönü-Gülek çatışmasını bu dönemin parti içindeki gündemi haline getirmiştir. İnönü toplanan bütün kurultaylarda Gülek'in elini zayıflatmaya, hatta onu genel sekreterlik makamından düşürmeye çalışmıştır. İlk kurultaylarda başarılı olamamış, aksine, partinin örgüt tabanının desteğini arkasına alan Gülek, kurultaylardan eli güçlenerek ve parti içerisinde daha etkin konuma yükselerek çıkmıştır. 1959 yılına kadar İnönü-Gülek çatışması devam etmiş, nihayet İnönü, Gülek karşısında galip gelerek parti içerisinde tek adam olma konumunu korumuştur.

İnönü, parti üzerinde her daim etkisini korumuş, en son sözü söyleyen kişi olarak kalmışsa da parti tabanı da bu dönemde parti yönetimi üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Tek parti dönemindeki partinin yönetici kadrosunun her şeyi tek elden idare ettiği dönem kapanmış, İnönü'nün istemediği kararların parti örgütü tarafından savunulduğu bir dönem gelmiştir. Bu değişimde Türkiye'nin çok partili döneme geçmesinin etkileri büyüktür. Çok partili yaşamın gereklerine uygun olarak kısmen demokratik ilkeleri benimsemeye başlayan CHP'nin, kendi içerisinde parti tabanı da parti yönetimine karşı demokratik haklar istemeye başlamıştır. Dolayısıyla Türk siyasal hayatında başlayan demokratikleşme süreci CHP'nin içine de sirayet etmiştir.

Muhalefet yıllarında CHP, iktidara karşı genellikle sert bir tutum takınmış, muhalefet olmayı hazmetmekte zorlanmış, fakat sonunda halkın isteklerini dikkate alması gerektiğini kavramış ve yavaş yavaş toparlanarak iktidara aday olabilecek bir konuma gelebilmiştir.

CHP, muhalefet yıllarında kendi içerisinde de büyük sarsıntılar yaşamıştır. Aldığı seçim yenilgileri parti içinde ihtilaflara sebebiyet vermiş, partiyi zayıflatmıştır. Tek parti dönemi boyunca bir arada barınan parti içindeki gruplar iktidarın kaybedilmesiyle ayrılmaya başlamıştır. Diğer yandan tek parti döneminde hiçbir söz hakkı olmayan parti tabanı da artık parti üzerinde söz hakkına sahip olmak istemiştir.

Tek parti döneminde içte ve dışta muhalefete müsaade etmeyen, otoriter, seçkinci ve halktan kopuk bir durumda olan Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili hayata geçiş

sürecinde bu niteliklerinden kurtulmaya çalışmış, muhalefet döneminde ise bu niteliklerini büyük ölçüde bırakarak dönüşüme uğramıştır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 4. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, 2010.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, IX. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Akşin, Sina (Editör), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

Arcayürek, Cüneyt, *Arcayürek Açıklıyor 3 Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.

Ayata, Ayşe Güneş, *CHP Örgüt ve İdeoloji*, 2. Basım, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2010.

Aybek, Şahin, *CHP Tarihi*, Ankara, Maya Akademi Yayınları, 2009.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1990.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam III. Cilt 1950-1964*, 7. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.

Balabanlılar, Mürşit, *Türkiye'nin 75 Yılı*, İstanbul, Hürgüç Gazetecilik, 1998.

Balcı, Meral, *Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek*, 2. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 15. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, 2. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999.

Birgit, Orhan, *Evvel Zaman İçinde*, 2. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2006.

Bozkurt, Celal, *Bütün Delilleriyle CHP'nin İçyüzü: Siyaset Tarihimizde C.H.P.*, İstanbul, yayınevi yok, 1969.

Burçak, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998.

Cihan, Ali Rıza (Derleyen), *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993.

Çaha, Ömer, "Cumhuriyet ve Demokrasi", A. Küçük vd. (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat*, İstanbul, Aktüel Yayınları, 2005.

Çakmak, Fevzi, *Bursa Yerelinde Cumhuriyet Halk Partisi (1946-1960)*, Bursa, Akkılıç Kütüphanesi, 2014.

Çelik, Adem, "Kemalizm", Ömer Çaha, Bican Şahin (Der.), *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Ankara, Orion Kitabevi, 2013.

Çetin, Halis (Editör), *Siyaset Bilimi*, 4. Baskı, Ankara, Orion Kitabevi, 2014.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Demirel, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Dilipak, Abdurrahman, *İnönü Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1989.

Erdemir, Sabahat, *Muhalefet'te İsmet İnönü 1956-1959*, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1959.

Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, II. Cilt, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2013.

Fedayi, Cemal, *İmparatorluk Nasıl Yıkıldı*, Ankara, Kadım Yayınları, 2013.

Fedayi, Cemal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sol Siyaset*, Ankara, Kadim Yayınları, 2016.

Findley, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi*, çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

Gerger, Mehmet Emin, *İnönü Menderes Mücadelesi*, İstanbul, Bayrak Yay. ve Matbaası, 1991.

Giritlioğlu, Fahir, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.

Güngör, Süleyman, *Muhalefette CHP*, Ankara, Alternatif Yayınları, 2004.

Gül, Teoman, *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1998.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006.

Heper, Metin, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, çev. Nalan Soyarık, 5. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015.

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Ankara, Adres Yayınları, 2007.

Horkheimer, Max, *Akıl Tutulması*, Dokuzuncu Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

İnan, Süleyman, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Ankara, Liberte Yayınları, 2006.

Jacoby, Tim, *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2002.

Karaömerlioğlu, M. Asım, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", Ahmet İnel(Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt: 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Karatepe, Şükrü, *Tek Parti Dönemi*, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 2001.

Karpat, Kemal H.; *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876- 1980*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015.

Kili, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

Kocabaş, Süleyman, *T.C. Devleti Tarihi 5 Menderes Dönemi*, I. Baskı, İstanbul, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, 2011.

Koç, Altuğ, *CHP’de ‘Ortanın Solu’ Söylemi ve 1965 Seçimleri*, İstanbul, Dezanj Yayınları, 2014.

Koçak, Cemil, *Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Koçak, Cemil, *Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*, cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Komsuoğlu, Ayşegül (Derleyen), *Türkiye’de Siyasal Muhalefet*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2008.

- Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981.
- Köker, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Kumaş, Rahmi, *CHP'nin Soy Ağacı*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999.
- Kumaş, Rahmi, *Onuncu Başbakan Hasan Saka*,yayın evi yok, 1999.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, 3 Baskı, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, (der.) Tuncay Önder, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Ortaylı, İlber; Yalçıntaş, Nevzat, *Türkler, İslamiyet ve Hilafet*, 2. Baskı, İstanbul, Yakamoz Kitap, 2014.
- Ortaylı, İlber, *Türk Demokrasinin Başlangıcı*, Milliyet, 14. 02. 2009, (Erişim) <http://www.milliyet.com.tr/-/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/15.02.2009/1059823/default.htm>, 20.05.2016.
- Öymen, Altan, *Öfkeli Yıllar*, 10. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2010.
- Öymen, Altan, ... *Ve İhtilal*, İstanbul, Doğan Kitap, 2013.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 8.Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2005.
- Öztürk, İbrahim Mert, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 54, 2013.
- Parla, Taha, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, 3. Baskı, İstanbul, Deniz Yayınları, 2008.
- Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 6. Baskı, İstanbul, Deniz Yayınları, 2009.
- Simav, Akın, *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaaları*, İkinci Basım, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 9. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Tekin, Yusuf; Okutan, Çağatay, *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara, Orion Kitabevi, 2011.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 6. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944 1973*, DP Yokuş Aşağı 1954-1957, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1981.

Uran, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Us, Asım, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, İstanbul, Kitabevi, 2012.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2012.

Uyar, Hakkı, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, İstanbul, Tüses Yayınları, 2000.

Uyar, Hakkı, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, 2. Baskı, Ankara, Anka Yayınları, 2012.

Yetkin, Çetin, *Karşı Devrim 1945-1950*, 9. Basım, Ankara, Kilit Yayınları, 2014.

Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

Yıldız, Ahmet, "Kemalist Milliyetçilik", Ahmet İnel (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt:2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 31. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Sürelî Yayınlar- Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mart 1946-11 Ekim 1957.

Ulus Gazetesi, 12 Ocak 1947-29 Temmuz 1959.

Vatan Gazetesi, 26 Temmuz 1946-1 Mayıs 1959.

Zafer Gazetesi, 18 Haziran 1950-28 Eylül 1959.

Sürelî Yayınlar- Dergiler

Akis Dergisi, muhtelif sayılar.

Ayn Tarihi Dergisi, muhtelif sayılar.

Kadro Dergisi, muhtelif sayılar.

Meclis Tutanak Dergisi.